

בראשית - רש"י

• [פרשת בראשית](#) • [פרשת נח](#) • [פרשת לך לך](#) • [פרשת וירא](#) • [פרשת חיי שרה](#) • [פרשת תולדות](#) • [פרשת ויצא](#) • [פרשת וישלח](#) • [פרשת וישב](#) • [פרשת מקץ](#) • [פרשת ויגש](#) • [פרשת ויחי](#)

פרשת בראשית

[פרק-א](#) [פרק-ב](#) [פרק-ג](#) [פרק-ד](#) [פרק-ה](#) [פרק-ו](#)

פרשת נח

[פרק-ז](#) [פרק-ח](#) [פרק-ט](#) [פרק-י](#) [פרק-יא](#)

פרשת לך לך

[פרק-יב](#) [פרק-יג](#) [פרק-יד](#) [פרק-טו](#) [פרק-טז](#) [פרק-יז](#)

פרשת וירא

[פרק-יח](#) [פרק-יט](#) [פרק-כ](#) [פרק-כא](#) [פרק-כב](#)

פרשת חיי שרה

[פרק-כג](#) [פרק-כד](#) [פרק-כה](#)

פרשת תולדות

[פרק-כו](#) [פרק-כז](#) [פרק-כח](#)

פרשת ויצא

[פרק-כט](#) [פרק-ל](#) [פרק-לא](#) [פרק-לב](#)

פרשת וישלח

פרק-לג פרק-לד פרק-לה פרק-לו

פרשת וישב

פרק-לז פרק-לח פרק-לט פרק-מ

פרשת מקץ

פרק-מא פרק-מב פרק-מג פרק-מד

פרשת ויגש

פרק-מה פרק-מו פרק-מז

פרשת ויחי

פרק-מח פרק-מט פרק-נ

בראשית

פרשת

בראשית פרק-א

[א] בראשית אמר רבי יצחק, לא היה צריך להתחיל **(א)** את התורה אלא מהחדש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו **(ב)** ישראל (כי עיקר התורה אינה אלא למצותיה, והגם שנמצאו בס' בראשית ג"כ קצת מצות כמו מילה וגיד הנשה, היה יכול לכותבן בהדי שאר המצות), ומה טעם פתח **(ג)** בבראשית, משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים

(תהלים קיא, ו.) שאם יאמרו אומות העולם לישראל, ליסטים אתם, (ד) שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם, כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה (נשמע מהודעת הבריאה) ונתנה לאשר ישר בעיניו, (כנשמע מספורי אדם הראשון ומבול והפלגה וסדום ומלחמת אברהם עם המלאכים ומפלת מצרים. וירושת הארץ היא משכר המצות וחשובה כמצוי ועיין מזה באריכות ברא"ש ויפ"ת) ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו (ביפ"ת כתב שכי"ז הוא מהתנחומא, רק פסוק כח מעשיו וגוי לקחו רש"י מהבראשית רבה ע"ש, אך בילקוט פסוק החודש, הביא בשם התנחומא כמו שהוא כאן, וי' בשה"ר פ' הביאני) : **בראשית ברא.** אין המקרא הזה אומר אלא דורשני, (דלפשוטו צריך לשנות נקודת תיבת ברא, ולהורות סדר הבריאה ג"כ א"א כמ"ש בסמוך) (ה) כמו שאמרו חז"ל (בראשית רבה א, ו.) בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו (משלי ח, כב.), (ו) ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתו (ירמיה ב, ג.). ואם באת לפרש כפשוטו (ז) כך פרשהו, בראשית בריאת שמים וארץ, והארץ היתה תוהו ובהו וחושך וגוי, ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות, כך היה לו לכתוב, בראשונה ברא את השמים וגוי, שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה שלאחריו, כמו בראשית ממלכת יהויקים (שם כו, א.), ראשית ממלכתו (בראשית י, י.), ראשית דגנך (דברים יח, ד.), אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגוי כמו בראשית ברא (ח), ודומה לו תחלת דבר ה' בהושע (הושע א, ב.) (ט), כלומר תחלת דבורו של הקב"ה בהושע ויאמר ה' אל הושע וגוי. ואם תאמר להורות בא שאלו תחלה נבראו (י), ופירושו בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת, כמו כי לא סגר דלתי בטני (איוב ג, י.), ולא פירש מי הסוגר, וכמו ישא את חיל דמשק (ישעיה ח, ד.), ולא פירש מי ישאנו, וכמו אם יחרוש בבקרים (עמוס ו, יב.), ולא פירש אם יחרוש אדם בבקרים, וכמו מגיד מראשית אחרית (ישעיה מו, י.), ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר (כ"י וכן בכאן בראשית הכל). אם כן תמה על עצמך, (כ) שהרי המים קדמו, שהרי כתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ועדיין לא גלה (המקרא בסידור הקודמים והמאוחרים כולם) (בכ"י ליתנהו הנך תיבות וכן הגיה הש"א) בריית המים מתי היתה, הא למדת, (ל) שקדמו המים לארץ, ועוד שהשמים מאש וממים נבראו, על כרחך לא לימד המקרא בסדר המוקדמים והמאוחרים כלום : **ברא אלהים.** ולא אמר ברא ה', (ר"ל שהיל"ל ברא ה' אלקי כמ"ש גבי ביום עשות כו') (מ) שבתחלה עלה במחשבה לבראותו במדת הדין, וראה שאין העולם מתקיים, והקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, והיינו דכתיב (נ) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בזה"ל הובא באלשיך בשם הבי"ר פי"ב) : **[ב] תהו ובהו.** תהו לשון תמה ושמוון, שאדם תוהה ומשתומם על בהו שבה (ונקראת הארץ כן, כמו שנקראים רפאים ע"ש שכל הרואה אותם מתרפה, ויהיה ו' ובהו במקום ב' כמו וה' שלחני וריחו) : **תהו.** אשטורדי"שין בלע"ז : **בהו.** לשון (ס) ריקות וצדו (סא"א) : **על פני תהום.** על פני המים (ע) שעל הארץ : **ורוח אלהים מרחפת.** כסא כבוד (פ) עומד באויר, ומרחף (צ) על פני המים ברוח פיו של הקב"ה (ק) ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן, אקובטי"ר בלע"ז : **[ד] וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל.** אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה (חגיגה יב.), (ר) ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים, והבדילו לצדיקים (ש) (בכ"י ליתנהו) לעתיד לבא. (כי לא יכול הבדל רק בדברים המתערבים, ואור וחושך הם העדר וקנין וא"א חיבורם בעת מן העתים) ולפי פשוטו כך פרשהו, ראהו כי טוב, ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשין בערבוביא, (ת) וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה : **[ה] יום אחד.** לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון, (א) כמו שכתוב בשאר הימים, שני, ושלישי, רביעי, למה כתב אחד, לפי שהיה הקב"ה יחיד בעולמו, שלא נבראו המלאכים עד יום שני, כך מפורש בבראשית רבה (ג, ח-ט.) : **[ו] יהי רקיע.** (ב) יתחזק הרקיע, שאף על פי שנבראו שמים ביום הראשון, עדיין לחים היו, וקרשו בשני מגערת הקב"ה באומרו יהי רקיע, וזהו שנאמר עמודי שמים (ג) ירופפו (איוב כו, יא.), כל יום ראשון, ובשני (ד) יתמהו מגערתו, כאדם שמשתומם ועומד מגערת המאיים עליו : **בתוך המים.** באמצע המים, (ה) שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו בין הרקיע למים

שעל הארץ, הא למדת, שהם תלויים במאמרו של מלך: **[ז]** ויעש אלהים את הרקיע. **[ז]** תקנו על עמדו, והוא עשייתו, כמו **[ז]** ועשתה את צפרניה: **מעל לרקיע**. על הרקיע לא נאמר, אלא מעל לרקיע, לפי שהן תלויים באויר. ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני, **[ח]** לפי שלא היה נגמר מלאכת המים עד יום השלישי, והרי התחיל בה בשני, ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטובו, ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל וגמר מלאכה אחרת, כפל בו כי טוב שני פעמים, אחת לגמר מלאכת השני, **[ט]** ואחת לגמר מלאכת היום: **[ח]** ויקרא אלהים לרקיע שמים. שא מים, **[י]** שם מים, **[כ]** אש ומים, שערבן זה בזה ועשה מהם שמים **[ס"א שמים. שם מים ד"א אש ומים]**: **[ט]** יקוו המים. שטוחין היו על פני כל הארץ, והקווים באוקינוס הוא הים הגדול שבכל הימים: **[י]** קרא ימים. והלא ים אחד הוא, **[כ]** אלא אינו דומה טעם דג העולה מן הים בעכו לדג העולה מן הים **[מ]** באספמיא: **[יא]** תדשא הארץ דשא עשב. **[ג]** לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא, ולא היה לשון המקרא לומר תעשיב הארץ, שמיני דשאים מחולקין, כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני, ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני, שלשון דשא הוא לבישת הארץ כשהיא מתמלאת בדשאים: **תדשא הארץ**. תתמלא ותתכסה לבוש עשבים, בלשון לע"ז נקרא דשא ארברי"ץ **[גראזיכט]**, כולן בערבוביא, וכל שורש לעצמו נקרא עשב: **מזריע זרע**. **[ס]** שיגדל בו זרע לזרוע ממנו **[ע]** במקום אחר: **עץ פרי**. שיהא טעם העץ כטעם הפרי. והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ וגו' ועץ עושה פרי, ולא העץ פרי, **[פ]** לפיכך כשנתקלל אדם על עונו **[ע]** נפקדה גם היא על עונה **[ונתקללה ס"א אינו ודו"ק]**: **אשר זרעו בו**. הן גרעיני כל פרי, שמהן האילן צומח **[ק]** כשנוטעין אותן: **[יב]** ותוצא הארץ וגו'. אף על פי שלא נאמר למינהו בדשאין בציווייהן, שמעו שנצטוו האילנות על כך, ונשאו קל וחומר בעצמן, **[י]** כדמפורש באגדה בשחיטת חולין **[חולין ס.י.]**: **[יד]** יהי מארת וגו'. מיום ראשון נבראו, **[ש]** וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע, וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו ביום ראשון, וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב את השמים, לרבות תולדותיהם, ואת הארץ, לרבות תולדותיה: **יהי מארת**. חסר וי"ו כתיב, על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות, הוא ששנינו, ברביעי היו מתענים על אסכרה שלא תפול בתינוקות: **להבדיל בין היום ובין הלילה**. משנגזר האור הראשון, **[ת]** אבל בשבעת **[נ"א בגי]** ימי בראשית, שמשו האור והחשך הראשונים יחד, בין ביום בין בלילה: **והיו לאתת**. כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר מאותות השמים אל **[א]** תחתו וגו' **[ירמיה י. ב.]**, בעשותכם רצון הקב"ה, אין אתם צריכין לדאוג מן הפורענות: **ולמועדים**. על שם העתיד, שעתידים ישראל להצטוות על המועדות, והם נמנים למולד **[ב]** הלבנה: **ולימים**. שמוש החמה חצי יום ושמוש הלבנה חציו הרי **[ג]** יום שלם: **ושנים**. לסוף שס"ה ימים **[ס"א ורביעי יום]**, יגמרו מהלכתם ב"ב **[ד]** מזלות המשרתים אותם, והיא שנה, **[ס"א והוא שס"ה יום ורביעי יום]** וחוזרים ומתחילים פעם שניה לסבב בגלגל כמהלכין הראשון: **[טו]** והיו למאורת. **[ה]** עוד זאת ישמשו שיאירו **[ו]** לעולם: **[טז]** המארת הגדולים. שוים נבראו, **[ז]** ונתמעטה הלבנה, על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד: **ואת הכוכבים**. על ידי שמיעט את הלבנה, **[ח]** הרבה צבאיה להפיס דעתה: **[כ]** נפש חיה. שיהא בה **[ט]** חיות: **שרץ**. כל דבר חי שאינו גבוה **[י]** מן הארץ קרוי שרץ. בעוף כגון זבובים, בשקצים כגון נמלים **[כ]** וחיפושים ותולעים, ובבריות **[כ]** כגון חולד ועכבר וחומט וכיוצא בהם וכן הדגים: **[כא]** התנינם. דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה **[פרק הספינה בבא בתרא ע.ד.]** הוא **[כ]** לוייתן ובן זוגו, שבראם זכר ונקבה, והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, **[ג]** שאם יפרו וירבו, לא יתקיים העולם בפניהם. התנינם כתיב: **נפש החיה**. נפש שיש בה חיות: **[כב]** ויברך אותם. לפי שמחסרים אותם וצדין מהם **[כ]** ואוכלין אותם, הוצרכו לברכה, ואף החיות הוצרכו לברכה, אלא

מפני הנחש שעתיד לקללה לכך לא ברכו, (ע) שלא יהא הוא בכלל: פרו. לשון פרי, כלומר עשו פירות: ורבו. אם לא אמר אלא פרו, היה אחד מוליד אחד ולא יותר, ובא ורבו שאחד מוליד (פ) הרבה: **[כד] תוצא הארץ**. הוא שפירשתי שהכל נברא מיום ראשון (צ) ולא הוצרכו אלא להוציאם: **נפש חיה**. שיש בה (ק) חיות (עיין לעיל פסוק כו): **ורמש**. הם שרצים, שהם נמוכים ורומשים על הארץ ונראים כאילו נגזרים, שאין הלוכך ניכר. כל לשון רמש ושרץ בלשונו קונמובייש (רענען): **[כה] ויעש**. תקנס בצביונס (י) בתקונן (ש) ובקומתן: **[כו] נעשה אדם**. ענותנותו של הקב"ה למדנו מכאן, לפי שהאדם הוא בדמות המלאכים ויתקנאו בו, לפיכך נמלך בהן, וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו, שכן מצינו באחאב, שאמר לו מיכה ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו, וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מיימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה, וכן בגזירת עירין פתגמא (ת) ובמאמר קדישין שאלתא, אף כאן בפמליא שלו נטל רשות, אמר להם יש בעליונים כדמותי, אם אין כדמותי בתחתונים הרי יש קנאה במעשה בראשית: **נעשה אדם**. אף על פי שלא סייעוהו ביצירתו, ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה, שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן, (א) ואם כתב אעשה אדם, לא למדנו שהיה מדבר עם בית דינו, אלא עם עצמו, ותשובתו (ב) כתובה בצדו, ויברא את האדם, ולא כתיב ויבראו: **בצלמנו**. בדפוס (ג) שלנו: **כדמותנו**. להבין (ד) ולהשכיל: **וירדו בדגת הים**. יש בלשון הזה לשון רידוי (ה) ולשון ירידה, זכה רודה בחיות ובהמות, לא זכה, נעשה ירוד לפנייהם והחיה מושלת בו: **[כז] ויברא אלהים את האדם בצלמו**. בדפוס העשוי לו, (ו) שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים, שנאמר ותשת עלי כפכה (תהלים קלט, ה), נעשה בחותם, כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין קוני"ץ (ובכ"י קוי"ן והוא בלשון אשכנז שטעמפעל), וכן הוא אומר תתהפך כחומר חותם (איוב לח, יד): **בצלם אלהים ברא אותו**. פירש לך, שאותו צלם המתקן לו, צלם דיוקן יוצרו הוא: **זכר ונקבה ברא אותם**. ולהלן הוא אומר ויקח אחת מצלעותיו וגו' (בראשית ב, כא), מדרש אגדה שנבראו שני פרצופים בריאה ראשונה ואחר כך חלקו, ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי, ולא פירש לך כיצד ברייתן, ופירש לך במקום אחר: **[כח] וכבשה**. חסר וי"ו, (ז) ללמדך שהזכר כובש את הנקבה, שלא תהא יצאנית, ועוד ללמדך, שהאיש שדרכו (ח) לכבוש, מצווה על פריה ורביה, ולא האשה: **[כט] לכם יהיה לאכלה**. **ולכל חית הארץ**. השווה להם בהמות וחיות למאכל, (ט) ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה (י) ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, (י) וכשבאו בני נח התיר להם בשר, שנאמר כל רמש אשר הוא חי וגו', כירק עשב שהתירתי לאדם הראשון, נתתי לכם את כל: **[לא] יום הששי**. הוסיף ה' בששי, בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת (ל) שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה. דבר אחר, יום הששי, שכלם (מ) תלויים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון (ס"א שביום ו' בסיון שקבלו ישראל התורה נתחזקו כל יצירת בראשית, ונחשב כאילו נברא העולם עתה, וזהו יום הששי בה"א, שאותו יום ו' בסיון) המוכן למתן תורה:

בראשית פרק-ב

[ב] ויכל אלהים ביום השביעי. ר' שמעון אומר, (נ) בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו, צריך להוסיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו, נכנס בו (ס) כחוט השערה ונראה (ע) כאלו כלה בו ביום. דבר אחר, מה היה העולם חסר, מנוחה, (פ) באת שבת באת מנוחה, כלתה (צ) ונגמרה המלאכה: **[ג]** ויברך ויקדש. ברכו במן, (ק) שכל ימות השבוע ירד להם עומר לגלגולת, ובששי לחם משנה. וקדשו במן, שלא ירד כלל בשבת, והמקרא כתוב (ר) על שם העתיד: **אשר ברא אלהים לעשות**. המלאכה (ש) שהיתה ראויה לעשות בשבת, כפל ועשאה בששי, כמו שמפורש בבראשית רבה (יא, ט): **[ד]** אלה. האמורים (ת) למעלה: **תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'**. ללמדך שכלם (א) נבראו בראשון. דבר אחר בהבראם, בה' בראם, (ב) שנאמר ביה ה' צור עולמים, (ישעיה כו, ד). בב' אותיות הללו של השם, יצר שני עולמים, ולמדך **כאן שהעולם הזה (ג) נברא בה"א**, (ס"א רמז כמו שה"א פתוחה למטה, כך העולם פתוח לשבים בתשובה, ועולם הבא נברא ביו"ד, לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים, כמו י' שהיא קטנה באותיות). רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת, (ז) כה"א זאת שסתומה מכל צדדיה, ופתוחה למטה לרדת דרך שם: **[ה]** **טרם יהיה בארץ**. כל טרם שבמקרא לשון עד לא (ה) הוא, ואינו לשון קודם, ואינו נפעל לומר הטרים כאשר יאמר הקדים, וזה (ו) מוכיח, ועוד אחר (ז) כי טרם תיראון (שמות ט, ל), עדיין לא תיראון. (ח) ואף זה תפרש עדיין לא היה בארץ, כשנגמרה בריאת העולם בששי קודם שנברא אדם, וכל עשב השדה עדיין לא צמח, ובג' שכתוב ותוצא, לא יצאו, אלא על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי, ולמה, כי לא המטיר, ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה, ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם, (ט) התפלל עליהם וירדו, וצמחו האילנות והדשאים: **ה' אלהים**. ה' הוא שמו, (י) אלהים, שהוא שליט ושופט (כ) על כל העולם, וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא אלהים: **[ו]** **ואד יעלה**. לענין (ל) ברייתו של אדם העלה התהום, (מ) והשקה עננים לשרות העפר, ונברא אדם, כגבל זה שנותן מים ואחר כך לש את העיסה, אף כאן והשקה, ואחר כך וייצר: **[ז]** **וייצר**. שתי יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה (נ) לתחיית המתים, אבל בהמה שאינה עומדת לדיון, לא נכתב ביצירתה שני יודיין: **עפר מן האדמה**. צבר עפרו מכל (ס) האדמה, מארבע רוחות, שבכל מקום שימות שם, תהא קולטתו (ע) לקבורה. דבר אחר, נטל עפרו ממקום שנאמר בו מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ, כ), הלואי תהא לו אדמה כפרה ויוכל לעמוד: **ויפח באפיו**. עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים, לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ, בשני ברא רקיע לעליונים, בשלישי תראה היבשה לתחתונים, ברביעי ברא מאורות לעליונים, בחמישי ישרצו המים לתחתונים, הוזקק בששי לבראות בו מעליונים ומתחתונים, ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד: **לנפש חיה**. אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם חיה שכולן, שנתוסף בו דעה ודבור: **[ח]** **מקדם**. במזרחו (פ) של עדן נטע את הגן, ואם תאמר הרי כבר נאמר (צ) ויברא וגו' את האדם וגו', ראיתי בברייתא של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מל"ב מדות שהתורה נדרשת וזו אחת מהן, כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון, ויברא את האדם וגו', זהו כלל, סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו, חזר ופירש ויצר ה' אלהים וגו', ויצמח לו גן עדן, ויניחחו בגן עדן, ויפל עליו תרדמה, השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרטו של ראשון. וכן אצל הבהמה חזר וכתב ויצר ה' וגו' מן האדמה כל חית השדה, כדי לפרש ויבא אל האדם לקרות שם, וללמד על העופות שנבראו מן הרקק: **[ט]** ויצמח. לענין (ק) הגן הכתוב מדבר: **בתוך הגן**. (ר) באמצע הגן: **[יא]** **פישון**. הוא נילוס נהר מצרים, ועל שם שמימיו מתברכין (ש) ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון, כמו ופשו פרשיו. דבר אחר פישון, שהוא מגדל

פשתן, שנאמר אצל מצרים ובושו עובדי פשתים (ישעיה יט, י): **[יג]** גיחון. שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאד, כמו וכי יגח (שמות כא, כח), שמנגח והולך והומה: **[יד]** חדקל. שמימיו חדין וקלין: **פרת**. שמימיו פרין ורבין, ומברין את האדם: **כוש ואשור**. עדיין לא היו, (ת) וכתב המקרא על שם העתיד: **קדמת אשור**. למזרח (א) של אשור: **הוא פרת**. החשוב על כולם, (ב) הנזכר על שם ארץ ישראל: **[טו]** ויקח. (ג) לקחו בדברים נאים, ופתחו (ד) ליכנס (בייר טז, ה): **[יח]** לא טוב היות וגוי. שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקב"ה בעליונים יחיד ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג: **עזר כנגדו**. זכה עזר, לא זכה (ה) כנגדו (בייר יז, ג). להלחם: **[יט]** ויצר וגוי מן האדמה. היא יצירה היא עשייה האמורה למעלה ויעש אלהים את חית הארץ וגוי, אלא בא ופירש שהעופות נבראו מן הרקק, לפי שאמר למעלה מן המים נבראו, וכאן אמר מן האדמה נבראו. ועוד למדך כאן, שבשעת (ו) יצירתן, מיד בו ביום, הביאם אל האדם לקרות להם שם (חולין כז): ובדברי אגדה (בייר יז, ד) יצירה זו לשון רידוי וכבוש, כמו כי תצור אל עיר (דברים כ, יט), שכבשן תחת ידו של אדם: **וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגוי**. סרסו ופרשו, כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם, (ז) הוא שמו לעולם: **[כ]** ולאדם לא מצא עזר: **[כא]** ויפל ה' אלהים תרדמה. כשהביאן, הביאן לפניו כל מין ומין, זכר ונקבה, אמר, לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג (בייר שם), מיד ויפל: **מצלעותיו**. מסטריו, (ח) כמו ולצלע המשכן, זהו שאמרו שני פרצופין (ט) נבראו (עירובין יח): **ויסגור**. (י) מקום החתך (שם): **ויישן ויקח**. שלא יראה חתיכת הבשר (כ) שממנו נבראת, ותתבזה עליו: **[כב]** ויבן. כבנין, רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה, לקבל הולד, כאוצר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה, שלא יכביד משאו על קירותיו: **ויבן את הצלע לאשה**. להיות (כ) אשה, כמו ויעש אותו גדעון לאפוד (שופטים ח, כז), להיות אפוד: **[כג]** זאת הפעם. מלמד (מ) שבא אדם על כל בהמה וחיה, ולא נתקררה דעתו עד שבא על חוה (יבמות סג): **לזאת יקרא אשה כי מאיש וגוי**. לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקדש (בייר יח, ד): **[כד]** על כן יעזב איש. רוח הקדש (ס) אומרת כן, לאסור על בני נח (ע) העריות (סנהדרין נז): **לבשר אחד**. הולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה (פ) בשרם אחד (שם נח): **[כה]** ולא יתבוששו. שלא היו יודעים דרך (צ) צניעות להבחין בין טוב לרע, ואף על פי שנתנה בו דעה לקרות לו שמות, לא נתן בו יצר הרע, עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע, וידע מה בין טוב לרע:

בראשית פרק-ג

[א] והנחש היה ערום. מה ענין זה לכאן, היה לו לסמוך ויעש לאדם ולאשתו (ק) כתנות עור וילבישם, אלא ללמדך מאיזו סבה קפץ הנחש עליהם, ראה אותם ערומים ועסוקים בתשמיש (ר) לעין כל, ונתאוה לה (בייר יח, ו): **ערום מכל**. לפי ערמתו וגדולתו (ש) היתה מפלתו, ערום מכל ארור מכל (שם יט, א): **אף כי אמר וגוי**. שמא אמר לכם (ת) לא תאכלו מכל וגוי, ואף על פי שראה אותם אוכלים (א) משאר פירות, הרבה עליה דברים, כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ: **[ג]** ולא תגעו בו. הוסיפה על הצווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר אל תוסף על דבריו (משלי ל, ו): **[ד]** לא מות תמותון. דחפה עד (ב) שנגעה בו, אמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה (ג) כך אין מיתה באכילה (בייר יט, ג): **[ה]** כי יודע. כל אומן שונא את

בני אומנותו, מן העץ אכל (ד) וברא את העולם (שם, ד. ט): **והייתם כאלהים**. יוצרי עולמות: **[ו] ותרא האשה**. ראתה דבריו של נחש (שם) (ה) והנאו לה והאמינתו: **כי טוב העץ**. להיות (ו) כאלהים: **וכי תאווה הוא לעיניכם**. כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם: **ונחמד להשכיל**. כמו שאמר לה יודעי טוב ורע: **ותתן גם לאישה**. שלא תמות היא ויחיה הוא (ז) וישא אחרת: **גם**. לרבות בהמה (ח) ויחיה: **[ז] ותפקחנה וגו'**. לענין החכמה (ט) דבר הכתוב, ולא לענין ראייה ממש, וסוף המקרא מוכיח: **וידעו כי עירומים הם**. אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה (בי"ר יט, ו. 1): **עלה תאנה**. הוא העץ שאכלו (י) ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו (סנהדרין ע. 1), אבל שאר העצים מנעום מליטול עליהם. ומפני מה לא נתפרסם העץ, (י) שאין הקב"ה חפץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זה שלקה העולם על ידו. (מדרש רבי תנחומא וירא פי"ד): **[ח] וישמעו**. יש מדרשי אגדה רבים, וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא, ולאגדה המישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו: **וישמעו**. מה שמעו, שמעו את קול הקב"ה שהיה (י) מתהלך בגן: **לרוח היום**. לאותו רוח שהשמש באה משם (סי"א לשם ודוק כי כן עיקר), וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה במערב והמה סרחו בעשירית (סנהדרין לח. 1): **[ט] איכה**. יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים, שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין אמר לו אי הבל אחיך (בראשית ד, ט. 1), וכן בבלעם מי האנשים האלה עמך (במדבר כב, ט. 1), ליכנס עמהם בדברים, (י) וכן בחזקיהו בשלוחי מרודך בלאדן (ישעיה לט, א. 1): **[יא] מי הגיד לך**. מאין לך לדעת (י) מה בשת יש בעומד ערום: **המן העץ**. (י) בתמיה: **[יב] אשר נתתה עמדי**. כאן כפר בטובה (עבודה זרה ה. 1): **[יג] השיאני**. הטעני, כמו אל ישיא אתכם חזקיהו (דברי הימים ב לב, טו. 1): **[יד] כי עשית זאת**. מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת, היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד (ט) דברי מי שומעין (סנהדרין כט. 1): **מכל הבהמה ומכל חית השדה**. אם מבהמה נתקלל, מחיה (פ) לא כל שכן, העמידו רבותינו מדרש זה במסכת בכורות (ח. 1), ללמד שימי עיבורו של נחש (צ) שבע שנים: **על גחונך תלך**. רגלים היו לו (ק) ונקצו: **[טו] ואיבה אשית**. אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא (י) תחלה ותשא את חוה, (ש) ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים דעתן קלות להתפתות, ויודעות לפתות את בעליהן, לפיכך ואיבה אשית (סוטה ט. 1): **ישופך**. יכתתך, כמו ואכות אותו (דברים ט, כא. 1), ותרגומו ושפית יתיה: **ואתה תשופנו עקב**. לא יהא לך קומה, (ת) ותשכנו בעקבו, ואף משם תמיתנו. (א) ולשון תשופנו, כמו נשף בהם (ישעיה מ, ד. 1), כשהנחש בא לנשוד הוא נושף כמין שריקה, ולפי שהלשון נופל על הלשון, (ב) כתב לשון נשיפה בשניהם: **[טז] עצבונך**. זה צער גידול בנים (עירובין ק. 1): **והרנך**. זה צער העבור: **בעצב תלדי בנים**. זה צער הלידה: **ואל אישך תשוקתך**. לתשמיש, ואף על פי כן אין לך (ג) מצח לתובעו בפה, אלא הוא ימשול בך, הכל ממנו (ד) ולא ממך: **תשוקתך**. תאותך, כמו ונפשו שוקקה (ישעיה כט, ח. 1): **[יז] ארורה האדמה בעבורך**. תעלה לך דברים ארורים, כגון זבובים ופרעושים ונמלים, (ה) משל ליוצא לתרבות רעה, והבריות מקללות שדים שינק מהם: **[יח] וקוץ ודרדר תצמיח לך**. הארץ, כשתזרענה מיני זרעים, תצמיח קוץ ודרדר קונדס ועכביות, (ו) והן נאכלים (ז) על ידי תיקון (ביצה לד. 1). **ואכלת את עשב השדה**. ומה קללה היא זו, והלא בברכה נאמר לו הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע וגו', אלא מה אמור כאן בראש הענין, ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה, ואחר העצבון וקוץ ודרדר (ח) תצמיח לך, כשתזרענה קטניות או ירקות גנה, היא תצמיח לך קוצים ודרדרים ושאר עשבי שדה, ועל כרחך תאכלם: **[יט] בזעת אפיך**. לאחר שתטרח (ט) בו הרבה: **[כ] ויקרא האדם**. חזר הכתוב לענינו הראשון ויקרא האדם שמות, ולא

הפסיק, אלא ללמדך שעל ידי קריאת שמות נזדווגה לו חוה, כמו שכתוב ולאדם לא מצא עזר כנגדו, לפיכך ויפל תרדמה, ועל ידי שכתב ויהיו שניהם ערומים, סמך לו פרשת הנחש, להודיעך, שמתוך שראה אותם ערומים וראה אותם עסוקים בתשמיש, נתאוה לה ובא עליהם במחשבה ובמרמה: **חוה**. נופל על לשון חיה, **ו** שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר מה הוה לאדם (קהלת ב, כב.) בלשון היה: **כא** **כתנות עור**. יש דברי אגדה אומרים **כ** חלקים כצפורן היו מדובקים על עורן. ויש אומרים דבר הבא מן העור, כגון צמר הארנבת שהוא רך וחס, ועשה להם כתנות ממנו: **כב** **היה כאחד ממנו**. הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד **כ** בעליונים, ומה היא יחידתו, לדעת טוב ורע, מה שאין כן בבהמה וחיה: **ועתה פן ישלח ידו וגו'**. ומשיחיה לעולם, הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו, ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה, אבל אין מיושבין על פשוטו: **כד** **מקדם לגן עדן**. במזרחו **מ** של גן עדן, חוץ לגן: **את הכרובים**. מלאכי חבלה: **החרב המתהפכת**. ולה **נ** להט לאיים עליו מלכנוס עוד לגן. תרגום להט שן, כמו שלף שננא ובלשון לע"ז למ"א (קלינגט). ומדרש אגדה יש, ואני איני בא אלא לפשוטו:

בראשית פרק ד

א **והאדם ידע**. כבר קודם הענין של מעלה, **ס** קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה, שאם כתב וידע אדם, נשמע שלאחר שנטרד **ע** היו לו בנים: **קין**. על שם קניתי: **את ה'**. כמו עם ה', כשברא אותי ואת אישי, לבדו בראנו, אבל בזה **פ** שותפים אנו עמו (נדה לא.): **את קין את אחיו את הבל**. ג' אתים ריבויים הם, מלמד שתאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שנים, לכך נאמר **צ** ותוסף (בי"ר כב, ג.): **ב** **רועה צאן**. לפי שנתקללה האדמה, **ק** פירש לו מעבודתה: **ג** **מפרי האדמה**. מן **ר** הגרוע. ויש אגדה שאומרת **ש** זרע פשתן היה. (דבר אחר מפרי, מאיזה שבא לידו לא טוב ולא מובחר): **ד** **וישע**. ויפן. וכן ואל מנחתו לא שעה, לא פנה. וכן ואל ישעו, אל יפנו. וכן שעה מעליו (איוב יד, ו.), פנה מעליו: **וישע**. ירדה אש **ת** ולחכה מנחתו: **ז** **הלא אם תיטיב**. כתרגומו פירושו: **לפתח חטאת רובץ**. לפתח קברך **ת** חטאתך שמור: **ואליך תשוקתו**. של חטאת, הוא יצר הרע, תמיד שוקק ומתאוה להכשילך: **ואתה תמשל בו**. אם תרצה תתגבר עליו: **ח** **ויאמר קין**. נכנס עמו בדברי ריב ומצה, **א** להתעולל עליו להרגו. ויש בזה מדרשי אגדה, אך זה ישובו של מקרא: **ט** **אי הבל אחיך**. להכנס עמו בדברי נחת, אולי ישוב **ב** ויאמר אני הרגתי וחטאתי לך: **לא ידעתי**. נעשה כגונב **ג** דעת העליונה: **השומר אחי**. לשון תימה הוא, וכן כל ה"א הנקודה בחטף פת"ח: **י** **דמי אחיך**. דמו ודם זרעיותיו. דבר אחר שעשה בו פצעים הרבה, **י** שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה (סנהדרין לו.): **יא** **ארור אתה מן האדמה**. יותר ממה שנתקללה היא כבר **ה** בעונה, וגם בזו הוסיפה **ו** לחטוא: **אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך וגו'**. והנני מוסיף לה קללה אצלך, לא תוסף תת כחה (ס"א הכל דבור אחד ממן האדמה עד כאן): **יב** **נע ונד**. אין לך רשות לדור במקום אחד: **יג** **גדול עוני מנשוא**. בתמיה, **ו** אתה טוען עליונים ותחתונים, **ח** ועוני אי אפשר לטעון (בי"ר כב, יא.): **טו** **לכן כל הורג קין**. זה אחד מן המקראות שקצרו דבריהם ורמזו **ט** ולא פירשו, לכן כל הורג קין, לשון גערה, כה יעשה לו, כך וכך עונשו, ולא פירש עונשו:

שבעתים יוקם. איני רוצה להנקם מקין עכשיו, לסוף שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו, שיעמוד למך מבני בניו ויהרגהו. וסוף המקרא שאמר שבעתים יוקם, והיא נקמת הבל מקין, למדנו שתחלת מקרא לשון **י** גערה היא, שלא תהא בריה מזיקתו. וכיוצא בו ויאמר דוד כל מכה יבوسی ויגע בצנור (שמואל-ב ה, ח.ו.), ולא פירש מה יעשה לו, אבל דבר הכתוב ברמז, **כ** כל מכה יבوسی ויגע בצנור ויקרב אל השער ויכבשנו, **ל** ואת העורים וגו', וגם אותם יכה על אשר אמרו העור והפסח לא יבא אל תוך הבית, המכה את אלו אני אעשנו ראש ושר, כאן קצר דבריו, ובדברי הימים א **י**, **א**, **ו** פירש יהיה לראש ולשר: **וישם ה' לקין אות.** חקק לו אות משמו **מ** במצחו. **ס** כל מוצאי יהרגני, הבהמות והחיות, אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם, רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגהו, אלא אמר, עד עכשיו היה פחדתי על כל החיות, כמו שנאמר ומוראכם כו', ועכשיו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני, מיד וישם ה' לקין אות, החזיר מוראו על הכל: **טז** **ויצא קין.** יצא בהכנעה **ג** כגונב דעת העליונה: **בארץ נוד.** בארץ שכל הגולים נדים שם: **קדמת עדן.** שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר וישכן מקדם לגן עדן וגו', לשמור את שמירת דרך מבוא הגן, שיש ללמוד שהיה אדם שם, **ס** ומצינו שרוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים, שנאמר אז יבדיל משה וגו' מזרחה שמש **ד** **מא**. דבר אחר בארץ נוד, כל מקום שהלך, היתה הארץ מזדעזעת תחתיו, **ע** והבריות אומרים סורו מעליו, זהו שהרג את אחיו: **יז** **ויהי.** קין בונה עיר, **פ** ויקרא שם העיר לזכר בנו חנוך: **יח** **ועירד ילד.** יש מקום שהוא אומר בזכר הוליד, ויש מקום שהוא אומר ילד, שהלידה משמשת שתי לשונות, לידת האשה נישטר"א בלע"ז, וזריעת תולדות האיש אינזינד"ר בלע"ז, כשהוא אומר הוליד בלשון הפעיל, מדבר בלידת האשה, פלוני הוליד את אשתו בן או בת, וכשהוא אומר ילד, מדבר בזריעת האיש, והוא בלע"ז אניידרי"ר: **יט** **ויקח לו למך.** לא היה **צ** לו לפרש כל זה, אלא ללמדנו מסוף הענין שקיים הקב"ה הבטחתו, שאמר שבעתים יוקם קין, ועמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי, והרג את קין, זהו שאמר כי איש הרגתי לפצעי וגו': **שתי נשים.** כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש **ק** משקה כוס של עקרין **ס** אינו כדי שתעקר, ומקושטת ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה, וזהו שפירש איוב **כד**, **כא**. רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב, **ב** **כ**. כמו שמפורש באגדת חלק: **עדה.** היא של פריה ורביה, ועל שם שמגונה עליו ומוסרת מאצלו **ס** **ממאכלו**, עדה תרגום של סורה: **צלה.** היא של תשמיש, על שם שיושבת תמיד בצלו, דברי אגדה הם בבראשית רבה **ש**: **כ** **אבי ישב אהל ומקנה.** הוא היה הראשון **י** לרועי בהמות במדברות, ויושב אהלים חדש כאן וחדש כאן בשביל מרעה צאנו, וכשכלה המרעה במקום זה הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה בונה בתים לעבודת אלילים, כמה דאת אמר סמל הקנאה המקנה **יחזקאל ח**, **ג**, וכן ואחיו תופש כנור ועוגב, לזמר לעבודת אלילים: **כב** **תובל קין.** תובל אומנתו של קין. ותובל לשון תבלין, תיבל והתקין אומנתו של קין לעשות כלי זיין לרוצחים: **לוטש כל חרש נחשת וברזל.** **ש** מחדד אומנות נחשת וברזל, כמו ילטוש עינינו לי **איוב טז**, **ט**, חורש אינו לשון פועל **בסגו"ל** אלא לשון פועל **בציר"י**, שהרי נקוד קמץ קטן, וטעמו למטה, כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל: **נעמה.** היא **ת** אשתו של נח, בבראשית רבה **כג**, **ג**: **כג** **שמעון קולי.** שהיו נשיו פורשות ממנו מתשמיש, לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו, שהיה למך סומא ותובל קין מושכו, וראה את קין ונדמה לו כחיה, ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו, וכיון שידע שהוא קין זקנו, הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו, והיו נשיו פורשות ממנו, והוא מפייסן: **שמעון קולי.** להשמע לי לתשמיש, וכי איש אשר הרגתי לפצעי הוא נהרג, וכי אני פצעתיו מזיד

שיהא הפצע קרוי על שמי, וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג, כלומר על ידי חבורתי בתמיה, והלא שוגג אני ולא מזיד, לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי: **פצעי**. מכת חרב או חץ, מקאדור"ה בלע"ז: **[כד]** **כי שבעתים יקם קין**. קין שהרג מזיד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שוגג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה: **שבעים ושבעה**. לשון רבוי שביעיות אחז לו, כך דרש ר' תנחומא (בראשית יא.). ומדרש בראשית רבה (כג, ד.), לא הרג למך כלום, ונשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה, **[א]** לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו, מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל, **[ב]** והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי, וכי אני הרגתי את הבל, שהיה איש בקומה וילד בשנים, שיהא זרעי כלה באותו עון, ומה קין שהרג נתלה לו שבעה דורות, אני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה, וזה קל וחומר של שטות, **[ג]** אם כן אין הקדוש ברוך הוא גובה את חובו ומקיים את דברו: **[כה]** **וידע אדם וגו'**. בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להם, וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום, **[ד]** אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו, אמרו לו קשוט עצמך תחלה, והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלושים שנה משנקנסה מיתה על ידך, מיד וידע אדם וגו', ומהו עוד, ללמוד שנתוספה לו תאוה **[ה]** על תאותו. בבראשית רבה (כג, ה.): **[כז]** **אז הוחל**. לשון חולין, לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה, לעשותן אלילים ולקרותן אלהות:

בראשית פרק-ה

[א] **זה ספר תולדות אדם**. זו היא ספירת תולדות אדם, ומדרשי אגדה יש רבים: **ביום ברא וגו'**. מגיד שביום שנברא **[ו]** הוליד: **[ג]** **שלשים ומאת שנה**. **[ז]** עד כאן פירש מן האשה (ב"ר כד, ו.): **[כב]** **ויתהלך חנוך**. **[ח]** צדיק היה, וקל (ס"א וקבל) בדעתו לשוב להרשיע, לפיכך מיהר הקב"ה וסילקו והמיתו קודם זמנו (שם כה, א.), וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו: **[כד]** **כי לקח אותו**. לפני זמנו, כמו הנני לוקח ממך את מחמד עיניך (יחזקאל כד, כז.): **[כח]** **ויולד בן**. **[ט]** שממנו נבנה העולם: **[כט]** **זה ינחמנו**. יניח ממנו את עצבון ידינו, עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה, והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים, מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו. ואם לא תפרשהו כך, **[י]** אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם: **[לב]** **בן חמש מאות שנה**. אמר רבי יודן, מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות, אמר הקב"ה, אם **[כ]** רשעים הם, יאבדו במים ורע (ס"א לזרע של צדיק זה) לצדיק זה, ואם צדיקים הם, אטריח עליו לעשות תיבות הרבה, כבש את מעינו ולא הוליד עד חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבבניו ראוי לעונשין **[כג]** לפני המבול (ב"ר כו, ב.), דכתיב כי הנער בן מאה שנה ימות (ישעיה סה, כ.), ראוי לעונש לעתיד, וכן לפני **[כד]** מתן תורה: **את שם את חם ואת יפת**. והלא יפת הגדול הוא, אלא בתחלה אתה דורש **[כז]** את שהוא צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושאברהם יצא ממנו וכו'. (בבראשית רבה כו, ג.):

בראשית פרק-ו

[ב] בני האלהים. בני השרים והשופטים. דבר אחר בני האלהים, הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבין בהם. כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח ואתה תהיה לו לאלהים (שמות ד, טז), ראה נתתיך אלהים (שם ז, א). **כי טבת הנה.** אמר רבי יודן טבת כתיב, כשהיו מטיבין (ט) אותה מקושטת ליכנס לחופה, היה גדול נכנס ובועלה תחלה (בי"ר כו, ה): **מכל אשר בחרו.** אף (ע) בעולת בעל, אף הזכר והבהמה (בי"ר שם): **[ג] לא ידון רוחי באדם.** (פ) לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם: **לעולם.** לאורך ימים, (צ) הנה רוחי נידון בקרבי אם להשחית ואם לרחם, (ק) לא יהיה מדון זה ברוחי לעולם, כלומר לאורך ימים: **בשגם הוא בשר.** כמו בשגם בסגו"ל, (ר) כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא בשר, ואף על פי כן אינו נכנע לפני, ומה אם יהיה אש או דבר קשה. כיוצא בו עד שקמתי דבורה, (שופטים ה, ז), כמו שקמתי, וכן שאתה מדבר עמי, כמו שאתה, אף בשגם כמו בשגם: **והיו ימיו וגו'.** עד ק"ך שנה אאריך להם אפי, ואם לא ישובו, אביא עליהם מבול. ואם תאמר משנולד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה, אין מוקדם ומאוחר בתורה (פסחים ו, ז), כבר היתה הגזרה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו בסדר עולם (פרק כ"ח). יש מדרשי אגדה רבים בלא ידון, אבל זה הוא צחצוח פשוטו: **[ד] הנפילים.** על שם שנפלו (ש) והפילו (ת) את העולם, ובלשון עברית לשון ענקים הוא: **בימים ההם.** בימי דור אנוש ובני קין: **וגם אחרי כן.** (א) אף על פי שראו באבדן של דור אנוש, שעלה אוקיינוס והציף שליש העולם, לא נכנע דור המבול ללמוד מהם (בי"ר כו, ז): **אשר יבאו.** היו יולדות (ב) ענקים כמותם: **הגבורים.** למרוד במקום: **אנשי השם.** אותם שנקבו בשמות, עירד, מחויאל, מתושאל, (ג) שנקבו על שם אבדן, שנמוחו והותשו. דבר אחר, אנשי שממון, ששממו את העולם: **[ו] וינחם ה' כי עשה.** נחמה היתה לפניו שבראו בתחתונים, שאלו היה מן העליונים היה (ד) ממרידן. בבראשית רבה (כז, ד): **ויתעצב.** האדם אל לבו של מקום, (ה) עלה במחשבתו של מקום להעציבו, וזהו תרגום אונקלוס. דבר אחר וינחם, נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם (ו) שעשה בארץ. וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות, וכן אדם ויתנחם (במדבר כג, יט), ועל עבדיו יתנחם (דברים לב, לו), וינחם ה' על הרעה (שמות לב, יד), נחמתי כי המלכתי (שמואל-א טו, יא), כולם לשון מחשבה אחרת הם: **ויתעצב אל לבו.** נתאבל על אבדן מעשה ידיו, כמו נעצב המלך על בנו (שמואל-ב יט, ג), וזו כתבתי לתשובת אפיקורוס אחד ששאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו, אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנולד, אמר לו הן, אמר לו והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו נולד לך בן זכר מימך, אמר לו הן, אמר לו ומה עשית, אמר לו שמחתי ושימחתי (ז) את הכל, אמר לו ולא היית יודע שסופו למות, אמר לו בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא. אמר לו כך מעשה הקב"ה, (ח) אף על פי שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן, לא נמנע מלבראן (ועיין ברא"ם), בשביל הצדיקים (ט) העתידיים לעמוד מהם: **[י] ויאמר ה' אמחה את האדם.** הוא עפר, ואביא עליו מים ואמחה אותו, לכך נאמר לשון מחוי: **מאדם עד בהמה.** אף הם (י) השחיתו דרכם (בי"ר כח, ח). דבר אחר, הכל נברא בשביל האדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו (שם ו): **כי נחמתי כי עשיתם.** חשבתי מה לעשות על אשר עשיתם: חסלת פרשת בראשית:

[ט] אלה תולדת נח נח איש צדיק. הואיל והזכירו, סיפר בשבחו, (א) שנאמר זכר צדיק לברכה (משלי י, ז). דבר אחר, ללמדך שעיקר תולדותיהם (ב) של צדיקים מעשים טובים בדורותינו. יש מרבותינו דורשים אותו לשבת, כל שכן שאילו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר, ויש שדורשים אותו לגנאי, (ג) לפי דורו היה צדיק, ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכולם (סנהדרין קח.): **את האלהים התהלך נח.** ובאברהם (ד) הוא אומר אשר התהלכתי לפניו (בראשית כד, מ), נח היה צריך סעד לתומכו, אבל אברהם היה מתחזק ומהלך בצדקו מאליו: **התהלך.** לשון עבר, (ה) וזהו שמושו של ל' בלשון (ו) כבד משמשת להבא ולשעבר בלשון אחד, קום התהלך (שם יג, יז), להבא. התהלך נח, לשעבר. התפלל בעד עבדיך (שמואל-א יב, יט), להבא. ובא והתפלל אל הבית הזה (מלכים-א ח, מב.), לשון עבר, אלא שהווי"ו שבראשו (ז) הופכו להבא: **[יא] ותשחת.** לשון ערוה (ח) ועבודת אלילים (סנהדרין נז.), (סי"א, ערוה, כי השחית כל בשר את דרכו, ועבודת אלילים) כמו פן תשחיתון (דברים ד, טז.): **ותמלא הארץ חמס.** (ט) גזל (סי"א, שנאמר) ומן החמס אשר בכפיהם (יונה ג, ח.): **[יב] כי השחית כל בשר.** אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין (י) לשאינן מינו: **[יג] קץ כל בשר.** כל מקום שאתה מוצא זנות ועבודת אלילים, אנדרלמוסיא באה (כ) לעולם, והורגת (ל) טובים ורעים: **כי מלאה הארץ חמס.** לא נחתם גזר דינם (מ) אלא על הגזל (סנהדרין קח.): **את הארץ.** כמו מן הארץ, ודומה לו כצאתי את העיר (שמות ט, כט), מן העיר. חלה את רגליו (מלכים-א טו, כג), מן רגליו. דבר אחר את הארץ, עם הארץ, שאף שלשה טפחים של (נ) עומק המחרישה נמוחו ונטשטשו: **[יד] עשה לך תבת.** הרבה ריוח והצלה לפניו, ולמה הטריחו בבנין זה, כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה ק"כ שנה, ושואלין אותו מה זאת לך, והוא אומר להם עתיד הקב"ה להביא מבול לעולם, אולי ישוּבו: **עצי גופר.** כך שמו, ולמה ממין זה, על שם גפרית, (ס) שנגזר עליהם להמחות בו: **קנים.** מדורים מדורים לכל בהמה וחיה: **בכפר.** זפת בלשון ארמי, ומצינו בגמרא כופרא. בתיבתו של משה, על ידי שהיו המים תשים, (ע) דיה בחומר מבפנים וזפת מבחוץ, (פ) ועוד כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת, אבל כאן, מפני חוזק המים זפתה מבית ומבחוץ: **[טז] צהר.** (צ) יש אומרים חלון, ויש אומרים אבן טובה המאירה להם (בי"ר לא, יא.): **ואל אמה תכלנה מלמעלה.** כסויה משופע ועולה, עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה, כדי (ק) שיזובו המים למטה (סי"א אינו: מכאן ומכאן): **בצדה תשים.** שלא יפלו הגשמים (ר) בה: **תחתים שנים ושלושים.** ג' עליות זו על גב זו, עליונים לאדם, אמצעים למדור, תחתיים לזבל (שם): **[יז] ואני הנני מביא.** הנני מוכן (ש) להסכים עם אותם (ת) שזרזוני ואמרו לפני כבר מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח, ה): **מבול.** שבלה את הכל, שבלבל את הכל, שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך, (א) וזהו לשון אונקלוס שתרגם טופנא, שהציף את הכל והביאם לבבל שהיא עמוקה, לכך נקראת שנער, שנערו שם כל מתי מבול. (סי"א מימי וכן הגיה מהרש"ל בחכמת שלמה במס' שבת): **[יח] והקמתי את בריתי.** (בי"ר) ברית היה צריך, על הפירות שלא (ב) ירקבו ויעפשו, ושלא יהרגוהו (ג) רשעים שבדור (בי"ר לא, יב.): **אתה ובניך ואשתך.** האנשים לבד והנשים לבד, מכאן שנאסרו (ד) בתשמיש המטה (שם): **[יט] ומכל החי.** אפילו (ה) שדים: **שנים מכל.** מן הפחות שבהם (ו) לא פחתו משנים, אחד זכר ואחד נקבה: **[כ] מהעוף למינהו.** אותן

שדבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם, ומאליהם באו, (ז) וכל שהתיבה קולטתו הכניס בה (סנהדרין קח): **[כב] ויעש נח**. זה בנין (ח) התיבה (בי"ר לא, יד):

בראשית פרק-ז

[א] ראיתי צדיק. ולא נאמר צדיק תמים, מכאן שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו (בי"ר לב, ג - עירובין יח): **[ב] הטהורה**. העתידה להיות טהורה לישראל, למדנו (ט) שלמד נח תורה: **שבעה שבעה**. כדי שיקריב (י) מהם קרבן בצאתו: **[ג] גם מעוף השמים** וגו'. בטהורים הכתוב מדבר, ולמד (י) סתום מן המפורש: **[ד] כי לימים עוד שבעה**. אלו ז' ימי אבלו של מתושלח (סנהדרין קח): הצדיק, (י) שחס הקדוש ברוך הוא על כבודו ועכב את הפורענות, צא וחשוב שנותיו של מתושלח, ותמצא שהם כלים בשנת ת"ר שנה לחיי נח: **כי לימים עוד**. מהו עוד, זמן אחר זמן, זה נוסף על ק"כ שנה: **ארבעים יום**. כנגד יצירת הולד, שקלקלו להטריח ליוצרים לצור צורת ממזרים: **[ה] ויעש נח**. זה ביאתו לתיבה: **[ז] נח ובניו**. האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש המטה, (מ) מפני שהעולם שרוי בצער: **מפני מי המבול**. אף נח מקטני אמנה היה, מאמין ואינו מאמין שיבא המבול, ולא נכנס לתיבה עד שדחקוהו המים: **[ט] באו אל נח**. (נ) מאליהן: **שנים שנים**. כלם הושוו במנין זה, (ס) מן הפחות היו שנים: **[יא] בחודש השני**. רבי אליעזר אומר זה מרחשון, ר' יהושע אומר זה אייר: **נבקעו**. (ע) להוציא מימיהן: **תהום רבה**. מדה כנגד מדה, הם חטאו ברבה רעת האדם ולקו בתהום רבה (סנהדרין קח): **[יב] ויהי הגשם על הארץ**. ולהלן הוא אומר ויהי המבול, אלא כשהורידן הורידן ברחמים, שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה, וכשלא חזרו היו למבול: **ארבעים יום** וגו'. אין יום ראשון מן המנין, לפי שאין לילו עמו, שהרי כתיב ביום הזה נבקעו כל מעינות, נמצאו ארבעים יום כלים בכ"ח בכסלו לר' אליעזר, שהחדשים נמנין כסדרן אחד מלא ואחד חסר, הרי י"ב ממרחשון וכ"ח מכסליו: **[יג] בעצם היום הזה**. למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים, אילו אנו רואים אותו נכנס לתיבה, (פ) אנו שוברין אותה והורגין אותה, אמר הקב"ה אני מכניסו לעיני כלם ונראה דבר מי יקום: **[יד] צפור כל כנף**. דבוק הוא, (צ) צפור של כל מין כנף, לרבות חגבים. (כנף זה לשון נוצה, כמו ושסע אותו בכנפיו (ויקרא א, יז), שאפילו נוצתה עולה, אף כאן צפור כל מין מראית נוצה): **[טז] ויסגור ה' בעדו**. הגין עליו (ק) שלא שברוה, הקיף התיבה דובים ואריות והיו הורגים בהם. ופשוטו של מקרא, סגר כנגדו (י) מן המים, וכן כל בעד שבמקרא לשון כנגד הוא, בעד כל רחם (בראשית כ, יח), בעדך ובעד בניך, עור בעד עור (איוב ב, ד), מגן בעדי (תהלים ג, ד), התפלל בעד עבדיך (שמואל-א יב, יט), כנגד עבדיך: **[יז] ותרום מעל הארץ**. משוקעת היתה (ש) במים י"א אמה, כספינה טעונה המשוקעת מקצתה במים, ומקראות שלפנינו יוכיחו: **[יח] ויגברו**. (ת) מאליהן: **[כ] חמש עשרה אמה מלמעלה**. למעלה של גובה כל ההרים (א), לאחר שהשוו המים לראשי ההרים: **[כב] נשמת רוח חיים**. נשימה (ב) של רוח חיים: **אשר בחרבה**. ולא (ג) דגים שבים (סנהדרין קח): **[כג] וימת**. לשון ויפעל (ד) הוא, ואינו לשון ויפעל, והוא מגזרת (ה) ויפן ויבן. כל תיבה (ו) שסופה ה"א, כגון בנה, מחה, קנה, כשהוא נותן וי"ו יו"ד בראשה, נקוד בחירק תחת היו"ד: **אך נח**. לבד נח, זהו פשוטו. ומדרש אגדה, גונח וכוהה

דם (נ) (ב"ר לב, יא.) מטורח הבהמות והחיות. ויש אומרים שאיחר מזונות לארי והכישו, ועליו נאמר הן צדיק בארץ ישולם (משלי יא, לא.):

בראשית פרק-ח

[א] ויזכור אלהים. זה השם מדת הדין הוא, ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים, ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין, שנאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו' (בראשית ו, ה.) ויאמר ה' אמחה (שם ז.), והוא שם מדת רחמים: **ויזכור אלהים את נח** וגו'. מה זכר להם לבהמות, זכות שלא השחיתו דרכם קודם לכן, (ח) ושלא שמשו בתיבה: **ויעבר אלהים רוח**. רוח תנחומין (ט) והנחה עברה לפניו: **על הארץ**. על עסקי הארץ: **וישכו**. כמו כשוך חמת המלך (אסתר ב, א.), לשון הנחת חמה: **[ב]** ויסכרו מעינות. כשנפתחו כתיב כל מעינות, וכאן אין כתיב כל, לפי שנשתיירו מהם אותן שיש בהם צורך לעולם, (י) כגון חמי טבריא וכיוצא בהם: **ויכלא**. וימנע, כמו לא תכלא רחמיך (תהלים מ, יב.), לא יכלה ממך (בראשית כג, ו.) : **[ג]** מקצה חמשים ומאת יום. התחילו לחסור (כ) והוא אחד בסיון. כיצד, בכ"ז בכסליו פסקו (ל) הגשמים, הרי ג' מכסליו, וכ"ט מטבת הרי ל"ב, ושבט ואדר וניסן ואייר קי"ח, הרי קי"ג: **[ד]** בחדש השביעי. סיון, והוא שביעי לכסליו שבו פסקו הגשמים: **בשבעה עשר יום**. מכאן אתה למד שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה. שהרי כתיב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים, זה אב שהוא עשירי למרחשון לירידת גשמים, והם היו גבוהים על ההרים חמש עשרה אמה, וחסרו מיום אחד בסיון עד אחד באב, חמש עשרה אמה לששים יום, הרי אמה לדי ימים, נמצא שבי"ו בסיון לא חסרו אלא ד' אמות, ונחה התיבה ליום המחרת, למדת שהיתה משוקעת י"א אמה במים שעל ראשי ההרים: **[ה]** בעשירי וגו'. נראו ראשי ההרים. זה אב, שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם. ואם תאמר הוא אלול, (מ) ועשירי לכסליו שפסק הגשם, כשם שאתה אומר בחדש השביעי סיון והוא שביעי להפסקה, אי אפשר לומר כן, על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא להפסקה, שהרי לא כלו ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגבורת המים עד אחד בסיון, ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון, (נ) והעשירי אי אפשר למנות אלא לירידה, שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול, אי אתה מוצא בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ, שהרי מקץ ארבעים משנראו ראשי ההרים שלח את העורב, וכ"א יום הוחיל בשליחות היונה, הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה. ואם תאמר באלול נראו, נמצא שחרבו במרחשון, והוא קורא אותו ראשון, ואין זה אלא תשרי, שהוא ראשון לבריאת עולם ולרבי יהושע הוא ניסן: **[ו]** מקץ ארבעים יום. משנראו (ס) ראשי ההרים: **את חלון התבה אשר עשה**. (ע) לצחר (ב"ר לג, ה.), ולא זה פתח (פ) התיבה העשוי לביאה ויציאה: **[ז]** יצוא ושוב. הולך ומקיף סביבות התיבה, ולא הלך בשליחותו, שהיה חושדו על בת זוגו, וכמו ששנינו באגדת חלק (סנהדרין קח:): **עד יבשת המים**. פשוטו כמשמעו. אבל מדרש אגדה (ב"ר שם), מוכן היה העורב לשליחות אחרת, בעצירת גשמים (צ) בימי אליהו, שנאמר והעורבים מביאים לו לחם ובשר (מלכים-א יז, ו.): **[ח]** וישלח את היונה. לסוף ז' ימים, שהרי כתיב ויחל עוד ז' ימים אחרים, מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחיל ז' ימים: **וישלח**. אין זה לשון שליחות (ק)

אלא לשון שלוח, שלחה ללכת לדרכה, ובזו יראה אם קלו המים, שאם תמצא מנוח לא תשוב אליו: **[י]** ויחל. לשון המתנה, וכן לי שמעו ויחלו (איוב כט, כא.), והרבה יש במקרא: **[יא]** טרף בפיה. אומר אני שזכר היה, לכן קוראו פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, לפי שכל יונה שבמקרא לשון נקבה, **[יב]** כמו כיונים על אפיקי מים רוחצות (שיר השירים ה, יב.), כיוני הגאיות כלם הומות (יחזקאל ז, טז.), כיונה פותה (הושע ז, יא.): **[יג]** חטף. **[יד]** ומדרש אגדה (עירובין יח): לשון מזון, ודרשו בפיה לשון מאמר, **[טו]** אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקב"ה, ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם: **[טז]** וייחל. הוא לשון ויחל, אלא שזה לשון ויפעל וזה לשון ויתפעל, ויחל **[יז]** וימתן, וייחל ויתמתן: **[יח]** בראשון. לרבי אליעזר הוא תשרי ולרבי יהושע הוא ניסן (ר"ה יא): **[יט]** חרבנו. נעשה כמין טיט, שקרמו פניה של מעלה: **[כ]** בשבעה ועשרים. וירידתן בחדש השני ביי"ז. אלו יי"א ימים שהחמה יתירה על הלבנה, שמשפט דור המבול שנה תמימה היה: **[כא]** נעשה גריד כהלכתה: **[כב]** אתה ואשתך וגוי. איש ואשתו, כאן התיר להם תשמיש המטה: **[כג]** הוצא. הוצא כתיב הוצא קרי, **[כד]** הוצא, אמור להם שיצאו, הוצא, אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה: **[כה]** ושרצו בארץ. ולא בתיבה, מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש: **[כו]** למשפחתיהם. קבלו עליהם על מנת לידבק במינן: **[כז]** מכל הבהמה הטהורה. אמר, לא צוה לי הקדוש ברוך הוא להכניס מאלו ז' ז', אלא **[כח]** כדי להקריב קרבן מהם (בי"ר כו, א. - לד, ט): **[כט]** **[כא]** מנעריי. מנעריי כתיב, משננער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע: **[כב]** לא אסף. ולא אסף. כפל הדבר לשבועה, **[כג]** הוא שכתוב אשר נשבעתי מעבור מי נח, **[כד]** ולא מצינו בה שבועה אלא זו שכפל דבריו, והיא שבועה, וכן דרשו חכמים במסכת שבועות (לו): **[כה]** עוד כל ימי הארץ וגוי לא ישבתו. ו' עתים הללו שני חדשים לכל אחד ואחד, כמו ששנינו, חצי תשרי ומרחשון וחצי כסליו, זרע, חצי כסליו וטבת וחצי שבט, **[כו]** וקור, וכו' בבא מציעא (קו:). (ס"א עוד כל ימי כלומר תמיד, כמו עוד טומאתו בו): **[כז]** קור. קשה מחורף: **[כח]** חורף. עת זרע שעורים וקטנית החריפין להתבשל מהר. **[כט]** קור הוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן (מהרש"ל, קציר חצי ניסן ואייר וחצי סיון): **[ל]** קיץ. הוא זמן לקיטת תאנים, וזמן שמייבשים אותן בשדות, ושמו קיץ, כמו והלחם והקיץ לאכול הנערים (שמואל-ב טז, ב): **[לא]** חום. הוא סוף ימות החמה, חצי אב ואלול וחצי תשרי, שהעולם חם ביותר, כמו ששנינו במסכת יומא (כט), שלהי קייטא **[לב]** קשיא מקייטא: **[לג]** ויום ולילה לא ישבתו. מכלל ששבתו כל ימות המבול, שלא שמשו **[לד]** המזלות, **[לה]** ולא ניכר בין יום ובין לילה (בי"ר כה, ב. - לד, יא): **[לז]** לא ישבתו. לא יפסקו כל אלה **[לח]** מלהתנהג כסדרן:

בראשית פרק-ט

[ב] וחתכם. ואימתכם, כמו תראו חתת (איוב ו, כא.). ואגדה, לשון חיות (שבת קנא:), שכל זמן שתינוק בן יומו חי, אין אתה צריך לשומרו מן העכברים, עוג מלך הבשן מת, צריך לשומרו מן העכברים, שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה, אימתי יהיה מוראכם על החיות כל זמן שאתם חיים: **[ג]** לכם יהיה לאכלה. שלא הרשיתי לאדם הראשון בשר אלא ירק עשב, **[ד]** ולכם, כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון, נתתי לכם את כל (סנהדרין נט): **[ה]** בשר בנפשו. אסר להם אבר מן החי, **[ו]** כלומר, כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר: **[ז]** בנפשו דמו. בעוד נפשו בו:

בשר בנפשו לא תאכלו. הרי אבר מן החי, ואף בנפשו דמו לא תאכלו, הרי דם מן החי: **[ה] ואך את דמכם.** אף על פי שהתרתם לכם נטילת נשמה בבהמה, את דמכם אדרוש **(ג)** מהשופך דם עצמו: **לנפשותיכם.** אף החונק עצמו, **(ס)** אף על פי שלא יצא ממנו דם: **מיד כל חיה.** לפי שחטאו דור המבול, והופקרו למאכל חיות רעות לשלוט בהן, שנאמר נמשל כבהמות נדמו (תהלים מט, יג), לפיכך הוצרך להזהיר עליהן את החיות: **ומיד האדם.** מיד ההורג במזיד ואין עדים, אני אדרוש: **מיד איש אחיו.** מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שוגג, אני אדרוש אם לא יגלה ויבקש על עונו לימחל, שאף השוגג צריך כפרה, ואם אין עדים לחייבו גלות והוא אינו נכנע, הקב"ה דורש ממנו. כמו שדרשו רבותינו והאלהים אנה לידו, במס' מכות (י), הקדוש ברוך הוא מזמנן לפונדק אחד וכו': **[ו] באדם דמו ישפך.** אם יש עדים המיתוהו אתם, למה, כי בצלם וגוי: **עשה את האדם.** זה מקרא חסר, וצריך להיות עשה העושה את האדם, וכן הרבה במקרא: **[ז] ואתם פרו ורבו.** לפי פשוטו, **(ע)** הראשונה לברכה וכאן לצווי (כתובות ה), ולפי מדרשו, להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים (יבמות סג): **[ט] ואני הנני מסכים אני עמך,** שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה, עד שהבטיחו הקב"ה שלא לשחת העולם עוד, וכן עשה, ובאחרונה **(פ)** אמר לו הנני מסכים לעשות קיום וחוזק ברית להבטחתי ואתן לך אות: **[י] חית הארץ אתכם.** הם המתהלכים עם הבריות: **מכל יצאי התיבה.** להביא שקצים **(צ)** ורמשים: **לכל חית הארץ.** להביא המזיקין, שאינן בכלל החיה אשר אתכם. שאין הילוכן עם הבריות: **[יא] והקמתי.** אעשה קיום לבריתי, **(ק)** ומהו קיומו, את הקשת, כמו שמסיים והולך: **[יב] לזרת עולם.** נכתב חסר, שיש דורות שלא הוצרכו לאות, **(ר)** לפי שצדיקים גמורים היו, כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה, ודורו של רבי שמעון בן יוחאי (בי"ר לה, ב): **[יג] בענני ענן.** כשתעלה במחשבה לפני להביא **(ש)** חשך ואבדון לעולם: **[יד] בין אלהים ובין כל נפש חיה.** בין מדת הדין של מעלה וביניכם, שהיה לו לכתוב ביני ובין כל נפש חיה, אלא זהו מדרשו, כשתבא מדת הדין לקטרג עליכם (לחייב אתכם), אני רואה את האות ונזכר: **[טז] זאת אות הברית.** הראהו הקשת ואמר לו, הרי האות שאמרת: **[יז] וחס הוא אבי כנען.** למה הוצרך לומר כאן, לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח, שקלקל בה חס ועל ידו נתקלל כנען, ועדיין לא כתב תולדות חס ולא ידענו שכנען בנו, לפיכך הוצרך לומר כאן וחס הוא אבי כנען: **[יח] ויחל.** עשה עצמו חולין (בי"ר לו, ג), **(ת)** שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת: **איש האדמה.** אדוני האדמה, כמו איש **(א)** נעמי (רות א, ג): **ויטע כרם.** כשנכנס לתיבה הכניס עמו זמורות ויחורי **(ב)** תאנים (בי"ר שם): **[כא] אהלה.** אהלה כתיב, רמז לוי שבטים שנקראו על שם שומרון **(ג)** שנקראת אהלה, **(ד)** שגלו על עסקי היין, שנאמר השותים במזרקי יין (עמוס ו, ו): **ויתגל.** לשון ויתפעל: **[כב] וירא חס אבי כנען.** יש מרבותינו אומרים כנען ראה והגיד לאביו (בי"ר לו, ז), לכך הוזכר על הדבר ונתקלל: **וירא את ערות אביו.** יש אומרים **(ה)** סרסו ויש אומרים רבעו (סנהדרין ע): **[כג] ויקח שם ויפת.** אין כתיב ויקחו אלא ויקח, לימד (בי"ר לו, ו) על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של ציצית, ויפת זכה לקבורה לבניו, שנאמר אתן לגוג מקום שם קבר (יחזקאל לט, יא). וחס שבזה את אביו, נאמר בזרעו כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף **(ו)** וחשופי שת וגוי' (ישעיה כ, ד): **ופניהם אחורנית.** למה נאמר פעם שניה, מלמד שכשקרבו אצלו והוצרכו להפוך עצמם לכסותו, הפכו פניהם אחורנית: **[כד] בנו הקטן.** הפסול **(ז)** והבזוי, כמו הנה קטן נתתיך בגוים בזוי (ירמיה מט, טו): **[כה] ארור כנען.** אתה גרמת לי **(ח)** שלא אוליד בן רביעי אחר לשמשני, ארור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים, שהוטל עליהם טורח עבודתי מעתה. ומה ראה חס שסרסו, **(ט)** אמר להם לאחיו, אדם הראשון שני בניו היו לו, והרג זה את זה בשביל ירושת

העולם, ואבינו יש לו ג' בניס ועודנו מבקש בן רביעי: **[כז]** ברוך ה' אלהי שם. שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו (י) לתת להם את ארץ כנען: ויהי. להם כנען למס עובד: **[כז]** יפת אלהים ליפת. מתורגם: יפתי, ירחיב: וישכון באהלי שם. ישרה שכינתו בישראל. ומדרש חכמים (בי"ר לו, ח), אף על פי שיפת אלהים ליפת, שבנה כורש שהיה מבני יפת בית שני, לא שרתה בו שכינה, והיכן שרתה, במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם: ויהי כנען עבד. אף משיגלו (כ) בני שם, ימכרו להם עבדים מבני כנען:

בראשית פרק-י

[ב] ותירס. (ז) זו פרס (בי"ר לו, א): **[ח] להיות גבור.** להמריד (מ) כל העולם על הקדוש ברוך הוא בעצת דור הפלגה: **[ט] גבור ציד.** צד דעתן של בריות בפיו, ומטען למרוד במקום: לפני ה'. מתכוין (נ) להקניטו על פניו: על כן יאמר. על כל אדם מרשיע בעזות פנים, יודע רבונו ומתכוין למרוד בו, יאמר, זה, כנמרוד גבור ציד (שם, ב): **[יא] מן הארץ.** כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד, ומורדין במקום לבנות המגדל, יצא מתוכם (שם, ד): **[יב] העיר הגדולה.** היא (ש) נינוה, שנאמר ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים (יונה ג, ג): **[יג] להבים.** שפניהם דומים (ע) ללהב: **[יד] פתרוסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים.** משניהם יצאו, שהיו פתרוסים וכסלוחים מחליפין משכב נשותיהם (פ) אלו לאלו, ויצאו מהם פלשתים: **[יח] ואחר נפצו.** מאלה נפצו (צ) משפחות הרבה: **[יט] גבול.** סוף ארצו. כל גבול לשון סוף וקצה: באכה. שם דבר. ולי נראה כאדם האומר לחבירו, גבול זה מגיע עד אשר תבא לגבול פלוני: **[כ] ללשוונותם בארצותם.** אף על פי שנחלקו ללשוונות וארצות, כלם בני חם הם: **[כא] אבי כל בני עבר.** הנהר (ק) היה שם: אחי יפת הגדול. איני יודע אם יפת הגדול, אם שם, כשהוא אומר שם בן מאת שנה וגוי שנתים אחר המבול, הוי אומר יפת הגדול, שהרי בן ת"ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד, והמבול היה בשנת שש מאות שנה, נמצא שהגדול בבניו היה בן מאה שנה, (ר) ושם לא הגיע למאה עד שנתים אחר המבול: אחי יפת. ולא אחי חם, שאלו שניהם כבדו את אביהם, וזה בזהו: **[כה] נפלגה.** נתבלבלו הלשוונות, ונפוצו מן הבקעה, ונתפלגו בכל העולם, למדנו שהיה עבר נביא, שקרא שם בנו על שם העתיד. ושנינו בסדר עולם (פ"א) שבסוף ימיו נתפלגו, (ש) שאם תאמר בתחלת ימיו, (ת) הרי יקטן אחיו צעיר ממנו, והוליד כמה משפחות קודם לכן, שנאמר ויקטן ילד וגוי, ואחר כך ויהי כל הארץ וגוי, ואם תאמר באמצע ימיו, לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, הא למדת, שבשנת מות פלג נתפלגו: יקטן. שהיה עניו ומקטין (א) עצמו, לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו: **[כו] חצרמות.** על שם (ב) מקומו, דברי אגדה (בי"ר לו, ח):

בראשית פרק-יא

[א] שפה אחת. לשון **(ג)** הקודש: **ודברים אחדים.** באו בעצה אחת ואמרו, לא כל הימנו שיבור לו את העליונים, נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה. דבר אחר, על יחידו **(ד)** של עולם. דבר אחר ודברים אחדים, **(ס"א דברים חדים)** אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנים הרקיע מתמוטט, כשם שעשה בימי המבול, בואו ונעשה לו סמוכות. **(ב"ר לח, ו.)**: **[ב] בנסעם מקדם.** שהיו יושבים שם, כדכתיב למעלה ויהי מושבם וגו' הר הקדם, ונסעו משם לתור להם מקום **(ה)** להחזיק את כלם, ולא מצאו אלא שנער: **[ג] איש אל רעהו.** אומה לאומה, **(ו)** מצרים לכוש, וכוש לפוט, ופוט לכנען: **הבה.** הזמינו עצמכם. כל הבה לשון הזמנה הוא, שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה או לעצה או למשא. הבה הזמינו אפרקליי"ר בלעז **(בערייטען צורייכטען)**: **לבנים.** שאין אבנים בבבל שהיא בקעה: **ונשרפה לשרפה.** כך עושין הלבנים שקורים טוול"ש **(ציגעל דאכשטיינע)** שורפים אותם בכבשן: **לחמר.** לטוח הקיר: **[ד] פן נפוץ.** שלא יביא עלינו שום מכה להפיצנו **(ז)** מכאן: **[ה] וירד ה' לראות.** לא הוצרך לכך, אלא בא ללמד לדיינים, שלא ירשיעו הנידון עד שיראו ויבינו. במדרש רבי תנחומא **(פ' נח יח.)**: **בני האדם.** אלא בני מי, שמא בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון, שכפה את הטובה ואמר האשה אשר נתתה עמדי, אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול: **[ו] הן עם אחד.** כל טובה זו יש עמהן שעם אחד הם ושפה אחת לכולן, ודבר זה החלו לעשות: **החלם.** כמו אמרם עשותם, **(ח)** להתחיל הם לעשות: **לא יבצר מהם וגו' לעשות.** **(ט)** בתמיה. יבצר לשון מניעה כתרגומו, ודומה לו יבצור רוח נגידיים **(תהלים עז, יג.)**: **[ז] הבה נרדה.** בבית דינו נמלך מענותותו יתירה: **הבה.** מדה כנגד מדה, אמרו הבה נבנה, והוא כנגדם מדד ואמר **(י)** הבה נרדה: **ונבלה.** ונבלב נוי"ן משמש בלשון רבים, וה"א אחרונה יתירה, **(כ)** כה"א של נרדה לא ישמעו. זה שואל לבנה וזה מביא טיט, וזה עומד עליו **(ל)** ופוצע את מוחו: **[ח] ויפץ ה' אותם משם.** בעולם הזה, מה שאמרו פן נפוץ נתקיים עליהם, הוא שאמר שלמה מגורת רשע היא תבואנו **(משלי י, כד.)**: **[ט] ומשם הפיצם.** למד שאין להם חלק לעולם הבא, וכי אי זו קשה של דור המבול או של דור הפלגה, אלו לא פשטו יד בעיקר, ואלו פשטו יד בעיקר להלחם בו, ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם, אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם, לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה וריעות ביניהם, שנאמר שפה אחת ודברים אחדים, למדת ששנאו המחלוקת וגדול השלום: **[י] שם בן מאת שנה.** כשהוליד את ארפכשד שנתים אחר **(יא)** המבול: **[כח] על פני תרח אביו.** בחיי אביו, ומדרש אגדה **(ב"ר לח, יג.)**, יש אומרים שעל ידי אביו מת, שקבל תרח על אברם בנו לפני נמרוד, על שכתת את צלמיו והשליכם לכבשן האש, והרן יושב ואומר בלבו, אם אברם נוצח, אני משלו, ואם נמרוד נוצח, אני משלו, וכשניצל אברם אמרו לו להרן משל מי אתה, אמר להם הרן משל אברם אני, השליכוהו לכבשן האש ונשרף, וזהו אור כשדים. ומנחם פירש, אור, בקעה, וכן באורים כבדו ה' **(ישעיה כד, יד.)**, וכן מאורת צפעוני **(שם יא, ח.)**, כל חור ובקע עמוק קרוי אור: **[כט] יסכה.** זו שרה, על שם שסוכה **(ג)** ברוח הקודש, ושהכל סוכין בלפיה, **(ס"א כמו שנאמר ויראו אותה שרי פרעה).** ועוד יסכה לשון נסיכות, **(סנהדרין ל"ט),** כמו שרה לשון שררה: **[לא] ויצאו אתם.** ויצא תרח ואברם עם לוט ושרי: **[לב] וימת תרח בחרן.** לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר מששים שנה, שהרי כתיב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, ותרח בן שבעים שנה היה כשנולד אברם, הרי קמ"ה לתרח כשיצא אברם מחרן, עדיין נשארו משנותיו הרבה, ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם, שלא יהא הדבר מפורסם לכל **(ס)** ויאמרו לא קיים אברם את כבוד אביו, שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו הכתוב מת, **(ס"א ועוד)** שהרשעים אף בחייהם קרויים מתים, והצדיקים אף במיתתן קרויים חיים, שנאמר ובניהו

בן יהוידע בן איש חי : **בחרן**. הנו"ן הפוכה, לומר לך עד אברם חרון אף של מקום :
חסלת פרשת נח :

לך

לך

פרשת

בראשית פרק-יב

[א] לך לך. להנאתך ולטובתך, ושם אעשך **(א)** לגוי גדול וכאן אי אתה זוכה לבנים, ועוד שאודיע טבעך בעולם : **[ב]** **ואעשך לגוי גדול**. לפי שהדרך גורמת **(ב)** לשלשה דברים, ממעטת פריה ורביה, וממעטת את הממון, וממעטת את השם, לכך הוזקק לשלשה ברכות הללו, שהבטיחו על הבנים **(ג)** ועל הממון ועל השם. (סי"א וזהו ואגדלה שמך, הריני מוסיף אות על שמך, שעד עכשיו שמך אברם מכאן ואילך אברהם, ואברהם עולה רמ"ח, כנגד אבריו של אדם. ברש"י ישן) : **ואברכך**. בממון. ב"ר (לט, יא.) : **והיה ברכה**. הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידי, ברכתי לאדם ונת, ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ. ב"ר (שס). דבר אחר ואעשך לגוי גדול, זה שאומרים אלהי **(ד)** אברהם, ואברכך, זהו שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך, זהו שאומרים אלהי יעקב, יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, בך **(ה)** חותמין ולא בהם : **מארצך**. והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן, אלא כך אמר לו, התרחק עוד משם וצא מבית אביך : **אשר אראך**. לא גלה לו הארץ מיד, כדי לחבבה **(ו)** בעיניו, ולתת לו שכר על כל דבור ודבור. כיוצא בו את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק (בראשית כב, ב.), כיוצא בועל אחד ההרים אשר אומר אליך (שס), כיוצא בו וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך (יונה ג, ב.) : **[ג]** **ונברכו בך**. יש אגדות רבות. וזה פשוטו, אדם אומר לבנו תהא כאברהם, וכן כל ונברכו בך שבמקרא, וזה מוכיח, בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה (בראשית מח, כ.) : **[ה]** **אשר עשו בחרן**. שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים ושרי מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאילו עשאו, (לכך כתיב אשר עשו). ופשוטו של מקרא, עבדים ושפחות שקנו להם, כמו עשה את כל הכבוד הזה (שם לא, א.), (לשון קנין), **[ז]** וישראל עושה חיל (במדבר כד, יח.), לשון קונה וכונס : **[ו]** **ויעבור אברם בארץ**. נכנס **(ח)** לתוכה : **עד מקום שכם**. להתפלל על בני יעקב **(ט)** כשיבאו להלחם בשכם : **אלון מורה**. היא שכם, הראהו הר גריזים והר עיבל **(י)** ששם קבלו ישראל שבועת התורה : **והכנעני אז בארץ**. היה הולך וכובש **(כ)** את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו, שנאמר ומלכי צדק **(כ)** מלך שלם, (בראשית יד, יח.) לפיכך ויאמר אל אברם לזרעך אתן את הארץ הזאת, עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם : **[ז]** **ויבן שם מזבחה**. על בשורת הזרע ועל בשורת **(מ)** ארץ ישראל : **[ח]** **ויעתק משם**. **(נ)** אהלו : **מקדם לבית אל**. במזרחה של בית אל, **(ס)** נמצאת

בית אל במערבו הוא שנאמר בית אל מים: **אהלה**. אהלה כתיב, בתחלה נטע את אהל (ע) אשתו, ואחר כך את שלו. ב"ר (לט, טו): **ויבן שם מזבחה**. נתנבא שעתידין (פ) בניו להכשל שם על עון עכן, והתפלל שם עליהם: **[ט] הלוך ונסוע**. לפרקים יושב כאן חדש או יותר ונוסע משם, ונוטה אהלו במקום אחר, וכל מסעיו הנגבה, (צ) ללכת לדרומה של ארץ ישראל, והיא לצד ירושלים (פ"י ירושלים היא באמצע העולם, וסוף ארץ ישראל. כ"פ בישעיה) שהיא בחלקו של יהודה, שנטלו בדרומה של ארץ ישראל הר המוריה שהיא נחלתו ב"ר (לט, טו): **[י] רעב בארץ**. באותה הארץ לבדה, לנסותו אם ירהר אחר דבריו של הקב"ה, שאמר לו ללכת אל ארץ כנען, ועכשיו משיאו לצאת ממנה: **[יא] הנה נא ידעתי**. מדרש אגדה, עד עכשיו לא הכיר בה, מתוך צניעות שבשניהם, ועכשיו הכיר בה על ידי מעשה. (ק) דבר אחר, מנהג העולם שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה, וזאת עמדה ביופיה. ופשוטו של מקרא, הנה (ר) נא הגיע השעה שיש לדאג על יפוך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את, ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים (ש) ומכוערים, אחיהם של כושים, ולא הורגלו באשה יפה. ודומה לו, הנה נא אדני סורו נא (בראשית יט, ב): **[יג] למען ייטב לי בעבורך**. יתנו לי (ת) מתנות: **[יד] ויהי כבוא אברם מצרימה**. היה לו לומר כבואם (א) מצרימה, אלא למד שהטמין אותה בתיבה, ועל ידי שתבעו את המכס, פתחו וראו אותה: **[טו] ויהללו אותה אל פרעה**. הללו ביניהם, לומר הגונה (א*) זו למלך: **[טז] ולאברם היטיב**. פרעה בעבורה: **[יז] וינגע ה' וגו'**. במכת ראתן לקה, (ב) שהתשמיש קשה לו (ב"ר מא, ב): **ואת ביתו**. כתרגומו ועל אינש ביתיה (ומדרשו לרבות כותליו עמודיו וכליו, ברש"י ישן): **על דבר שרי**. על פי דבורה, (ג) אומרת למלאך הך, והוא מכה: **[יט] קח ולך**. לא כאבימלך שאמר לו הנה ארצי לפניך, אלא אמר לו לך ואל תעמוד, שהמצרים שטופי זמה הם, שנאמר וזרמת סוסים זרמתם (יחזקאל כג, ב): **[כ] ויצו עליו**. על אודותיו, (ד) לשלחו ולשמרו: **וישלחו**. כתרגומו ואלויאו:

בראשית פרק-יג

[א] ויעל אברם וגו' הנגבה. לבא לדרומה של ארץ ישראל, (ה) כמו שאמר למעלה הלוך ונסוע הנגבה, להר המוריה, ומכל מקום כשהוא הולך ממצרים לארץ כנען, מדרום לצפון הוא מהלך, שארץ מצרים בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמוכיח במסעות ובגבולי הארץ: **[ב] כבד מאד**. טעון משאות: **[ג] וילך למסעיו**. כשחזר ממצרים לארץ כנען, היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים, למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. דבר אחר, בחזרתו (ו) פרע הקפותיו (ב"ר מא, ג): **מנגב**. ארץ מצרים (ז) בדרומה של ארץ כנען: **[ד] אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם**. ואשר קרא שם (ח) אברם בשם ה'. וגם יש לומר ויקרא שם עכשיו בשם ה': **[ה] ההלך את אברם**. מי גרם שהיה לו זאת, (ט) הליכתו עם אברם: **[ו] ולא נשא אותם**. לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם, ולשון קצר הוא, וצריך להוסיף עליו, כמו ולא נשא אותם מרעה הארץ, (י) לפיכך כתב ולא נשא בלשון זכר: **[ז] ויהי ריב**. לפי שהיו רועיו של לוט רשעים, ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין יורש, ולוט יורשו, ואין זה גזל, והכתוב אומר (כ) והכנעני והפרזי אז יושב בארץ, ולא זכה בה (כ) אברם עדיין (ב"ר מא, ה):

[ח] אנשים אחים. (מ) קרובים. ומדרש אגדה דומין בקלסתר פנים: **[ט] אם השמאל ואימנה.** בכל אשר תשב (אשב) לא אתרחק (ג) ממך, ואעמוד לך למגן ולעזר, וסוף דבר הוצרך לו, שנאמר וישמע אברם כי נשבה אחיו וגוי: **אימנה.** אימין את עצמי, כמו ואשמאילה אשמאיל את עצמי. ואם תאמר היה לו לינקד ואיימינה, כך מצינו במקום אחר אם יש להמין, ואין נקוד להימין: **[י] כי כלה משקה.** ארץ (ס) נחלי מים: **לפני שחת ה' את סדום ואת עמורה.** היה אותו (ע) מישור: **כגן ה'.** לאילנות: **כארץ מצרים.** לזרעים (בי"ר מא, ז): **באכה צער.** עד צוער. ומדרש אגדה דורשו לגנאי, על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכונתם. במסכת הוריות (י): **[יא] ככר.** מישור כתרגומו: **מקדם.** נסע (פ) מאצל אברם (למזרח), והלך לו למערבו של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה הסיע עצמו מקדמונו (צ) של עולם, אמר, אי אפשר לא באברם ולא באלהיו: **[יב] ויאהל.** נטע אהלים (ק) לרועיו ולמקנהו עד סדום: **[יג] ואנשי סדום רעים.** ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדו (ר) מכאן (יומא לח): שם רשעים ירקב (משלי י, ז): **רעים.** בגופם (ש): **וחטאים.** בממונם (סנהדרין קט). **לה' מאד.** יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו: **[יד] אחרי הפרד לוט.** כל זמן שהרשע עמו, היה הדבור פורש ממנו (ולעיל שהיה לוט אצלו וכתוב וירא ה' אל אברם, באותה שעה (ט) כשר היה, וק"ל): **[טז] אשר אם יוכל איש.** כשם שאי אפשר לעפר להמנות, כך זרעך לא ימנה: **[יח] ממרא.** (א) שם אדם:

בראשית פרק-יד

[א] אמרפל. הוא נמרוד, שאמר לאברהם (ב) פול לתוך כבשן האש (בי"ר מב, ד): **מלך גוים.** מקום יש ששמו גוים. על שם שנתקבצו שמה מכמה אומות ומקומות, והמליכו איש עליהם, ושמו תדעל. (בי"ר שם): **[ב] ברע.** רע לשמים ורע לבריות: **ברשע.** שנתעלה ברשע: **שנאב.** שונא אביו שבשמים: **שמאבר.** שם (ג) אבר לעוף ולקפוץ, ולמרוד בהקב"ה: **בלע.** שם (ד) העיר: **[ג] עמק השדים.** כך שמו, על שם שהיו בו שדות הרבה. (ה) ומדרש אגדה יש הרבה: **הוא ים המלח.** לאחר זמן נמשך הים (ו) לתוכו ונעשה ים המלח. ומדרש אגדה אומר, שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו (ז) יאורים לתוכו: **[ד] שתיים עשרה שנה עבדו.** חמשה מלכים הללו את כדרלעומר: **[ה] ובארבע עשרה שנה.** למרדן: (ח) **בא כדרלעומר.** לפי שהוא היה בעל המעשה, נכנס בעובי הקורה: **והמלכים וגוי.** אלו שלשה מלכים: **הזוזים.** הם זמזומים: **[ו] בהררם.** בהר שלהם: **איל פארן.** כתרגומו מישר. ואומר (ט) אני, שאין איל לשון מישור, (י) אלא מישור של פארן איל שמו, ושל ממרא אלוני שמו, ושל ירדן ככר שמו, ושל שטים אבל שמו, אבל השטים, וכן בעל גד בעל שמו, וכולן מתורגמין מישר, וכל אחד שמו עליו: **על המדבר.** אצל המדבר, כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב, כ): **[ז] עין משפט הוא קדש.** על שם העתיד, שעתידין משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין, והם מי מריבה. ואונקלוס תרגמו כפשוטו, מקום שהיו בני המדינה מתקבצים שם לכל משפט: **שדה העמלקי.** עדיין לא נולד עמלק, ונקרא על שם העתיד: **בחצן תמר.** הוא עין גדי, מקרא מלא (בדברי הימים ב-ב, כ, ב). **[ט] ארבעה מלכים וגוי.** ואף על פי כן (כ) נצחו המועטים, להודיעך שגבורים היו, ואף על פי כן לא נמנע אברהם מלרדוף אחריהם: **[י] בארת בארת חמר.** בארות הרבה היו

שם, שנוטלים משם אדמה (ל) לטיט של בנין. ומדרש אגדה, שהיה הטיט מוגבל בהם, ונעשה נס למלך סדום שיצא משם, (מ) לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינין שניצול אברהם מאור כשדים מכבשן האש, וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברהם למפרע (בי"ר מב, ז): **הרה נסו**. להר נסו, הרה כמו להר, כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה. ויש חילוק בין הרה לההרה שה"א שבסוף התיבה עומדת במקום למ"ד שבראשה, אבל (ס"א ז) אינה עומדת במקום למ"ד, ונקודה (ס"א לנקוד) פתח תחתיה, והרי הרה כמו להר, או כמו אל הר, ואינו מפרש לאיזה הר, אלא שכל אחד נס באשר מצא הר תחלה. וכשהוא נותן ה"א בראשה לכתוב ההרה או המדברה, פתרונו כמו אל ההר או כמו לההר (להר), ומשמע לאותו הר הידוע ומפורש בפרשה: **[יב] והוא יושב בסדום**. מי גרם לו זאת, ישיבתו בסדום: **[יג] ויבא הפליט**. לפי פשוטו זה עוג (ג) שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים, וזהו נשאר, שלא הרגוהו אמרפל וחביריו כשהכו הרפאים בעשתרות קרנים. תנחומא (חקת כה). ומדרש בראשית רבה (מב, ח), זה עוג שפלט מדור המבול, וזהו מיתר הרפאים, שנאמר הנפילים (ס) היו בארץ וגו', ומתכוין שיהרג אברם (ע) וישא את שרה: **העברי**. שבא מעבר הנהר. (בי"ר שם): **בעלי ברית אברם**. שכרתו עמו ברית (ס"א, דבר אחר שהשיאו לו עצה על המילה כמו שמפורש במקום אחר): **[יד] וירק**. כתרגומו (פ) וזריו, וכן והריקותי אחריכם חרב (ויקרא כו, לג), אזדיין בחרבי עליכם, וכן אריק חרבי (שמות טו, ט), וכן והרק חנית וסגור (תהלים לה, ג): **חניכיו**. חנכו כתיב (ס"א קרי), זה אליעזר שחנכו למצות, והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה, וכן חנוך לנער (משלי כב, ו), חנוכת המזבח (במדבר ז, יא), חנוכת הבית (תהלים ל, א), ובלע"ז קורין לו אינצני"ר (אונטערריכטען) וברש"י כ"י אישטרייני"ר (צום ערשטען מאהל ברויכען): **שמונה עשר וגו'**. רבותינו אמרו (נדריים לב) אליעזר לבדו היה, (ע) והוא מנין גימטריא של שמו: **עד דן**. שם תשש כחו, שראה (ק) שעתידין בניו להעמיד שם עגל (סנהדרין צו): **[טו] ויחלק עליהם**. לפי פשוטו סרס המקרא, ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה, כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים (י) כשבורחים זה לכאן וזה לכאן: **לילה**. כלומר אחר שחשכה לא נמנע מלרדפם. ומדרש אגדה, שנחלק הלילה, ובחצות הראשון נעשה לו נס, וחציו השני נשמר ובא לו לחצות (ש) לילה של מצרים: **עד חובה**. אין מקום ששמו חובה, ודן קורא חובה, על שם עבודת אלילים שעתידה להיות שם: **[יז] עמק שוה**. כך שמו, ותרגומו למישר מפנא, פנוי מאילנות ומכל מכשול: **עמק המלך**. בית ריסא דמלכא, בית ריס אחד, שהוא שלשים קנים, שהיה מיוחד למלך לצחק שם. ומדרש אגדה, עמק שהושוו שם כל האומות, והמליכו את אברהם עליהם לנשיא אלהים ולקצין: **[יח] ומלכי צדק**. מדרש אגדה הוא (ת) שם בן נח (נדריים לב): **לחם ויין**. כך עושים ליגיעי מלחמה, והראה לו שאין בלבו עליו על (א) שהרג את בניו. ומדרש אגדה, רמז לו על המנחות ועל הנסכים שיקריבו שם בניו: **[יט] קנה שמים וארץ**. כמו עושה שמים וארץ (תהלים קמו, ו), על ידי עשייתן קנאן להיות שלו: **[כ] אשר מגן**. אשר הסגיר, וכן אמגנך ישראל (הושע יא, ח): **ויתן לו**. אברם: **[כב] מעשר מכל**. אשר לו, לפי שהיה כהן: **[כא] תן לי הנפש**. (הגופים מן) השבי שלי שהצלת, החזר לי הגופים לבדם: **[כב] הרמתי ידי**. לשון (ג) שבועה, מרים אני את ידי לאל עליון, וכן בי נשבעתי (בראשית כב, טז), נשבע אני, וכן נתתי כסף השדה קח ממני (שם כג, יג), נותן אני לך כסף השדה וקחהו ממני: **[כג] אם מחוט ועד שרוך נעל**. אעכב לעצמי מן השבי: **ואם אקח מכל אשר לך**. ואם תאמר לתת לי שכר (ד) מבית גנזיך, לא אקח: **ולא תאמר וגו'**. שהקב"ה הבטיחני לעשרני, שנאמר ואברכך וגו': **[כד] הנערים**. עבדי (ה) אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכול וממרא וגו', ואף על פי שעבדי נכנסו למלחמה, שנאמר הוא ועבדיו ויכם, וענר וחביריו ישבו על הכלים (ו) לשמור, אפלו הכי הם יקחו חלקם, וממנו למד דוד, שאמר כחלק

היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו (שמואל-א ל, כד.), ולכך נאמר ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחוק ומשפט (שם פסוק כה.), לא נאמר והלאה, לפי שכבר נתן החוק בימי אברהם :

בראשית פרק-טו

[א] אחר הדברים האלה. כל מקום שנאמר אחר, סמוך. אחרי, מופלג (בי"ר מד, ה.). אחר הדברים האלה, אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים, והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל צדקותי, לכך אמר לו המקום אל תירא אברם : **אנכי מגן לך.** מן העונש, שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת, ומה שאתה דואג על קבול שכרך, שכרך הרבה מאד : **[ב] הולך עירי.** מנחם בן סרוק פירשו לשון יורש, וחבר לו ער ועונה (מלאכי ב, יב.), עירי בלא יורש, כאשר תאמר ובכל תבואתי תשרש (איוב לא, יב.), תעקר שרשיה, כך לשון עירי חסר בניס ובלע"ז דעזענפאט"ס (קינדרלאז). ולי נראה ער ועונה, מגזרת ולבי ער (שיר השירים ה, ב.), ועירי לשון חורבן, וכן ערו ערו (תהלים קלו, ז.), וכן ערות יסוד (חבקוק ג, יג.), וכן ערער תתערער (ירמיה נא, נח.), וכן כי ארזה ערה (צפניה ב, יד.) : **ובן משק ביתי.** כתרגומו, שכל ביתי ניזון על פיו, כמו ועל פיך ישק (בראשית מא, מ.), אפוטרופא שלי, ואילו היה לי בן היה בני ממונה על שלי : **דמשק.** לפי התרגום מדמשק היה, ולפי מדרש אגדה שרדף המלכים עד דמשק, ובגמרא שלנו דרשו נוטריקון, דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים : **[ג] הן לי לא נתת זרע.** ומה תועלת בכל אשר נתן לי : **[ה] ויוצא אתו החוצה.** לפי פשוטו הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים. ולפי מדרשו, אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן, אברם אין לו בן, אבל אברהם יש לו בן, וכן שרי לא תלד, אבל שרה תלד, אני קורא לכם שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר, הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון הבטה (ה) מלמעלה למטה : **[ו] והאמן בה'.** לא שאל לו אות על זאת, (ט) אבל על ירושת הארץ שאל לו אות, ואמר לו במה אדע : **ויחשבה לו צדקה.** (י) הקב"ה חשבה לאברם לזכות ולצדקה, על האמונה שהאמין בו. דבר אחר במה אדע, לא שאל לו אות, אלא אמר לפניו, הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, (כ) אמר לו הקב"ה בזכות הקרבנות : **[ט] עגלה משלשת.** שלשה עגלים רמז לשלשה פרים, פר יום הכפורים ופר העלם דבר של צבור ועגלה ערופה (בי"ר מד, יד.) : **ועז משלשת.** רמז לשעיר הנעשה בפנים, ושעירי מוספין של מועד ושעיר (ל) חטאת יחיד : **ואיל משולש.** אשם ודאי ואשם תלוי, וכבשה של חטאת יחיד : **ותור וגוזל.** תור ובן יונה : **[י] ויבתר אתם.** חלק כל אחד לשני חלקים. ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, לפי שהיה כורת ברית עמו לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגו', ודרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמה שנאמר להלן העוברים בין בתרי העגל (ירמיה לד, יט.), אף כאן תנור עשן ולפיך אש אשר עבר בין הגזרים, הוא שלוחו של שכינה שהוא אש : **ואת הצפור לא בתר.** לפי שהאומות עובדי כוכבים ומזלות נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר סבבוני פרים רבים וגו' (תהלים כב, יג.), ואומר האיל אשר ראית בעל הקרניים, מלכי מדי ופרס (דניאל ח, כ.), ואומר הצפיר והשעיר, מלך יון. וישראל נמשלו לבני יונה, שנאמר יונתי בחגוי הסלע (שיר השירים ב, יד.), לפיכך בתר הבהמות, רמז על האומות שיהיו כלין והולכין, ואת הצפור לא בתר, רמז

שיהיו ישראל קיימין לעולם: **[יא]** **העיט**. הוא עוף, ועל שם שהוא עט ושואף אל הנבלות לטוש עלי אוכל, כמו ותעט אל השלל (שמואל-א טו, יט.): **על הפגרים**. **(מ)** על **הבתרים**. (ס"א הפגרים מתרגמינן פגליא, אלא מתוך שהורגלו לתרגם איש בתרו ויהב פלגיא, נתחלף להם תיבת פגליא לפלגיא, ותרגמו הפגרים פלגיא, וכל המתרגם כן טועה, לפי שאין להקיש בתרים לפגרים, שבתרים תרגומו פלגיא, ופגרים תרגומו פגליא לשון פגול, כמו פגול הוא (ויקרא יט, ז), לשון פגר (כך שמעתי מפי רבינו יהודה ב"ר שמואל). וכן הגירסא ברש"י כ"י ובכ"י אחרת כתיב כך פי רבינו מאיר ב"ר שמואל): **וישב**. לשון נשיבה והפרחה, כמו ישב רוחו (תהלים קמו, יח), רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחים אותו מן השמים, עד שיבוא מלך המשיח: **[יב]** **והנה אימה וגו'**. רמז לצרות וחשך של גליות: **[יג]** **כי גר יהיה זרעך**. משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה, כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב, ויעקב כשירד למצרים אמר ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, הרי ק"ץ, ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רד"ו, הרי ארבע מאות שנה. ואם תאמר במצרים היו ארבע מאות, הרי קהת מיורדי מצרים היה, צא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם, ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם, (נ) ושחי עמרם אחר לידת משה: **בארץ לא להם**. ולא נאמר בארץ מצרים, אלא לא להם, משנולד יצחק (ס) ויגר אברהם וגו', ויגר יצחק בגרר, ויעקב גר בארץ חם (תהלים קה, כג), לגור בארץ באנו (בראשית מז, ד): **[יד]** **וגם את הגוי**. (ע) וגם, לרבות ארבע מלכיות, שאף הם כלים על ששעבדו את ישראל: **דן אנכי**. בעשר (פ) מכות: **ברכוש גדול**. בממון (צ) גדול כמו שנאמר וינצלו את מצרים (שמות יב, לו): **[טו]** **ואתה תבא**. ולא תראה (ק) כל אלה: **אל אבותיך**. אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבא אליו, (ר) למדך שעשה תרח תשובה: **תקבר בשיבה טובה**. בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו, ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו, ולפיכך מת ה' שנים קודם זמנו, ובו ביום (ש) מרד עשו: **[טז]** **ודור רביעי ישובו הנה**. לאחר שיגלו למצרים יהיו שם ג' דורות, והרביעי ישובו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכרת ברית זה, כדכתיב לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, וכן היה, יעקב ירד למצרים, צא וחשוב דורותיו, יהודה פרץ וחצרון, וכלב בן חצרון (ת) מבאי הארץ היה: **כי לא שלם עון האמורי**. להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כז, ז): **[יז]** **ויהי השמש באה**. כמו ויהי הם (א) מריקים שקיהם (בראשית מב, לה), ויהי הם קוברים איש (מלכים-ב יג, כא), כלומר ויהי דבר זה: **השמש באה**. שקעה: **ועלטה היה**. חשך היום: **והנה תנור עשן וגו'**. רמז לו שיפלו המלכיות עובדי אלילים בגיהנם: **באה**. טעמו למעלה, לכך הוא מבואר שבא כבר, ואם היה טעמו למטה באל"ף, היה מבואר כשהיא שוקעת, ואי אפשר לומר כן, שהרי כבר כתוב ויהי השמש לבא, והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה, נמצא שכבר שקעה. וזה חילוק בכל תיבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות, כמו בא, קם, שב, כשהטעם למעלה לשון עבר הוא, כגון זה, וכגון ורחל באה, קמה אלומתי, הנה שבה יבמתך (רות א, טו), וכשהטעם למטה הוא לשון הווה, דבר שנעשה עכשיו והולך, כמו באה עם הצאן, בערב היא באה ובבקר היא שבה (אסתר ב, ד): **[יח]** **לזרעך נתתי**. אמירתו של הקב"ה כאילו היא עשויה (ב"ר מד, כב): **הנהר הגדול נהר פרת**. לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו גדול, אף על פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר והנהר הרביעי הוא פרת, משל הדיוט, עבד מלך מלך, הדבק לשחזור וישתחוו לך: **[יט]** **את הקיני**. עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון (ב"ר מד, כג), והם קיני קניזי קדמוני, עתידיים להיות ירושה לעתיד, שנאמר אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם (ישעיה יא, ד): **[כ]** **ואת הרפאים**. ארץ עוג, (ב) שנאמר בה ההוא יקרא ארץ רפאים (דברים ג, יג):

בראשית פרק-טז

[א] **שפחה מצרית**. בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשו לשרה, **[ג]** אמר, מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה, ולא גבירה בבית אחר: **[ב]** **אולי אבנה ממנה**. לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס: **אבנה ממנה**. בזכות **[ד]** שאכניס צרתי לתוך ביתי: **לקול שרי**. לרוח **[ה]** הקדש שבה **[ב]** (בי"ר מה, ב): **[ג]** **ותקח שרה**. לקחתה בדברים **[ו]** אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש כזה **[שם ג]**: **מקץ עשר שנים**. מועד הקבוע לאשה ששהתה **[ז]** עשר שנים ולא ילדה לבעלה חייב לישא אחרת **[במנות סד]**: **לשבת אברם** וגו'. מגיד, שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שיבא לארץ ישראל: **[ד]** **ויבא אל הגר ותהר**. מביאה **[ח]** ראשונה **[ב]** (בי"ר מה, ד): **ותקל גבירתה בעיניה**. אמרה, שרה זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאילו היא צדקת, ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי **[ט]** מביאה ראשונה **[ב]** (בי"ר שם): **[ה]** **חמסי עליך**. חמס העשוי לי, עליך אני מטיל העונש, **[י]** כשהתפללת להקב"ה מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, לא התפללת אלא עליך, והיה לך להתפלל על שנינו, והייתי אני נפקדת עמך. ועוד, דבריך אתה חומס ממני, שאתה שומע **[כ]** בזיוני ושותק **[ב]** (בי"ר מה, ה): **אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך**. כל בינך שבמקרא חסר, **[ל]** וזה מלא, קרי ביה וביניך **[ר]** (ר"ל נוכח לנקבה), שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברת, הוא שהמלאך אומר להגר הנך הרה, והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר, אלא מלמד שהפילה הריון הראשון: **[ו]** **ותענה שרי**. היתה משעבדת בה בקושי **[ב]** (בי"ר מה, ו): **[ח]** **אי מזה באת**. מהיכן באת. יודע היה, אלא ליתן לה פתח ליכנס עמה בדברים. ולשון אי מזה, איה המקום שתאמר עליו מזה **[מ]** אני באה: **[ט]** **ויאמר לה מלאך ה' וגו'**. על כל אמירה היה שלוח לה מלאך אחר, לכך נאמר מלאך בכל אמירה ואמירה: **[יא]** **הנך הרה**. כשתשובי תהרי, **[נ]** כמו הנך הרה, דאשת מנוח **[שופטים יג, ז]**: **וילדת בן**. כמו ויולדת, **[ס]** ודומה לו ישבת בלבנון מקוננת בארזים **[ירמיה כב, כג]**: **וקראת שמו**. צווי הוא, **[ע]** כמו שאומר לזכר וקראת את שמו יצחק: **[יב]** **פרא אדם**. אוהב מדברות **[פ]** לצוד חיות, כמו שכתוב ויהי רובה קשת וישב במדבר פארן: **ידו בכל**. לסטים: **ויד כל בו**. הכל שונאין אותו ומתגרין בו **[ב]** (בי"ר מה, ט): **ועל פני כל אחיו ישכון**. שיהיה זרעו גדול: **[יג]** **אתה אל ראי**. נקוד חט"ף קמ"ץ, מפני שהוא שם דבר, אלוה הראיה, שרואה **[צ]** בעלבון של עלובין. **[ס]** (ס"א דבר אחר אתה אל ראי, ומשמע שהוא רואה הכל, ואין שום דבר רואה אותו): **הגם הלם**. לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות, ראיתי שלוחו של מקום, אחרי רואי אותם בביתו של אברהם, ששם היתה רגילה לראות מלאכים, ותדע שהיתה רגילה לראותם, שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר מות נמות, וזו ראתה ארבעה זה אחר זה ולא חרדה: **[יד]** **באר לחי רואי**. כתרגומו בירא דמלאך קימא איתחזי עלה: **[טו]** **ויקרא אברם שם וגו'**. אף על פי שלא שמע אברהם דברי המלאך שאמר וקראת שמו ישמעאל, שרתה רוח **[ק]** הקודש עליו וקראו ישמעאל: **[טז]** **ואברם בן שמונים וגו'**. לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן י"ג שנה **[ר]** כשנימול, ולא עכב:

בראשית פרק-יז

[א] אני אל שדי. אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה, (ש) לפיכך התהלך לפני, ואהיה לך לאלוה ולפטרוך. וכן כל מקום שהוא במקרא פירושו כך, די שלו, והכל לפי הענין: **התהלך לפני.** כתרגומו פלח קדמי, הדבק בעבודתי: **והיה תמים.** אף זה צווי אחר צווי, היה שלם בכל נסיונותי. (ת) ולפי מדרשו, התהלך לפני במצות מילה, ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהערלה בדך אתה בעל מוס לפני. דבר אחר והיה תמים, עכשיו אתה חסר ה' איברים, (א) ב' עינים, ב' אזנים, וראש הגויה, (ב) אוסיף לך אות על שמך, ויהיו מנין אותיותיך רמ"ח, כמנין אבריך: **[ב] ואתנה בריתי.** ברית של אהבה, וברית הארץ להורישה לך על ידי מצוה זו: **[ג] ויפל אברם על פניו.** ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה בו כח (ג) לעמוד ורוח הקדש נצבת עליו, וזהו שנאמר בבלעם נופל וגלוי עינים, בברייתא דר"א מצאתי כן (פרקי דר"א פכ"ט): **[ה] כי אב המון גוים.** לשון נוטריקון של שמו, ור"ש שהיתה בו בתחלה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו, ועכשיו אב לכל העולם, ואפילו ר"ש שהיתה בו מתחלה לא זזה ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה, עד (ד) שהוסיפה ליהושע, שנאמר ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג, טז): **[ו] ונתתיך לגוים.** ישראל ואדום, שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשרו עליו: **[ז] והקמותי את בריתי.** ומה היא הברית, להיות לך לאלהים: **[ח] לאחוזת עולם.** ושם אהיה להם לאלהים, אבל (בר ישראל) הדר בחוצה לארץ (ה) כמי שאין לו אלוה: **[ט] ואתה.** וי"ו זו מוסיף על ענין ראשון, אני הנה בריתי אתך, ואתה הוי זהיר לשמרו, ומה היא שמירתה. זאת בריתי אשר תשמרו המול לכם וגוי: **[י] ביני וביניכם** וגוי. אותם של עכשיו: **ובין זרעך אחריך.** העתידין להוולד אחריך: **המול.** כמו להמול, (ו) כמו שאתה אומר עשות כמו לעשות: **[יא] ונמלתם.** כמו (ז) ומלתם, והנו"ן בו יתירה ליסוד הנופל בו לפרקים, כמו נ' של נושך ונ' של נושא. ונמלתם כמו ונשאתם, אבל ימול לשון יפעל, (ח) כמו יעשה, (ט) יאכל. (ברש"י ישן אינו): **[יב] יליד בית.** שילדתו השפחה בבית: **מקנת כסף.** שקנאו משנולד: **[יג] המול ימול יליד ביתך.** כאן כפל עליו, (י) ולא אמר לשמונה ימים, ללמדך שיש יליד בית נמול לאחר (ס"א) (לאחד) שמנה ימים, (כ) כמו שמפורש במסכת שבת (קלח): **[יד] וערל זכר.** כאן למד שהמילה באותו מקום (מ) שהוא ניכר בין זכר לנקבה (ב"ר מו, יג): **אשר לא ימול.** משיגיע לכלל עונשין (נ) ונכרתה, אבל אביו אין ענוש עליו כרת, אבל עובר בעשה: **ונכרתה הנפש.** הולך ערירי ומת קודם זמנו (שבת כה: לפי פרש"י ד"ה כרת): **[טו] לא תקרא את שמה שרי.** דמשמע שרי לי ולא לאחרים, כי שרה סתם שמה, שתהא שרה על כל (ברכות יג): **[טז] וברכתי אתה.** ומה היא הברכה, שחזרה (ס) לנערותה שנאמר היתה לי עדנה (בראשית יח, יב): **וברכתיה.** בהנקת שדים כשנצרכה לכך (ע) ביום משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא, והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה, והיא היניקה את כולם. הוא שנאמר הניקה בנים שרה ב"ר רמזו במקצת (נג, ט): **[יז] ויפל אברהם על פניו ויצחק.** זה תרגם אונקלוס לשון שמחה וחדו, ושל שרה לשון מחוך, למדת שאברהם האמין ושמח, ושרה לא האמינה ולגלגה, וזהו שהקפיד הקב"ה על שרה ולא הקפיד על אברהם: **הלבן.** יש תמיהות שהן קיימות, (פ) כמו הנגלה נגלית (שמואל א ב, כז), הרואה אתה (שם-ב טו, כז), אף זו היא קיימת, וכך אמר בלבו, הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב"ה עושה לי: **ואם שרה הבת תשעים שנה.** היתה כדאי לילד, ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידים בני ת"ק שנה, בימי

אברהם נתמעטו השנים (צ) כבר, ובא תשות כח בעולם, וצא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם, שמיהרו תולדותיהן (ק) בני סי' ובני עי': **[יח]** לו ישמעאל יחיה. הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל (ה) מתן שכר כזה: יחיה לפניך. יחיה ביראתך, (ש) כמו התהלך לפני, פלח קדמי: **[יט]** אבל. לשון אמתת דברים, וכן אבל אשמים אנחנו (בראשית מב, כא.), אבל בן אין לה (מלכים-ב ד, יד.): **וקראת את שמו יצחק.** על שם הצחוק. ויש אומרים, על שם העשרה נסיונות, (ת) וצי' שנה של שרה, וחי ימים שנימול, וקי' שנה של אברהם. (סי"א, ואת בריתי למה נאמר, הרי כבר כתיב ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך וגו', אלא לפי שאומר והקמותי וגו', יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, תלמוד לומר והקמותי את בריתי אתו, ולא עם אחרים. ואת בריתי אקים את יצחק למה נאמר, אלא למד שהיה קדוש מבטן. דבר אחר, אמר רבי אבא, מכאן למד קל וחומר בן הגבירה מבן האמה, כתיב הנה ברכתי אותו והפריתי אותו, והרביתי אותו זה ישמעאל, וקל וחומר ואת בריתי אקים את יצחק): **את בריתי.** ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק: **[כ]** שנים עשר נשיאים. כעננים יכלו, (א) כמו נשיאים ורוח (משלי כה, יד.): **[כב]** מעל אברהם. לשון נקיה הוא כלפי שכינה, ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקום (בי"ר מז, ו). **[כג]** בעצם היום. בו ביום שנצטוו, ביום ולא בלילה, לא נתיירא לא מן הגוים ולא מן הליצנים, ושלא יהיו אויביו ובני דורו אומרים, אילו ראינוהו לא הנחנוהו למול ולקיים מצותו של מקום: **וימל.** לשון (ג) ויפעל: **[כד]** בהמולו. בהפעלו כמו (ג) בהבראם (בראשית ב, ד.): **(בהמולו.** נטל אברהם סכין, ואחז בערלתו ורצה לחתוך, והיה מתירא שהיה זקן, מה עשה הקב"ה שלח ידו ואחז עמו, שנאמר וברות עמו הברית, לו לא נאמר, אלא עמו, בראשית רבה. רש"י ישן): **[כה]** בהמולו את בשר ערלתו. באברהם לא נאמר את, לפי שלא היה חסר אלא חתוך בשר, שכבר נתמעך על ידי תשמיש, אבל ישמעאל שהיה ילד, הוזקק לחתוך ערלה (ד) ולפרוע המילה, לכך נאמר בו את. (בי"ר מז, ח.). **[כו]** בעצם היום הזה. שמלאו לאברהם צ"ט שנה (ה) ולישמעאל שלש עשרה שנים, נמול אברהם וישמעאל בנו: חסלת פרשת לך לך:

וירא

פרשת

בראשית פרק-יח

[א] וירא אליו. לבקר (א) את החולה, אמר רבי חמא בר חנינא, יום שלישי למילתו היה, (ב) ובא הקב"ה ושאל בשלומו (בבא מציעא פו.): **באלוני ממרא.** הוא שנתן לו עצה על המילה, (ג) לפיכך נגלה אליו בחלקו (בי"ר מב, ח.). **ישב.** ישב (ד) כתיב, בקש לעמוד, אמר לו הקב"ה שב ואני אעמוד, ואתה סימן לבניך (בי"ר מח, ז). שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינים (ה) והן יושבין, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב, א.). **פתח האהל.** לראות אם יש עובר ושב (ו) ויכניסם בביתו: **כחם היום.** הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה (ז) שלא להטריחו באורחים (בבא מציעא פו.), ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים, הביא מלאכים עליו (ח) בדמות אנשים: **[ב]** והנה שלשה אנשים. אחד לבשר את שרה, (ט) ואחד להפוך את סדום, ואחד

לרפאות את אברהם, שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות (בי"ר ג, ב), תדע לך (י) שכן, כל הפרשה הוא מזכירן בלשון רבים, ויאכלו, ויאמרו אליו, ובבשורה נאמר ויאמר שוב אשוב אליך, ובהפיכת סדום הוא אומר כי לא אוכל לעשות דבר לבלתי הפכי, ורפאל שרפא את אברהם (ז) הלך משם להציל את לוט (בי"ר שם), הוא שנאמר ויהי כהוציאם אותם החוצה ויאמר המלט על נפשך, למדת שהאחד היה מציל: **נצבים עליו** (ז) לפניו, כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב, כ) אבל לשון נקיה הוא כלפי המלאכים: **וירא**. מהו וירא וירא שני פעמים, הראשון כמשמעו, והשני לשון הבנה, נסתכל שהיו נצבים במקום אחד, והבין שלא היו רוצים להטריחו, ואף על פי שיודעים היו שיצא לקראתם, עמדו במקומם לכבודו, ולהראותו שלא רצו להטריחו, וקדם הוא ורץ לקראתם. (כך הגירסא ברש"י ישן) בבבא מציעא (פז:) כתיב נצבים עליו, וכתיב וירץ לקראתם, (מ) כד חזיוהו דהוה שרי ואסר פירשו הימנו, מיד וירץ לקראתם: **וגו' ויאמר אדני אם נא וגו'**. לגדול שבהם (ג) אמר, וקראם כולם אדונים, ולגדול אמר אל נא תעבור, וכיון שלא יעבור הוא, יעמדו חביריו עמו, ובלשון זה הוא חול. דבר אחר, קדש (שבועות לה:), והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים, ואף על פי שכתוב אחר וירץ לקראתם, האמירה קודם לכן היתה, ודרך המקראות לדבר כן, כמו שפירשתי אצל לא ידון רוחי באדם, שנכתב אחר ויולד נח, ואי אפשר לומר, אלא אם כן קודם גזרת ק"ך שנה. (ס) ושתי הלשונות בבראשית רבה (מח, י): **יד יקח נא**. על ידי שליח, (ע) והקב"ה שלם (פ) לבניו על ידי שליח, (צ) שנאמר וירם משה את ידו ויך את הסלע (במדבר כ, יא): **ורחצו רגליכם**. כסבור שהם ערביים, שמשתחוים לאבק רגליהם, והקפיד שלא להכניס עבודת אלילים לביתו (בבא מציעא פז:), אבל לוט שלא הקפיד, (ק) הקדים לינה לרחיצה, שנאמר ולינו ורחצו רגליכם: **תחת העץ**. תחת (י) האילן: **ה' וסעדו לבכם**. בתורה בנביאים ובכתובים מצינו דפתא סעדתא דלבא. בתורה, וסעדו לבכם. בנביאים, סעד לבך פת לחם (שופטים יט, ה). בכתובים, ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים קד, טו). אמר רבי חמא, לבבכם אין כתיב כאן, אלא לבכם, (ש) מגיד שאין יצר הרע שולט במלאכים (בי"ר מח, יא): **אחר תעבורו**. אחר כך (ת) תלכו: **כי על כן עברתם**. כי הדבר הזה אני מבקש מכם, מאחר שעברתם (א) עלי לכבודי: **כי על כן**. כמו על אשר, וכן כל כי על כן שבמקרא, כי על כן באו בצל קורתך (בראשית יט, ח), כי על כן ראיתי פניך (שם לג, י), כי על כן לא נתתיה (שם לח, כו), כי על כן ידעת חנותנו (במדבר י, לא): **קמח סלת**. סלת לעוגות. קמח לעמילן של טבחים, (ב) לכסות את הקדירה לשאוב את הזוהמא: **בן בקר רך וטוב**. ג' פרים היו, (ג) כדי להאכילן ג' לשונות (ד) בחרדל (בבא מציעא פז:): **אל הנער**. זה (ה) ישמעאל, לחנכו במצות (בי"ר מח, יג): **ויקח חמאה וגו'**. ולחם לא הביא, (ו) לפי שפירסה שרה (ז) נדה, שחזר לה אורח כנשים אותו היום, ונטמאת העיסה (בבא מציעא פז:): **חמאה**. שומן החלב שקולטין מעל פניו: **ובן הבקר אשר עשה**. אשר תקן, קמא קמא שתקן, (ח) אמטי ואייתי קמייהו: **ויאכלו**. נראו כמו שאכלו, מכאן שלא ישנה (ט) אדם מן המנהג (שם פז: - בי"ר מח, יד): **ויאמרו אליו**. נקוד על אי"ו (י) שבאליו, ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר, כל מקום שהכתב רבה על הנקודה, אתה דורש הכתב וכו', וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה, שאף לשרה שאלו היו אברהם למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה ולאשה על האיש. בבבא מציעא (דף פ"ז): **איתא**, יודעין היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה, כדי לחבבה על בעלה, אמר רבי יוסי בר חנינא, כדי לשגר לה כוס (י) של ברכה: **הנה באהל**. צנועה (י) היא: **כעת חיה**. כעת הזאת לשנה הבאה, ופסח היה, (מ) ולפסח הבא נולד יצחק, מדלא קרינן כעת (נ) אלא כעת חיה. כעת הזאת שתהא חיה לכם, שתהיו כלכם שלמים וקיימים: **שוב אשוב**. לא בשרו המלאך שישוב אליו, אלא בשליחותו של מקום (ס) אמר לו, כמו ויאמר לה מלאך ה'

הרבה ארבה, והוא אין בידו להרבות, אלא בשליחותו של מקום, אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו כן (בי"ר). (אלישע אמר לשונמית למועד הזה כעת חיה את חובקת בן, ותאמר אל אדני איש האלהים אל תכזב בשפחתך, אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו למועד אשוב, אמר לה אלישע, אותן המלאכים שהם חיים וקיימים לעולם, אמרו למועד אשוב, אבל אני בשר ודם, שהיום חי ומחר מת, בין חי ובין מת למועד הזה וגוי): **והוא אחריו**. הפתח היה (ע) אחר המלאך: **[יא] חדל להיות**. פסק (פ) ממנה: **אורח כנשים**. אורח נדות: **[יב] בקרבה**. מסתכלת במעיה ואמרה, אפשר הקרבים הללו טעונין ולד, השדים הללו שצמקו מושכין חלב. תנחומא (שופטים יח.): **עדנה**. צחצוח בשר, ולשון משנה משיר את השער ומעדן את הבשר. דבר אחר, לשון עידן זמן וסת נדות: **[יג] האף אמנם**. הגם אמת אלד: **ואני זקנתי**. שנה הכתוב מפני השלום, שהרי היא אמרה ואדני זקן: **[יד] היפלא**. כתרגומו היתכסי, וכי שום דבר מופלא ומופרד ומכוסה ממני (צ) מלעשות כרצוני: **למועד**. לאותו מועד המיועד שקבעתי לך אתמול, למועד הזה בשנה האחרת: **[טו] כי יראה וגוי** כי צחקת. הראשון משמש לשון דהא הוא, שנותן טעם לדבר ותכחש שרה לפי שיראה. והשני משמש בלשון אלא, ויאמר לא כדברך הוא אלא צחקת, שאמרו רבותינו כי משמש בדי לשונות, אי, דלמא, אלא, דהא: **[טז] וישקיפו**. כל השקפה שבמקרא לרעה, חוץ מהשקיפה ממעון קדשך (דברים כו, טו.), שגדול כח מתנות עניים, שהופך מדת הרגז לרחמים: **לשלחם**. ללותם, (ק) כסבור אורחים (י) הם: **[יז] המכסה אני**. בתמיה: **אשר אני עושה**. בסדום, לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר גבול הכנעני מצידון וגוי באכה סדומה ועמורה וגוי, קראתי אותו אברהם, (ש) אב המון גוים, ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי: **[יח] ואברהם היו יהיה**. מדרש אגדה זכר צדיק לברכה, הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו, וכי ממנו אני מעלים, והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול, ולהתברך בו כל גויי הארץ: **[יט] כי ידעתינו**. לשון חבה, כמו מודע לאישה (רות ב, א), הלא בועז מודעתנו (שם ג, ב), ואדעך בשם (שמות לג, יי), ואמנם עיקר לשון כולם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתינו, למען אשר יצוה, לפי שהוא מצוה את בניו עלי, לשמור דרכי. ואם תפרשהו כתרגומו, יודע אני בו שיצוה את בניו וגוי, אין למען נופל על הלשון: **יצוה**. לשון הווה, כמו ככה יעשה איוב, (איוב א, ה). (על פי ה' יחנו): **למען הביא**. כך הוא מצוה לבניו, שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגוי. על בית אברהם לא נאמר, אלא על אברהם, למדנו כל המעמיד בן צדיק כאלו אינו מת: **[כ] ויאמר ה'**. אל אברהם, שעשה כאשר אמר שלא יכסה ממנו: **כי רבה**. כל רבה שבמקרא הטעם למטה בבי"ת, לפי שהן מתורגמין גדולה, או גדלה והולכת, אבל זה טעמו למעלה ברי"ש, לפי שמתורגם גדלה כבר, כמו שפירשתי ויהי השמש באה, הנה שבה יבמתך: **[כא] ארדה נא**. למד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה, (ת) הכל כמו שפרשתי בפרשת הפלגה. דבר אחר, ארדה נא לסוף מעשיהם: **הכצעקתה**. של (א) מדינה: **הבאה אלי עשו**. וכן עומדים במרדס, (ב) כלה אני עושה בהם, ואם לא יעמדו במרדן, אדעה מה אעשה, להפרע מהן ביסורין ולא אכלה אותן. וכיוצא בו מצינו במקום אחר, ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך (שמות לג, ה), ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק בין עשו לכלה, כדי להפריד תיבה מחברתה. ורבותינו דרשו הכצעקתה, צעקת ריבה אחת, שהרגוה מיתה משונה, (ג) על שנתנה מזון לעני, כמפורש בחלק (סנהדרין קט): **[כב] ויפנו משם**. ממקום שאברהם ליווים שם: **ואברהם עודנו עומד לפני ה'**. והלא לא הלך לעמוד לפניו, אלא הקב"ה בא אצלו ואמר לו זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב והי עודנו עומד לפני אברהם, אלא תיקון סופרים (ד) הוא זה (בי"ר מט, ז). (אשר הפכוהו ז"ל לכתוב כן): **[כג] ויגש אברהם**. מצינו הגשה למלחמה ויגש יואב וגוי (שמואל ב-ג, יג), הגשה לפיוס ויגש אליו יהודה, (ה) והגשה לתפלה ויגש

אליהו הנביא (מלכים א יח, לו.), ולכל אלה נכנס אברהם, לדבר קשות ולפיוס ולתפלה: **האף תספה**. הגם תספה. ולתרגום של אונקלוס שתרגומו לשון רוגז, כך פירושו, האף ישאך שתספה צדיק עם רשע: **[כד] אולי יש חמשים צדיקים**. עשרה צדיקים לכל **(ו)** כרך וכרך, כי ה' מקומות יש: **[כה] חלילה לך**. ואם תאמר לא יצילו **(ז)** הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים: **חלילה לך**. חולין הוא לך, יאמרו כך הוא אומנתו, שוטף הכל צדיקים ורשעים, כך עשית לדור **(ח)** המבול ולדור הפלגה: **כדבר הזה**. לא הוא ולא **(ט)** כיוצא בו: **חלילה לך**. לעולם **(י)** הבא: **השופט כל הארץ**. נקוד בחט"ף פת"ח ה"א של השופט, לשון תמיה, כי מי שהוא שופט לא יעשה **(יא)** משפט אמת: **[כז] אם אמצא בסדום וגו' לכל המקום**. לכל הכרכים, לפי שסדום היתה מטרפולין וחשובה מכולם, תלה בה הכתוב: **[כח] ואנכי עפר ואפר**. וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים, ואפר על ידי נמרוד, לולי רחמיך אשר עמדו לי: **[כח] התשחית בחמשה**. והלא הן ט' לכל כרך, ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם: **[כט] אולי ימצאון שם ארבעים**. וימלטו ד' הכרכים. **(ל)** וכן שלשים יצילו ג' מהם, או עשרים יצילו ב' מהם, או עשרה יצילו אחת מהם: **[לא] הואלתי**. רציתי, **(מ)** כמו ויואל משה: **[לב] אולי ימצאון שם עשרה**. על פחות לא ביקש, אמר, דור המבול היו ח', נח ובניו ונשיהם, ולא הצילו על דורם, ועל ט' על ידי צירוף כבר בקש **(נ)** ולא מצא: **[לג] וילך ה' וגו'**. כיון שנשתתק הסניגור הלך לו הדיין: **ואברהם שב למקומו**. נסתלק הדיין, נסתלק הסניגור, **(ס)** והקטיגור מקטרג, לפיכך ויבואו שני המלאכים סדומה להשחית. אחד להשחית את סדום, ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם, והשלישי שבא לבשר את שרה, כיון שעשה שליחותו נסתלק לו:

בראשית פרק-יט

[א] המלאכים. ולהלן קראם **(ע)** אנשים, כשהיתה שכינה עמהם **(פ)** קראם אנשים. דבר אחר, אצל אברהם שכחו גדול, והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים, קראם אנשים, ואצל לוט קראם מלאכים: **בערב**. וכי כל כך שהו המלאכים מחברון לסדום, אלא מלאכי רחמים היו, וממתנינים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סנגוריא: **ולוט ישב בשער סדום**. ישב כתיב, אותו היום **(צ)** מינוהו שופט **(ק)** עליהם **(בי"ר, ג, ד)**: **וירא לוט וגו'**. מבית אברהם למד **(י)** לחזור על האורחים: **[ב] הנה נא אדני**. הנה נא אתם אדונים **(ש)** לי, אחר שעברתם עלי. דבר אחר הנה נא, צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו בכם, וזו היא עצה נכונה: **סורו נא**. עקמו את הדרך **(ת)** לביתי דרך עקלתון, שלא יכירו שאתם נכנסים שם, לכך נאמר סורו **(בי"ר, ג, ד)**: **ולינו ורחצו רגליכם**. וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואחר כך לרחוץ, ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה ורחצו רגליכם, אלא כך אמר לוט, אם כשיבאו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם, יעלילו עלי ויאמרו, כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו, לפיכך אמר, מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם, שיהיו נראין כמו שבאו עכשיו, לפיכך אמר לינו תחלה, ואחר כך רחצו: **ויאמרו לא**. ולאברהם אמרו כן תעשה, מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול **(בי"ר שם)**: **כי ברחוב נלין**. הרי כי משמש בלשון אלא, שאמרו לא נסור אל ביתך אלא ברחובה של עיר

נליון: **[ג]** ויסרו אליו. עקמו את הדרך לצד ביתו: **ומצות אפה**. פסח **(א)** היה: **[ד]** **טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדום**. כך נדרש בבראשית רבה (ג, ה), טרם ישכבו, ואנשי העיר היו בפיהם של מלאכים, שהיו שואלים ללוט מה טיבם ומעשיהם, והוא אומר להם רובם רשעים, עודם מדברים בהם, ואנשי סדום וגוי. ופשוטו של מקרא, ואנשי העיר אנשי רשע, **(ב)** נסבו על הבית, ועל שהיו רשעים נקראים אנשי סדום, כמו שאמר הכתוב, ואנשי סדום רעים וחטאים: **כל העם מקצה**. מקצה העיר עד הקצה, שאין אחד מהם מוחה בידם, **(ג)** שאפילו צדיק אחד אין בהם: **[ה]** **ונדעה אותם**. במשכב זכר, **(ד)** כמו אשר לא ידעו איש **(בי"ר שם)**: **[ח]** **האל**. כמו האלה: **כי על כן באו**. כי הטובה הזאת תעשו לכבודי, **(ה)** על אשר באו בצל קורת. תרגום בטלל שריתי, תרגום של קורה שרותא: **[ט]** **ויאמרו גש הלאה**. קרב להלאה, **(ו)** כלומר התקרב לצדדין ותתרחק ממנו, וכן כל הלאה שבמקרא לשון רחוק, כמו זרה הלאה **(במדבר יז, ב)**, הנה החצי ממך והלאה **(שמואל א כ, כב)**. גש הלאה, המשך להלן, בלשון לע"ז טריטי דנו"ש **(וויכע פאן אונז)**, ודבר נזיפה הוא, לומר, אין אנו חוששין לך, ודומה לו קרב אליך אל תגש בי **(ישעיה סה, ה)**, וכן גשה לי ואשבה **(שם מט, כ)**, המשך לצדדין בעבורי ואשב אצלך. אתה מליץ על האורחין, איך מלאך לבך. על שאמר להם על הבנות אמרו לו גש הלאה, לשון נחת, ועל שהיה מליץ על האורחים אמרו, האחד בא לגור, אדם נכרי **(ז)** יחידי אתה בינינו שבאת לגור, וישפוט שפוט, ונעשית מוכיח **(ח)** אותנו: **הדלת**. דלת הסובבת לנעול ולפתוח: **[יא]** **פתח**. הוא החלל שבו נכנסין ויוצאין: **בסנורים**. מכת עורון: **מקטן ועד גדול**. הקטנים התחילו בעבירה תחלה, שנאמר מנער ועד זקן, לפיכך התחילה הפורענות מהם **(בי"ר ג, ח)**: **[יב]** **עוד מי לך פה**. פשוטו של מקרא, מי לך עוד בעיר הזאת, **(ט)** חוץ מאשתך ובנותיך שבבית: **חתן ובניך ובנותיך**. אם יש לך חתן או בנים ובנות, הוצא מן המקום: **ובניך**. בני בנותיך **(י)** הנשואות. ומדרש אגדה, עוד, מאחר שעושין נבלה כזאת, מי לך פתחון פה ללמד סנגוריא עליהם, שכל הלילה היה מליץ **(י)** עליהם טובות. קרי ביה מי לך פה: **[יד]** **חתניו**. שתי בנות נשואות היו לו בעיר: **לקחי בנותיו**. שאותן שבבית **(י)** ארוסות להם: **[טו]** **ויאיצו**. כתרגומו ודחיקו, מהרהו: **הנמצאות**. המזומנות לך בבית להצילם. ומדרש אגדה יש, וזה ישובו של מקרא: **תספה**. תהיה כלה, עד תום כל הדור, מתורגם, עד דסף כל דרא: **[טז]** **ויתמהמה**. כדי להציל את **(מ)** ממונו: **ויחזיקו**. אחד מהם היה שליח להצילו, וחבירו להפוך סדום, לכך נאמר ויאמר המלט, ולא נאמר ויאמרו **(בי"ר ג, יא)**: **[יז]** **המלט על נפשך**. דייך להציל נפשות אל תחוס על הממון: **אל תביט אחריך**. אתה הרשעת עמם, **(נ)** ובזכות אברהם אתה **(ס)** ניצול, אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול: **בכל הככר**. ככר הירדן: **ההרה המלט**. אצל אברהם ברת, שהוא יושב בהר, שנאמר ויעתק משם ההרה, ואף עכשיו היה יושב שם, שנאמר אל המקום אשר היה שם אהלו בתחלה, ואף על פי שכתוב ויאהל אברם וגוי, אהלים הרבה היו לו, ונמשכו עד חברון. המלט לשון השמטה, וכן כל אמלטה שבמקרא, אשמוצי"ר **(ענטשליפפען)** בלע"ז, וכן והמליטה זכר **(ישעיה סו, ז)**, שנשמט העובר מן הרחם. כצפור נמלטה **(תהלים קכד, ז)**, לא יכלו מלט משא **(ישעיה מו, ב)**, להשמיט משא הרעי שבנקביהם: **[יח]** **אל נא אדני**. רבותינו אמרו **(שבועות לה)**: שם זה קדש, **(ע)** שנאמר בו להחיות את נפשי, מי שיש בידו להמית ולהחיות, ותרגומו בבעו כען ה': **אל נא**. אל נא תאמר אלי להמלט ההרה: **נא**. לשון בקשה: **[יט]** **פן תדבקני הרעה**. כשהייתי אצל אנשי סדום, היה הקב"ה רואה מעשי ומעשי בני העיר, והייתי נראה צדיק וכדאי **(פ)** להנצל, וכשאבא אצל צדיק, אני כרשע, וכן אמרה הצרפית לאליהו כי באת אלי להזכיר את עוני **(מלכים א יז, יח)**, עד שלא באת אצלי, היה הקב"ה רואה מעשי ומעשי עמי ואני צדקת ביניהם, ומשבאת אצלי, לפי מעשיך אני רשעה: **[כ]** **העיר הזאת קרובה**. קרובה ישיבתה **(שבת י)**, נתיישרה

מקרוב, לפיכך לא נתמלאה סאתה עדיין, ומה היא קריבתה, מדור הפלגה שנתפלגו האנשים והתחילו להתישב איש איש במקומו, והיא היתה בשנת מות פלג, ומשם עד כאן נ"ב שנה, שפלג מת בשנת מ"ח לאברהם, כיצד פלג חי אחרי הולידו את רעו ר"ט שנה, צא מהם ל"ב כשנולד שרוג ומשרוג עד שנולד נחור ל', הרי ס"ב, ומנחור עד שנולד תרח כ"ט, הרי צ"א, ומשם עד שנולד אברהם ע', הרי קס"א, תן להם מ"ח, הרי ר"ט, ואותה שנה היתה שנת הפלגה, וכשנחרבה סדום היה אברהם בן צ"ט שנה, הרי מדור הפלגה עד כאן נ"ב (צ) שנה, וצוער איחרה ישיבתה אחרי ישיבת סדום וחברותיה שנה אחת, הוא שנאמר אמלטה נא, נא בגימטריא נ"א: **הלא מצער היא**. והלא עוונותיה מועטין ויכול אתה להניחה: **ותחי נפשי**. בה, זהו מדרשו. ופשוטו של מקרא, הלא עיר (ק) קטנה היא ואנשים בה מעט, אין לך להקפיד אם תניחנה, ותחי נפשי בה: **[כא] גם לדבר הזה**. לא דיך שאתה ניצול, אלא אף כל העיר אציל בגללך: **הפכני**. הופך אני, (ר) כמו עד בואי, אחרי רואי, מדי דברי בו (ירמיה לא, יט): **[כב] כי לא אוכל לעשות**. זה עונשן של מלאכים, על שאמרו כי משחיתים אנחנו, ותלו הדבר בעצמן, לפיכך לא זזו משם עד שהוזקקו לומר שאין הדבר ברשותן: **כי לא אוכל לשון יחיד**, מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל, (ש) שאין שני מלאכים נשלחים לדבר אחד: **על כן קרא שם העיר צוער**. על שם (ת) והיא מצער: **[כד] וה' המטיר**. כל מקום שנאמר וה', הוא ובית (א) דינו: **המטיר על סדום**. בעלות השחר (ב) כמו שנאמר וכמו השחר עלה, שעה שהלבנה עומדת ברקיע עם החמה, לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה, אמר הקב"ה אם אפרע מהם ביום, (ג) יהיו עובדי לבנה אומרים, אילו היה בלילה כשהלבנה מושלת, לא היינו חרבין, ואם אפרע מהם בלילה, יהיו עובדי החמה אומרים אילו היה ביום כשהחמה מושלת, לא היינו חרבנים, לכך כתיב וכמו השחר עלה, ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים: **המטיר וגוי גפרית ואש**. בתחלה מטר, (ד) ונעשה גפרית ואש (מכילתא בשלח שירה פ"ה): **מאת ה'**. דרך המקראות לדבר כן, כמו נשי למך, ולא אמר נשי. וכן אמר דוד קחו עמכם את עבדי אדוניכם (מלכים-א א, לג), ולא אמר מעבדי. וכן אחשורוש בשם המלך, ולא אמר בשמי. אף כאן אמר מאת ד', ולא אמר מאתו: **מן השמים**. והוא שאמר הכתוב כי בס ידן עמים וגוי' (איוב לו, לא), כשבא ליסר הבריות, מביא עליהם אש מן השמים, כמו שעשה לסדום, וכשבא להוריד המן, מן השמים, הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז, ד): **[כה] ויהפך את הערים וגו'**. ארבעתן יושבות בסלע אחד, והפכן מלמעלה למטה, שנאמר בחלמיש שלח ידו וגו' (איוב כח, ט): **[כו] ותבט אשתו מאחריו**. מאחוריו (ה) של לוט: **ותהי נציב מלח**. במלח חטאה ובמלח לקתה, אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו, אמרה לו אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה (בי"ר נ, ד): **[כח] קיטור**. תימור של עשן שור"א (בראשית אקקעל), בלע"ז: **כבשן**. חפירה ששורפין בה את האבנים לסיד, וכן כל כבשן שבתורה: **[כט] ויזכור אלהים את אברהם**. מהו זכירתו של אברהם על לוט, נזכר (ו) שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם, ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה אחותי היא, ולא גלה הדבר, (ז) שהיה חס עליו, לפיכך חס הקב"ה עליו (בי"ר נא, ו): **[ל] כי ירא לשבת בצוער**. לפי שהיתה קרובה לסדום: **[לא] אבינו זקן**. ואם לא עכשו אימתי, שמא ימות או יפסוק מלהוליד: **ואיש אין בארץ**. סבורות היו שכל העולם נחרב, כמו בדור המבול. (בי"ר נא, ח): **[לב] ותשקין וגו'**. יין נזדמן להם במערה, (ח) להוציא מהן שני אומות: **ותשכב את אביה**. ובצעירה כתיב ותשכב עמו, צעירה לפי שלא פתחה בזנות, אלא אחותה למדתה, חיסך עליה הכתוב ולא פירש גנותה, אבל בכירה שפתחה בזנות, פרסמה הכתוב במפורש. ובקומה של בכירה נקוד על וי"ו של ובקומה לומר, שבקומה ידע, (ט) ואף על פי כן לא נשמר ליל שני מלשתות. (אי"ר לוי כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות, לסוף מאכילים אותו מברו): **[לו] ותהרין וגו'**. אף על

פי שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה, אלו שלטו (י) בעצמן והוציאו ערותן (סי"א עדותן) לחוץ, ונתעברו מביאה ראשונה: **[לז] מואב**. זו שלא היתה צנועה פירשה שמאביה הוא, אבל צעירה קראתו בלשון נקיה, וקבלה שכר בימי משה, שנאמר בבני עמון אל תתגר בם (דברים ב, יט), כלל, ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחמו בם, אבל לצערן התיר לו:

בראשית פרק-כ

[א] ויסע משם אברהם. כשראה שחרבו הכרכים, ופסקו העוברים והשבים, (כ) נסע לו משם. דבר אחר להתרחק מלוט, שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו (ב"ר נב, ד): **[ב] ויאמר אברהם**. כאן לא נטל רשות, אלא על כרחיה שלא בטובתה, לפי שכבר לוקחה לבית פרעה על ידי כן: **אל שרה אשתו**. על שרה אשתו, וכיוצא בו אל הלקח ארון וגו' (שמואל-א ד, כא), ואל מות חמיה, שניהם בלשון על: **[ד] לא קרב אליה**. המלאך מנעו, (ה) כמו שנאמר לא נתתיך לנגוע אליה: **הגוי גם צדיק תהרוג**. אף אם הוא צדיק תהרגנו, שמא כך דרכך לאבד האומות חנם, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, אף אני אומר שהרגתם על לא דבר, כמו שאתה אומר להרגני: **[ה] גם היא**. לרבות עבדים וגמלים וחמרים (ו) שלה את כולם שאלתי ואמרו לי אחיה הוא: **בתם לבני**. שלא דמיתי לחטוא: **ובנקיון כפי**. נקי אני מן החטא, שלא נגעתי בה: **[ו] ידעתי כי בתם לבבך וגו'**. אמת שלא דמית מתחלה (ז) לחטוא, אבל נקיון כפים (ח) אין כאן. (הדא אמרה משמוש ידיים יש כאן): **לא נתתיך**. לא ממך היה שלא נגעת בה, אלא חשכתי אני אותך מחטוא, שלא נתתי לך כח, וכן ולא נתנו אלהים (בראשית לא, ז), וכן ולא נתנה אביה לבוא (שופטים טו, א): **[ז] השב אשת האיש**. ואל תהא סבור שמא (ח) תתגנה בעיניו ולא יקבלנה, או ישנאך, ולא יתפלל עליך. (אמר לו אבימלך ומי מפרסמו שלא נגעת בה, אמר לו): **כי נביא הוא**. ויודע שלא נגעת בה, לפיכך ויתפלל בעדך (בבא קמא צב): **[ט] מעשים אשר לא יעשו**. מכה אשר לא הורגלה לבא על בריה (י) באה לנו על ידך, עצירת כל נקבים של זרע, ושל קטנים, ורעי, ואזנים וחוטם: **[יא] רק אין יראת אלהים**. אכסנאי שבא לעיר, על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו, או על עסקי אשתו שואלין אותו, אשתך היא או אחותך היא (בבא קמא שם): **[יב] אחותי בת אבי היא**. ובת אב מותרת לבן נח, שאין אבות לעובדי עבודת אלילים, וכדי לאמת דבריו (יג) השיבו כן. ואם תאמר והלא בת אחיו היתה, בני בניו הרי הן כבנים, והרי היא בתו של תרח, וכן הוא אומר ללוט, כי אנשים אחים אנחנו: **אך לא בת אמי**. הרוך מאם אחרת היה: **[יג] ויהי כאשר התעו אותי וגו'**. אונקלוס תרגם מה שתרגם, ויש לישב עוד דבר דבור על אופניו, כשהוציאני הקב"ה מבית אבי להיות משוטט ונד ממקום למקום, וידעתי שאעבור במקום רשעים, ואומר לה זה חסדך וגו': **כאשר התעו**. לשון רבים, ואל תתמה כי בהרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים, אשר הלכו אלהים, אלהים חיים, אלהים קדושים, וכל לשון אלהים לשון רבים, וכן ויקח אדוני יוסף, אדוני האדונים, אדוני הארץ, וכן בעליו יומת, והועד בבעליו. ואם תאמר מהו לשון התעו, כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קרוי תועה, כמו ותלך ותתע (בראשית כא, יד), תעיתי כשה אובד (תהלים קיט, קעו), יתעו לבלי אוכל (איוב לח, מא), יצאו ויתעו לבקש אכלם: **אמרי לי**. עלי, וכן וישאלו אנשי המקום לאשתו (בראשית כו, ז), על אשתו. וכן ואמר פרעה לבני ישראל (שמות יד,

ג), כמו על בני ישראל. פן יאמרו לי אשה הרגתהו (שופטים ט, נד): **[יד]** ויתן לאברהם. כדי (ק) שיתפייס ויתפלל עליו: **[טו]** הנה ארצי לפניך. אבל פרעה אמר לו הנה אשתך קח ולך, לפי שנתירא, שהמצרים שטופי זמה: **[טז]** ולשרה אמר. אבימלך לכבודה, כדי לפייסה, (יז) הנה עשיתי לך כבוד זה, נתתי ממון לאחיד, שאמרת עליו אחי הוא, הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עינים: **[לכל]** אשר אתך. יכסו עיניהם שלא יקילו, שאילו השיבותיך ריקנית, יש להם לומר, לאחר שנתעלל בה החזירה, עכשיו שהוצרכתי לבזבז ממון ולפייסך, יודעים יהיו שעל כרחי השיבותיך, ועל ידי נס: **[ואת כל]**. ועם כל באי עולם: **[ונכחת]**. יהא לך פתחון פה להתוכח, ולהראות דברים נכרים הללו, ולשון תוכחה בכל מקום, ברור דברים, ובלע"ז אשפורפי"ר, ואונקלוס תרגם בפנים אחרים, ולשון המקרא כך הוא נופל על התרגום, הנה הוא לך כסות של כבוד על העינים שלי ששלטו בך, ובכל אשר אתך, ועל כן תרגומו וחזית יתיך וית כל דעמך. ויש מדרש אגדה, אבל ישוב לשון המקרא פירשתי: **[יז]** וילדו. כתרגומו ואתרוחו, נפתחו נקביהם והוציאו, והיא לידה שלהם: **[יח]** בעד כל רחם. כנגד כל פתח: **[על דבר שרה]**. על פי דבורה (ש) של שרה:

בראשית פרק-כא

[א] וה' פקד את שרה וגו'. סמך פרשה זו, ללמדך שכל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה (ת) תחלה, שנאמר ויתפלל וגו' וסמך ליה וה' פקד את שרה, שפקדה כבר קודם שריפא את אבימלך (בבא קמא צב): **[פקד את שרה כאשר אמר]**. בהריון: **[כאשר דבר]**. בלידה, והיכן היא אמירה והיכן הוא דבור, אמירה, ויאמר אלהים אבל שרה אשתך וגו', דבור, היה דבר ה' אל אברם, בברית בין הבתרים, (א) ושם נאמר לא יירשך זה וגו', והביא היורש משרה: **[ויעש ה' לשרה כאשר דבר]**. (ב) לאברהם: **[ב] למועד אשר דבר אתו**. ר' יודן ורבי חמא, רבי יודן אומר מלמד שנולד לט' חדשים, שלא יאמרו מביתו של אבימלך הוא, ור' חמא אומר לשבעה חדשים: **[לזקניו]**. שהיה זיו איקונין שלו דומה לו: **[למועד אשר דבר אתו]**. דמליל יתיה, את המועד (ג) אשר דבר וקבע כשאמר לו למועד אשוב אליך, שרט לו שריטה בכותל, ואמר לו, כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה האחרת תלד: **[ו] יצחק לי**. ישמח עלי. ומדרש אגדה, הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו בו ביום, הרבה תפלות נענו עמה, ורב שחוק היה בעולם: **[ז] מי מלל לאברהם]**. לשון שבח (ד) וחשיבות, כמו מי פעל ועשה (ישעיה מא, ד), מי ברא אלה (שם מ, כו), ראו מה הוא, ומי הוא (וכמה הוא גדול) שומר הבטחתו, הקב"ה מבטיח ועושה: **[מלל]**. שינה הכתוב ולא אמר דבר, גימטריא שלו ק', כלומר לסוף מאה לאברהם: **[היניקה בנים שרה]**. ומהו בנים לשון רבים, ביום המשתה הביאו השרות בניהן עמהן, והיניקה אותם, שהיו אומרות לא ילדה שרה, אלא אסופי הביאה מן השוק: **[ח] ויגמל]**. לסוף (ה) כ"ד חודש (גיטין עה): **[משתה גדול]**. שהיו שם גדולי הדור, (ו) (ב"ר נג, י) שם ועבר ואבימלך: **[ט] מצחק]**. לשון עבודת אלילים, כמו שנאמר ויקומו לצחק (שמות לב, ו). דבר אחר לשון גילוי עריות, כמה דתימא לצחק בי. דבר אחר לשון רציחה, כמה דתימא יקומו נא הנערים (י) וישחקו לפנינו וגו' (שמואל-ב ב, יג): **[י] עם בני וגו'**. מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה עם בני, אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה, ואמר, אני בכור ונוטל פי שנים,

ויוצאים בשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים, כמה דאת אמר כמתלהלה היורה זקים וגו', ואמר הלא משחק אני (משלי כו, יח-ט). : **עם בני עם יצחק**. מכיון שהוא בני, אפילו אם אינו הגון כיצחק, (ח) או הגון כיצחק, אפילו אם אינו בני, אין זה כדאי לירש עמו, קל וחומר עם בני עם יצחק ששתיהן בו (בי"ר נג, יא). : **יא על אודות בנו**. על ששמע שיצא (ט) לתרבות רעה. ופשוטו, על שאומרת לו לשלחו (דברים רבה ד, ה). : **יב שמע בקלה**. (בקול רוח הקדש שבה), למדנו (י) שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות : **יד לחם וחמת מים**. ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו (כ) על שיצא לתרבות רעה : **ואת הילד**. אף הילד שם על שכמה, (ל) שהכניסה בו שרה עין רעה, ואחזתו חמה (בי"ר נג, יג), ולא יכול לילך ברגליו : **ותלך ותתע**. חזרה לגלולי בית (מ) אביה : **טו ויכלו המים**. לפי שדרך חולים (נ) לשתות הרבה (בי"ר שם) : **טז מנגד**. (ס) מרחוק : **כמטחוי קשת**. כשתי טיחות (בי"ר שם), והוא לשון יריית חץ, בלשון משנה שהטיח באשתו, על שם שהזרע יורה כחץ. ואם תאמר היה לו לכתוב כמטחי קשת, משפט הוי"ו ליכנס לכאן כמו בחגוי הסלע (שיר השירים ב, יד), מגזרת והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא (ישעיה יט, יז), ומגזרת יחוגו וינועו כשכור (תהלים קז, כו), וכן קצוי ארץ (שם סה, ו), מגזרת קצה : **ותשב מנגד**. כיון שקרב למות, הוסיפה להתרחק : **יז את קול הנער**. מכאן שיפה תפלת החולה (ע) מתפלת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל (בי"ר נג, יד). : **באשר הוא שם**. לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון, (פ) ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות, לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים, רבונו של עולם, מי שעתיד זרעו (צ) להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר, והוא משיבם, עכשיו מה הוא, צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, (ר"ל בענין זה שאינו ראוי לעונש מיתה בצמא ודו"ק). אמר להם, לפי מעשיו של עכשיו אני דנו, וזהו באשר הוא שם, והיכן המית את ישראל בצמא, כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר משא בערב וגו' לקראת צמא התיו מים וגו' (ישעיה כא, יג-יד), כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים, היו ישראל אומרים לשבאים, בבקשה מכם, הוליכנו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר אורחות דודנים (שם), אל תקרי דודנים, אלא דודים, ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח, ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שמלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו, הרוח נכנס בגופו ומת : **כ רובה קשת**. יורה חצים בקשת : **קשת**. על שם האומנות, כמו חמר, גמל, צייד, לפיכך השי"ן מודגשת. היה יושב במדבר ומלסטם את העוברים, הוא שנאמר ידו בכל וגו' : **כא מארץ מצרים**. ממקום גדוליה, שנאמר ולה שפחה מצרית וגו', היינו דאמרי אינשי, זרוק חוטרא לאוירא אעיקריה קאי : **כב אלהים עמך**. לפי שראו שיצא משכונת סדום לשלום, ועם המלכים נלחם ונפלו בידו, ונפקדה אשתו לזקוניו : **כג ולניני ולנכדי**. עד כאן רחמי האב על הבן : **כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי**. שאמרתי לך הנה ארצי לפניך (בי"ר נד, ב). : **כה והוכח**. נתוכח עמו על כך : **ל בעבור תהיה לי**. זאת : **לעדה**. לשון עדות של נקבה, (ק) כמו ועדה המצבה : **כי חפרתי את הבאר**. מריבים היו עליה רועי אבימלך, ואומרים אנחנו חפרנוה, אמרו ביניהם, כל מי שיתראה על הבאר (י) ויעלו המים לקראתו, שלו הוא, ועלו לקראת אברהם : **לג אשל**. רב ושמואל, חד אמר פרדס להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה, וחד אמר פונדק לאכסניא ובו כל מיני פירות. ומצינו לשון נטיעה באהלים, שנאמר ויטע אהלי אפדנו (דניאל יא, מה). : **ויקרא שם וגו'**. על ידי אותו אשל, נקרא שמו של הקב"ה אלוה לכל העולם, לאחר שאוכלים ושותים, אמר להם ברכו למי שאכלתם משלו, סבורים אתם שמשלי אכלתם, משל מי שאמר והיה העולם אכלתם (סוטה י). : **לד ימים רבים**. מרובים על של חברון, בחברון עשה כ"ה שנה, וכאן כ"ו (בי"ר נד, ו), שהרי בן ע"ה שנה היה בצאתו מחרן, אותה שנה יבא וישב באלוני ממרא, שלא מצינו קודם לכן שנתיישב אלא שם, שבכל מקומותיו היה כאורח, חונה ונוסע והולך, שנאמר ויעבור אברם, ויעתק

משם, ויהי רעב וירד אברם מצרימה, ובמצרים לא עשה אלא שלשה חדשים, שהרי שלחו פרעה, מיד וילך למסעיו עד ויבא וישב באלוני ממרא אשר בחברון, ושם ישב עד שנהפכה סדום, מיד ויסע משם אברהם מפני בושה של לוט, ובא לארץ פלשתים, ובן צ"ט שנה היה, שהרי בשלישי למילתו באו אצלו המלאכים, הרי כ"ה שנה, וכאן כתיב ימים רבים, מרובים על הראשונים, ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ואם היו מרובים עליהם שתי שנים או יותר היה מפרשם, ועל כרחך אינם יתירים יותר משנה, הרי כ"ו שנה, מיד יצא משם וחזר לחברון, ואותה שנה קדמה לפני עקידתו (ש) של יצחק י"ב שנים. כך שנויה בסדר עולם (פ"א):

בראשית פרק-כב

[א] אחר הדברים האלה. יש מרבותינו אומרים (סנהדרין פט:): אחר דבריו של שטן, שהיה מקטרג ואומר, מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד, אמר לו, כלום עשה אלא בשביל בנו, אילו הייתי אומר לו זבח אותו לפני, לא היה מעכב. ויש אומרים אחר דבריו של ישמעאל, שהיה מתפאר על יצחק שמל בן י"ג שנה ולא מיחה, אמר לו יצחק באבר אחד אתה מיראני, אילו אמר לי הקב"ה זבח עצמך לפני, לא הייתי מעכב: **הנני**. כך היא עניינתם של חסידים, לשון ענוה הוא, ולשון זימון: **[ב] קח נא.** אין נא אלא לשון בקשה, (ת) אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזה הנסיון, שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש (שם): **את בנדך.** אמר לו שני בנים יש לי, אמר לו את יחידך, אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, אמר לו שניהם אני אוהב, אמר לו יצחק, ולמה לא גילה לו מתחלה, שלא לערבבו פתאום, (א) ותזוח דעתו עליו ותטרף, וכדי לחבב עליו את המצוה, וליתן לו שכר על כל דבור ודבור: **ארץ המוריה.** ירושלים, וכן בדברי הימים (ב-ג, א). לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה. ורבותינו פירשו, על שם שמשם הוראה יוצאה לישראל. ואונקלוס תרגומו על שם עבודת הקטרת, שיש בו מור נרד ושאר בשמים: **והעלהו.** לא אמר לו שחטוהו, לפי שלא היה חפץ הקדוש ב"ה לשחטו, אלא להעלהו להר לעשותו עולה, ומשהעלהו, אמר לו הורידהו: **אחד ההרים.** הקב"ה מתהא הצדיקים (ס"א משהא לצדיקים) ואחר כך מגלה להם, וכל זה כדי להרבות שכרן, וכן הארץ אשר אראך (בראשית יב, א), וכן ביונה וקרא עליה את הקריאה (יונה ג, ב): **[ג] וישכם.** נזדרז למצוה (פסחים ד).: **ויחבש.** הוא בעצמו, ולא צוה לאחד מעבדיו, שהאהבה מקלקלת השורה (ב"ר נה, ח).: **את שני נעריו.** ישמעאל ואליעזר, שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך (ב) בלא ב' אנשים (ב"ר שם), שאם יצטרך האחד לנקבו ויתרחק, יהיה השני עמו: **ויבקע.** תרגומו וצלח, כמו וצלחו הירדן (שמואל-ב יט, יח), (ג) לשון ביקוע סינדר"א בלע"ז (שפאלטען): **[ד] ביום השלישי.** למה איחר מלהראותו מיד, כדי שלא יאמרו הממו וערבבו פתאום וטרד דעתו, ואילו היה לו שהות להמלך אל לבו, לא היה עושה: **וירא את המקום.** ראה ענן קשור על ההר: **[ה] עד כה.** כלומר דרך מועט למקום אשר לפנינו. ומדרש אגדה, אראה היכן הוא מה שאמר לי המקום כה יהיה זרעך: **ונשובה.** נתנבא שישובו שניהם: **[ו] המאכלת.** סכין, על שם שאוכלת את הבשר, כמה דתימא וחרבי תאכל בשר (דברים לב, מב), ושמכשרת בשר לאכילה. דבר אחר, זאת נקראת מאכלת, (ז) על שם שישראל

אוכלים מתן שכרה: **וילכו שניהם יחדו**. אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה כיצחק שלא היה מרגיש בדבר: **[ח] יראה לו השה**. כלומר יראה ויבחר לו השה, ואם אין שה, לעולה בני, ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך להשחט, וילכו שניהם יחדו בלב שוה: **[ט] ויעקד**. ידיו ורגליו מאחוריו, הידים והרגלים ביחד היא עקידה (שבת נד.), והוא לשון עקודים, שהיו קרסוליהם לבנים, מקום שעוקדים אותן בו היה ניכר: **[יא] אברהם אברהם**. לשון חבה הוא, שכופל את שמו: **[יב] אל תשלח**. לשחוט. אמר לו אם כן לחנם באתי לכאן, אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם, **(ה)** אמר לו אל תעש לו מאומה, אל תעש בו מום: כי עתה ידעתי. אמר רבי אבא, אמר לו אברהם, אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, וחזרת ואמרת קח נא את בנד, עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער, אמר לו הקב"ה, לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח מוצא שפתי לא אשנה, לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו, אסקתיה אחתיה: **כי עתה ידעתי**. מעתה יש לי מה להשיב לשטן ולאומות התמהים מה היא חבתי אצלך, יש לי פתחון פה, עכשיו, שרואין כי ירא אלהים אתה: **[יג] והנה איל**. מוכן היה לכך **(ו)** מששת ימי בראשית: **אחר**. אחרי שאמר לו המלאך **(ז)** אל תשלח ידך, ראהו כשהוא נאחז, והוא שמתרגמין וזקף אברהם עינוהי בתר אלין. (סי"א ולפי האגדה אחר כל דברי המלאך והשכינה ואחר טענותיו של אברהם): **בסבך**. אילן: **בקרניו**. שהיה רץ אצל אברהם, **(ח)** והשטן סובכו ומערבבו באילנות: **תחת בנו**. מאחר שכתוב ויעלהו לעולה לא חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, על כל עבודה שעשה ממנו, היה מתפלל ואומר, יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה בבני, כאלו בני שחוט, כאלו דמו זרוק, כאלו בני מופשט, כאלו הוא נקטר ונעשה דשן: **[יד] ה' יראה**. פשוטו כתרגומו, ה' יבחר ויראה לו את המקום הזה, להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות: **אשר יאמר היום**. שיאמרו לימי הדורות עליו בהר ה' יראה הקב"ה לעמו: **היום**. הימים העתידין, כמו עד היום הזה שבכל המקרא, שכל הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים עד היום הזה, על היום שעומדים בו. ומדרש אגדה, ה' יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות, כדי שיאמר היום הזה בכל דורות הבאים, בהר ה' יראה אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה: **[יז] ברך אברכך**. אחת לאב **(ט)** ואחת לבן: **והרבה ארבה**. אחת לאב ואחת לבן: **[יט] וישב אברהם בבאר שבע**. לא ישיבה ממש שהרי בחברון היה יושב, י"ב שנים לפני עקידתו של יצחק יצא מבאר שבע והלך לו לחברון, כמו שנאמר ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים, מרובים משל חברון הראשונים, והם כ"ו שנה, כמו שפירשנו למעלה: **[כ] אחרי הדברים האלה ויגד וגו'**. בשובו מהר המוריה היה אברהם מהרהר ואומר, אלו היה בני שחוט כבר, היה הולך בלא בנים, היה לי להשיאו אשה מבנות ענר אשכול וממרא, בשרו הקב"ה שנולדה רבקה בת זוגו, וזהו אחר הדברים האלה, **(ו)** הרהורי דברים שהיו על ידי עקידה: **גם היא**. אף היא השוותה משפחותיה למשפחות אברהם גם כן, מה אברהם י"ב שבטים שיצאו מיעקב ח' בני הגבירות וד' בני שפחות, אף אלו ח' בני גבירות וד' בני פלגש: **[כג] ובתואל ילד את רבקה**. כל היחוסין הללו לא נכתבו אלא בשביל פסוק זה: חסלת פרשת וירא:

בראשית פרק-כג

[א] ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, **[א]** בת ק' כבת כ' לחטא, **[ב]** מה בת כ' לא חטאה שהרי אינה בת עונשין, **[ג]** אף בת ק' בלא חטא, ובת כ' כבת ז' ליופי: **שני חיי שרה**. כלן שוין לטובה: **[ב]** בקרית ארבע. על שם **[ד]** ארבע ענקים שהיו שם, אחימן ששי ותלמי ואביהן. דבר אחר, על שם ארבע זוגות שנקברו **[ה]** שם איש ואשתו, אדם וחווה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה (בי"ר נח, ד.): **ויבא אברהם**. **[ו]** מבאר שבע: **לספוד לשרה ולבנתה**. נסמכה מיתת שרה **[ז]** לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה, **[ח]** שנודמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחו **[ט]** נשמתה ממנה ומתה: **[ד]** **גר ותושב אנכי עמכם**. גר מארץ אחרת, ונתישבתי עמכם. ומדרש אגדה, אם תרצו הריני גר, ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין, שאמר לי הקב"ה לזרעך אתן את **[י]** הארץ הזאת: **אחוזת קבר**. אחוזת קרקע לבית **[יא]** הקברות: **לא יכלה**. לא ימנע, **[יב]** כמו לא תכלא רחמיך (תהלים מ, יב), וכמו ויכלא הגשם (בראשית ח, ב.): **[ח]** **נפשכם**. רצונכם: **ופגעו לי**. לשון בקשה, כמו אל תפגעו בי (רות א, טז): **[ט]** **המכפלה**. בית ועליה על גביו. דבר אחר, שכפולה **[יג]** בזוגות (עירובין נג): **בכסף מלא**. אשלם כל שוויה, וכן דוד אמר לארונה בכסף מלא (דברי הימים א כא, כד): **[י]** **ועפרון ישב**. כתיב חסר, אותו היום מנוהו שוטר עליהם, **[יג]** מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו, עלה לגדולה: **לכל באי שער עירו**. שכולן בטלו ממלאכתן, **[יד]** ובאו לגמול חסד לשרה: **לא יא** **לא אדני**. לא תקנה אותה בדמים: **נתתי לך**. הרי הוא כמו שנתתיה לך: **[יג]** **אך אם אתה לו שמעני**. אתה אומר לי לשמוע לך וליקח בחנם, אני אי אפשרי בכך **[יד]** אך אם אתה לו שמעני, הלואי ותשמעני: **נתתי**. דוני"ש בלע"ז (געבען), מוכן הוא אצלי, והלואי נתתי **[יד]** לך כבר: **[טו]** **ביני ובינך**. בין שני אוהבים כמונו, מה היא חשובה לכולם, אלא הנח את המכר, **[טז]** ואת מתך קבור: **[טז]** **וישקל אברהם לעפרון**. חסר וי"ו, לפי **[ק]** שאמר הרבה ואפילו מעט לא עשה, שנטל ממנו שקלים גדולים שהן קנטרין שנאמר עובר לסוחר, שמתקבלים בשקל בכל מקום, ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין, (בבא מציעא פז. בכורות נ), צנטיאר"ש (צענטנער) בלע"ז: **[יז]** **ויקם שדה עפרון**. תקומה היתה לו, **[יז]** שיצא מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא, ויקם השדה והמערה אשר בו וכל העץ **[יח]** לאברהם למקנה וגוי: **[יח]** **בכל באי שער עירו**. בקרב כולם ובמעמד כולם **[יח]** הקנהו לו:

בראשית פרק-כד

[א] **ברך את אברהם בכל.** בכל עולה בגימטריא בן, ומאחר שהיה לו בן, היה **(א)** צריך להשיאו אשה: **[ב]** **זקן ביתו.** לפי שהוא דבוק נקוד זקן: **תחת ירכי.** לפי שהנשבע צריך שיטול בידו חפץ של מצוה, כגון ספר תורה, או תפילין (שבועות לח:), והמילה היתה מצוה ראשונה לו, ובאה לו על ידי צער, והיתה חביבה עליו, ונטלה. (ור"ל מה שלא אמר תחת ירכך, והיה לו להשביע העבד במילתו, לפי ששל אברהם היתה ראשונה לו קודם מילת העבד וק"ל): **[ז]** **ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי.** ולא אמר ואלהי הארץ, ולמעלה אמר **(ג)** ואשביעך וגו', אמר לו עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ, שהרגלתי בפני הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי, היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו באי עולם מכירים בו, ושמו לא היה רגיל בארץ: **מבית אבי.** מחרן: **ומארץ מולדתי.** מאור **(ג)** כשדים: **ואשר דבר לי.** לצורכי, כמו אשר דבר עלי. וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור, מפורשים בלשון על, ותרגום שלהם (רצונו שדרך התרגום להשתמש למ"ד במקום בעבור וק"ל), עלי, עלוהי, עליהון, שאין נופל אצל דיבור לשון לי, ולו, ולהם, אלא אלי, אליו, אליהם. ותרגום שלהם עמי, עמיה, עמהון, אבל אצל אמירה נופל לשון לי, ולו, ולהם: **ואשר נשבע לי.** בין הבתרים: **[ח]** **ונקית משבועתי וגו'.** וקח לו אשה מבנות **(ד)** ענר אשכול וממרא: **רק את בני וגו'.** רק מיעוט הוא, בני אינו חוזר, אבל יעקב בן בני סופו לחזור: **[י]** **מגמלי אדוניו.** ניכרין היו משאר גמלים, שהיו יוצאין זמומין (ב"ר נט, י), **(ה)** מפני הגזל, שלא ירעו בשדות אחרים: **וכל טוב אדוניו בידו.** שטר מתנה כתב ליצחק **(ו)** על כל אשר לו, כדי שיקפצו לשלוח לו בתם (שם יא): **אדם נהרים.** בין שתי נהרות יושבת: **[יא]** **ויברך הגמלים.** הרביצים: **[יד]** **אותה הוכחת.** ראויה היא לו, שתהא גומלת חסדים, וכדאי ליכנס בביתו של אברהם, ולשון הוכחת, ביררת, אפרוביש"ט בלע"ז (דוא האזט בעשיעדען): **ובה אדע.** לשון **(ז)** תחנה, הודע לי בה: **כי עשית חסד.** אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו, אדע כי עשית חסד: **[טז]** **בתולה.** ממקום בתולים (ב"ר ס, ה): **ואיש לא ידעה.** שלא כדרכה, לפי שבנות הכנענים היו משמרות מקום בתוליהן, ומפקירות עצמן ממקום אחר, העיד על זו שנקייה מכל: **[יז]** **וירץ העבד לקראתה.** לפי שראה שעלו **(ח)** המים לקראתה (ב"ר שם): **הגמיאיני נא.** לשון גמיעה, הומי"ר בלע"ז (שלוקקען שליפפען): **[יח]** **ותרד כדה.** מעל שכמה: **[יט]** **עד אם כלו.** הרי אם משמש בלשון אשר: **אם כלו.** תרגם אונקלוס די ספקון, שזו היא גמר שתייתן **(ט)** כששתו די ספוקן: **[כ]** **ותער.** לשון נפיצה, והרבה יש בלשון משנה, המערה מכלי אל כלי, ובמקרא יש לו דומה אל תער נפשי (תהלים קמא, ח), אשר הערה למות נפשו (ישעיה נג, יב): **השקת.** אבן חלולה ששותים בה הגמלים: **[כא]** **משתאה.** לשון שאיה, כמו שאו ערים, תשאה שממה (ישעיה ו, יא): **משתאה.** משתומם ומתבהל, על שראה דברו קרוב להצלית, אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו. ואל תתמה בתי"ו של משתאה, שאין לך תיבה שתחלת יסודה שי"ן ומדברת בלשון מתפעל, שאין תי"ו מפרידה בין שתי אותיות של עיקר היסוד, כגון משתאה מגזרת שאה, משתולל (שם נט, טו). מגזרת שולל, וישתומם (שם טז). מגזרת שממה, וישתמר חוקות עמרי (מיכה ו, טו). מגזרת וישמר, אף כאן משתאה מגזרת תשאה, וכשם שאתה מוצא לשון משומם באדם נבהל ונאלם ובעל מחשבות, כמו על יומו נשמו אחרונים (איוב יח, כ), שומו שמים (ירמיה ב, יב), אשתומם כשעה חדא (דניאל ד, טו), כך תפרש לשון שאייה באדם בהול ובעל מחשבות. ואונקלוס תרגם לשון שהייה, וגברא שהי, שוהא ועומד במקום אחד, לראות ההצלחה ה' דרכו, ואין לתרגם שתי שהרי אינו לשון שתייה, **(י)** שאין אלי"ף נופלת בלשון שתייה: **משתאה לה.** משתומם עליה, כמו אמרי לי אחי הוא (בראשית כ, יג), וכמו וישאלו אנשי המקום לאשתו (שם כו, ז):

[כב] בקע. רמז לשקלי ישראל, (כ) בקע לגלגלת: **ושני צמידים**. רמז לשני לוחות מצומדות: **עשרה זהב משקלם**. רמז לעשרת הדברות שבהן: **[כג]** **ויאמר בת מי את**. לאחר שנתן לה שאלה, (ל) לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקב"ה דרכו: **ללין**. לינה (מ) אחת, לין שם דבר, (ג) והיא אמרה ללון כמה לינות: **[כד]** **בת בתואל**. השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: **[כה]** **מספוא**. כל מאכל הגמלים קרוי מספוא, כגון תבן ושעורים: **[כז]** **בדרך**. דרך המזומן, דרך הישר, באותו דרך שהייתי צריך. וכן כל בי"ת ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התיבה ונקודים בפת"ח, מדברים בדבר הפשוט שנזכר כבר במקום אחר, או שהוא מבורר וניכר באיזו הוא מדבר: **[כח]** **לבית אמה**. דרך הנשים היתה, להיות להן בית לישוב בו למלאכתן, ואין הבת (ס) מגדת אלא לאמה: **[כט]** **וירץ**. למה רץ ועל מה רץ, (ע) ויהי כראות את הנזם, אמר, עשיר הוא זה, ונתן עיניו בממון: **[ל]** **על הגמלים**. לשמרן, (פ) כמו והוא עומד עליהם (בראשית יח, ח), לשמשם: **[לא]** **פניתי הבית**. מעבודת (צ) אלילים: **[לב]** **ויפתח**. התיר זמם שלהם (בי"ר ס, ח), שהיה סותם את פיהם שלא ירעו בדרך בשדות אחרים: **[לג]** **עז אם דברתי**. הרי אם משמש בלשון אשר ובלשון כי, (ק) כמו עד כי יבא שילה (בראשית מט, י), זהו שאמרו חז"ל כי משמש בדי' לשונות, והאחד אי, והוא אם: **[לו]** **ויתן לו את כל אשר לו**. שטר מתנה הראה להם: **[לז]** **לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני**. אם לא תלך תחלה אל בית אבי ולא תאבה (י) ללכת אחריו: **[לט]** **אלי לא תלך האשה**. אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר, (ש) והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו, אמר לו אברהם, בני ברוך ואתה ארור, (ת) ואין ארור מדבק בברוך: **[מב]** **ואבא היום**. היום יצאתי והיום באתי, מכאן שקפצה לו הארץ. אמר רבי אחא, יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה, והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה: **[מד]** **גם אתה**. גם לרבות אנשים שעמו: **הוכיח**. בירר והודיע, וכן כל הוכחה שבמקרא, ברור דבר: **[מה]** **טרם אכלה**. טרם שאני מכלה, וכן כל לשון הווה, פעמים שהוא מדבר בלשון עבר, כמו טרם כליתי, ופעמים שמדבר בלשון עתיד, כמו כי אמר איוב, הרי לשון עבר, ככה יעשה איוב (איוב א, ה). הרי לשון עתיד, ופירוש שניהם לשון הווה, כי אומר היה איוב אולי חטאו בני וגוי והיה עושה כך: **[מז]** **ואשאל ואשם**. שנה הסדר, שהרי הוא תחלה נתן ואחר כך שאל, אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו, היאך נתת לה ועדיין אינך יודע מי היא: **[מט]** **על ימין**. מבנות ישמעאל: **על שמאל**. מבנות לוט, שהיה יושב לשמאלו של אברהם (בי"ר ס, ט). **[נ]** **ויען לבן ובתואל**. רשע היה, וקפץ להשיב לפני אביו: **לא נוכל דבר אליך**. למאן בדבר הזה, לא על ידי תשובת דבר רע ולא על ידי תשובת דבר הגון, לפי שניכר שמה' יצא הדבר לפי דבריך שזימנה לך: **[נב]** **וישתחו ארצה**. מכאן שמודים (א) על בשורה טובה (בי"ר ס, ו): **[נג]** **ומגדנות**. לשון מגדים, שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל: **[נד]** **וילינו**. כל לינה שבמקרא לינת לילה אחד: **[נה]** **ויאמר אחיה ואמה**. ובתואל היכן היה, הוא היה רוצה לעכב (ב) ובא מלאך והמיתו: **ימים**. שנה (כתובות נז): כמו ימים תהיה גאולתו (ויקרא כה, כט). שכך נותנין לבתולה זמן י"ב חדש, לפרנס את עצמה בתכשיטים: **או עשור**. י' חדשים. ואם תאמר ימים ממש, אין דרך המבקשים לבקש דבר מועט, ואם לא תרצה, תן לנו מרובה מזה: **[נז]** **ונשאלה את פיה**. מכאן שאין משיאין (ג) את האשה אלא מדעתה (בי"ר ס, יב): **[נח]** **ותאמר אלך**. מעצמי (ד) ואף אם אינכם רוצים: **[ס]** **את היי לאלפי רבבה**. את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנאמר לאברהם בהר המוריה, הרבה ארבה את זרעך וגוי, יהי רצון שיהא אותו הזרע ממך (ה) ולא מאשה אחרת: **[סב]** **מבוא באר לחי רואי**. שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה (בי"ר ס, יד): **יושב בארץ הנגב**. קרוב לאותו באר, שנאמר ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור, ושם היה

הבאר, שנאמר הנה בין קדש **ו** ובין ברד: **[סג] לשות**. לשון תפלה (בי"ר שם), **ז** כמו ישפך שיחו (תהלים קב, א.א.): **[סד] ותרא את יצחק**. ראתה אותו הדור **ח** ותוהא (ס"א ותמהה) מפניו (בי"ר ס, טו.): **ותפל**. השמיטה עצמה לארץ, **ט** כתרגומו ואתרכינת, הטתה עצמה לארץ ולא הגיעה עד הקרקע, כמו הטי נא כדך, ארכיני. ויט שמים (שמואל-ב כב, י.), וארכין, לשון מוטה לארץ, ודומה לו כי יפול לא יוטל (תהלים לו, כד.), **י** כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע: **[סה] ותתכס**. לשון ותתפעל, כמו ותקבר, **י** ותשבר: **[סו] ויספר העבד**. גלה לו נסים שנעשו לו, שקפצה לו הארץ (בי"ר ס, טו.), ושנזדמנה לו רבקה בתפלתו: **[סז] האהלה שרה אמו**. ויביאה האהלה, והרי היא שרה אמו, כלומר ונעשית דוגמת **ז** שרה אמו, שכל זמן ששרה קיימת, היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת, וברכה מצויה בעיסה, וענן קשור על האהל, **מ** ומשמתה פסקו, וכשבאת רבקה חזרו (בי"ר ס, טו.): **אחרי אמו**. דרך ארץ, כל זמן שאמו של אדם קיימת כרוך הוא אצלה, **נ** ומשמתה, הוא מתנחם באשתו:

בראשית פרק-כה

[א] קטורה. זו הגר, ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה **ס** כקטרת, ושקשרה פתחה, שלא נזדווגה **ע** לאדם מיום שפרשה מאברהם (בי"ר סא, ד.): **[ג] אשורים ולטושים**. שם ראשי **פ** אומות. (שם ה.) ותרגום של אונקלוס אין לי לישבו על לשון המקרא, שפירש למשירין, לשון מחנה, ואל תאמר שאינו כן מפני האל"ף שאינה יסודית, הרי לנו תיבות שאין בראשם אל"ף, ונתוספה אל"ף בראשם, כמו חומת אנך, שהוא מן נכה רגלים, וכמו אסוך שמו, שהוא מן ורחצת וסכת: **ולטושים**. הם בעלי אהלים, המתפזרים אנה ואנה, ונוסעים איש באהלי אפדנו, וכן הוא אומר והנה נטושים על פני כל הארץ, (שמואל א ל, טו.) שכן למ"ד ונו"ן מתחלפות זו בזו: **[ה] ויתן אברהם וגו'**. אמר ר' נחמיה, ברכת דייתיקי נתן לו, שאמר לו הקב"ה לאברהם והיה ברכה, הברכות מסורות בידך לברך את מי שתמצא, ואברהם מסרם ליצחק: **[ו] הפילגשים**. חסר כתיב, **ק** שלא היתה אלא פלגש אחת (בי"ר סא, ד.), היא הגר, היא קטורה. נשים בכתובה, פלגשים **י** בלא כתובה, כדאמרינן בסנהדרין (כא.) בנשים ופלגשים דדוד: **נתן אברהם מתנות**. פירשו רבותינו (שם צא.), שם **ש** טומאה מסר **ת** להם. דבר אחר, מה שניתן לו על אודות שרה, ושאר מתנות שנתנו לו, הכל נתן להם, שלא רצה ליהנות מהם: **[ז] מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים**. בן ק' כבן ע', ובן ע' כבן ה' בלא חטא: **[ט] יצחק וישמעאל**. מכאן שעשה ישמעאל תשובה, והוליד את יצחק לפניו, **א** והיא שיבה טובה שנאמר באברהם (בי"ר לח, יב.): **[יא] ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו'**. נחמו **ב** תנחומי אבלים (סוטה יד.). דבר אחר, אף על פי שמסר הקדוש ברוך הוא את הברכות לאברהם, נתיירא לברך את יצחק, **ג** מפני שצפה את עשו יוצא ממנו, אמר, יבא בעל הברכות ויברך את אשר ייטב בעיניו, ובא הקב"ה וברכו: **[יג] בשמותם לתולדותם**. סדר **ד** לידתן זה אחר זה: **[טז] בחצריהם**. כרכים שאין להם חומה. ותרגומו בפצחיהון, שהם מפוצחים, לשון פתיחה, כמו פצחו ורננו (תהלים צח, ד.): **[יז] ואלה שני חיי ישמעאל וגו'**. אמר רבי חייא בר אבא, למה נמנו שנותיו של ישמעאל, **ה** כדי לייחס בהם שנותיו של יעקב, משנותיו של ישמעאל למדנו, ששמש יעקב בבית עבר י"ד שנה כשפירש

מאביו, קודם שבא אצל לבן, שהרי כשפירש יעקב מאביו מת ישמעאל, שנאמר וילך עשו אל ישמעאל וגו', כמו שמפורש בסוף מגלה נקראת (מגילה יז.), (ורשיי הביאו סוף פ' תולדות): **ויגוע**. לא נאמרה **ו** גויעה אלא בצדיקים: **[יח] נפל**. שכן, כמו ומדין ועמלק וכל בני קדם נופלים בעמק (שופטים ז, יב.). כאן הוא אומר לשון נפילה, ולהלן אומר על פני כל אחיו ישכון (בראשית טז, יב.), עד שלא מת אברהם ישכון, משמת אברהם נפל: חסלת פרשת חיי שרה:

תולדות

פרשת

[יט] ואלה תולדות יצחק. יעקב ועשו **א** האמורים בפרשה: **אברהם הוליד את יצחק**. (לאחר שקרא הקב"ה שמו אברהם אחר כך הוליד את יצחק. דבר אחר), על ידי שכתב הכתוב יצחק בן אברהם, הוזקק לומר אברהם הוליד את יצחק, **ב** לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה, שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה הימנו, מה עשה הקב"ה, צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק, וזהו שכתב כאן יצחק בן אברהם (היה), שהרי עדות יש שאברהם הוליד את יצחק: **[כ] בן ארבעים שנה**. שהרי **ג** כשבא אברהם מהר המוריה נתבשר שנולדה רבקה, ויצחק היה בן ל"ז שנה, שהרי בו בפרק מתה שרה, ומשנולד יצחק עד העקידה שמתה שרה ל"ז שנה, דבת צ' היתה כשנולד יצחק, ובת קכ"ז כשמתה, שנאמר ויהיו חיי שרה וגו', הרי ליצחק ל"ז שנים, ובו בפרק נולדה רבקה, **ד** המתין לה עד שתהא ראויה לביאה ג' שנים, **ה** ונשאה: **בת בתואל מפדן ארם אחות לבן**. וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל ואחות לבן ומפדן ארם, אלא להגיד שבחה, שהיתה בת רשע **ו** ואחות רשע ומקומה אנשי רשע, ולא למדה ממעשיהם: **מפדן ארם**. על שם ששני ארם היו, ארם נהרים וארם צובה, קורא אותו פדן, לשון צמד בקר, תרגום, פדן תורין, ויש פותרין פדן ארם כמו שדה ארם, שבלשון ישמעאל קורין לשדה פדן: **[כא] ויעתר**. הרבה והפציר בתפלה: **ויעתר לו**. נתפצר ונתפייס ונתפתה לו. **ו** ואומר אני, כל לשון עתר, לשון הפצרה ורבוי **ה** הוא, וכן ועתר ענן הקטורת (יחזקאל ח, יא.), מרבית עלית העשן. וכן העתרתם עלי דבריכם (שם לה, יג.), וכן ונעתרות נשיקות שונא (משלי כז, ו), דומות למרובות **ט** והנם למשא, אנקרישר"א (געהייפט) בלע"ז: **לנכח אשתו**. זה עומד בזוית זו **י** ומתפלל, וזו עומדת בזוית זו ומתפללת: **ויעתר לו**. לו ולא לה, **י** שאין דומה תפלת צדיק בן רשע לתפלת צדיק בן צדיק (יבמות סד.), לפיכך לו ולא לה: **[כב] ויתרוצצו**. על כרחך המקרא הזה אומר דורשני, שסתם מה היא רציצה זו, **י** וכתב אם כן למה זה אנכי. רבותינו דרשוהו לשון ריצה, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר, יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עכו"ם, עשו מפרכס לצאת. דבר אחר, מתרוצצים זה עם זה, ומריבים בנחלת שני עולמות: **ותאמר אם כן**. גדול צער העבור: **למה זה אנכי**. מתאוה ומתפללת על הריון: **ותלך לדרוש**. לבית מדרשו **מ** של שם: **לדרוש את ה'**. שיגיד לה מה תהא בסופה: **[כג] ויאמר ה'** לה. על ידי שליח, **נ** לשם נאמר ברוח הקדש, והוא אמר לה: שני גוים בבטנך. גיים כתיב **ס** כמו (המו) גאים, אלו אנטונינוס ורבי, שלא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת, **ע** לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: **ושני לאמים**. אין לאום **פ** אלא מלכות: **ממעיד יפרדו**. מן המעים הם נפרדים, זה לרשעו **צ** וזה לתומו: **מלאם יאמץ**. לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל, **ק** וכן הוא אומר

אמלאה החרבה (יחזקאל כו, ב), לא נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלים: **[כד]** **וימלאו ימיה**. אבל בתמר כתיב ויהי בעת לדתה, שלא מלאו ימיה, כי לז' חדשים ילדתם: **והנה תומם**. חסר, ובתמר תאומים מלא, לפי ששניהם צדיקים, אבל כאן אחד צדיק ואחד רשע: **[כה]** **אדמוני**. סימן הוא **(י)** שיהא שופך דמים (בי"ר סג, ת.): **כלו כאדרת שער**. מלא שער כטלית **(ש)** של צמר המלאה שער, פלוקיר"א בלע"ז (הארריג פיל מיט האר): **ויקראו שמו עשו**. הכל קראו לו כן, לפי שהיה נעשה ונגמר בשערו כבן שנים הרבה: **[כז]** **ואחרי כן יצא אחיו וגו'**. שמעתי מדרש אגדה **(ת)** הדורשו לפי פשוטו, בדין היה אוחז בו לעכבו, יעקב נוצר מטיפה ראשונה ועשו מן השנייה, צא ולמד משפופרת שפיה קצרה, תן בה שתי אבנים זו תחת זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה, והנכנסת אחרונה תצא ראשונה, נמצא עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון, ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון, ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה, ויפטור את רחמה, ויטול את הבכורה מן הדין: **בעקב עשו**. סימן שאין זה מספיק **(א)** לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה הימנו: **ויקרא שמו יעקב**. **(ב)** הקב"ה, (אמר, אתם קריתון לבכורכם שם, אף אני אקרא לבני בכורי שם, הדא הוא דכתיב ויקרא שמו יעקב). דבר אחר אביו קרא לו יעקב על שם **(ג)** אחיזת העקב: **בן ששים שנה**. י' שנים משנשאה עד שנעשית בת י"ג שנה וראויה להריון, וי' שנים הללו, צפה והמתין לה, **(ד)** כמו שעשה אביו לשרה, כיון שלא נתעברה, ידע שהיא עקרה והתפלל עליה (יבמות סד.), ושפחה לא רצה לישא, לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה: **[כז]** **ויגדלו הנערים והיה עשו**. כל זמן **(ה)** שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם, ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם, כיון שנעשו בני י"ג שנה, זה פורש לבתי מדרשות וזה פורש לעבודת אלילים (תנחומא תצא ד.): **יודע ציד**. לצוד ולרמות את אביו **(ו)** בפיו, ושואלו, אבא היאך מעשרין **(ז)** את המלח ואת התבן, כסבור אביו שהוא מדקדק במצות: **איש שדה**. כמשמעו, אדם בטל, וצודה בקשתו **(ח)** חיות ועופות: **תם**. אינו בקי בכל אלה, אלא כלבו כן פיו. מי שאינו חריף לרמות קרוי תם: **ישב אהלים**. אהלו של שם ואהלו של עבר: **[כח]** **בפיו**. כתרגומו בפיו של יצחק. ומדרשו, בפיו של עשו, שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו: **[כט]** **ויזד**. לשון בישול כתרגומו: **והוא עיף**. ברציחה (בי"ר סג, יב.), **(ט)** כמה דתימא כי עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד, לא.): **[ל]** **הלעיטני**. אפתח פי ושפוך הרבה לתוכה, כמו ששנינו, אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו: **מן האדום האדום**. עדשים אדומות, **(י)** ואותו היום מת אברהם, שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה, ואין זו שיבה טובה שהבטיחו הקב"ה, לפיכך קצר הקב"ה ה' שנים משנותיו, **(יא)** שיצחק חי ק"פ שנה, וזה קע"ה שנה, ובישל יעקב עדשים להברות את האבל, ולמה עדשים שדומות לגלגל, שהאבלות גלגל החוזר בעולם. (ועוד מה עדשים אין להם פה, כך האבל אין לו פה, שאסור לדבר, ולפיכך המנהג להברות את האבל בתחלת מאכלו ביצים, שהם עגולים ואין להם פה, כך אבל אין לו פה, כדאמרין במועד קטן (כא:). אבל, כל שלשה ימים הראשונים אינו משיב שלום לכל אדם, וכל שכן שאינו שואל בתחלה, מגי ועד ז' משיב ואינו שואל וכו', ברשי"י ישן): **[לא]** **מכרה כיום**. כתרגומו כיום דילהן, כיום שהוא ברור, כך מכור לי מכירה ברורה: **בכרתך**. לפי שהעבודה בבכורות, אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקרב להקב"ה: **[לב]** **הנה אנכי הולך למות**. (מתנודדת והולכת היא הבכורה, שלא תהא כל עת העבודה בבכורות, כי שבט לוי יטול אותה. ועוד) אמר עשו מה טיבה **(ב)** של עבודה זו, אמר לו כמה אזהרות ועונשין ומיתות תלוין בה, כאותה ששנינו (סנהדרין כב:), אלו הן שבמיתה, שתויי יין ופרועי ראש, אמר, אני הולך למות על ידה, אם כן מה חפץ לי בה: **[לד]** **ויבז עשו**. העיד הכתוב **(מ)** על רשעו שביזה עבודתו של מקום:

בראשית פרק-כו

[ב] אל תרד מצרימה. שהיה דעתו לרדת למצרים כמו שירד אביו בימי הרעב, אמר לו אל תרד מצרימה, שאתה עולה תמימה, **[ג] ואין חוצה לארץ כדאי לך:** **[ג] האל.** כמו האלה: **[ד] והתברכו בזרעך.** אדם אומר לבנו **[ט] יהא זרעך כזרעו** של יצחק, וכן בכל המקרא, וזה אב לכולן, בד יברך ישראל לאמר ישימך וגוי, ואף לענין הקללה מצינו כן, והיתה האשה לאלה, שהמקלל שונאו אומר תהא כפלונית, וכן והנחתם שמכם לשבועה לבחירי (ישעיה סה, טו.), שהנשבע אומר, אהא כפלוני אם עשיתי כך וכך: **[ה] שמע אברהם בקולי.** כשנסיתי אותו: **וישמור משמרתו.** גזרות להרחקה על אזהרות שבתורה, כגון שניות לעריות (יבמות כא.), ושבות לשבת: **מצותי.** דברים שאילו לא נכתבו ראויין הם להצטוות, כגון גזל ושפיכות דמים: **חקותי.** דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז, שאין טעם בדבר אלא גזירת המלך וחקותיו על עבדיו: **ותורתו.** להביא תורה שבעל **[ז] פה,** הלכה למשה מסיני: **[ז] לאשתו.** על אשתו, **[ז] כמו אמרי לי אחי הוא** (בראשית כ, יג.): **[ח] כי ארכו.** אמר, מעתה אין לי לדאוג, מאחר שלא אנסוה עד **[ז] עכשיו,** ולא נזהר להיות נשמר: **וישקף אבימלך וגוי.** **[ק] שראוהו משמש מטתו:** **[י] אחד העם.** המיוחד **[י] בעם,** זה המלך: **והבאת עלינו אשם.** אם שכב, כבר **[ש] הבאת אשם עלינו:** **[יב] בארץ ההיא.** אף על פי שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה, **[יג] כארץ שבעת הגוים** (בי"ר סד, ו.): **בשנה ההוא.** אף על פי שאינה כתקנה, שהיתה שנת רעבון **[שס]: בארץ ההיא בשנה ההיא.** שניהם למה, לומר שהארץ קשה והשנה קשה: **מאה שערים.** שאמדה כמה ראויה **[א] לעשות,** ועשתה על אחת שאמדה, מאה. ורבותינו אמרו, אומד **[ב] זה למעשרות היה:** **[יג] כי גדל מאד.** שהיו אומרים זבל **[ג] פרדותיו** של יצחק, ולא כספו וזהבו של אבימלך (בי"ר סד, ז.): **[יד] ועבדה רבה.** פעולה רבה, בלשון לע"ז אוברוינ"א (ארבייט גשעפט גווערם), עבודה משמע עבודה אחת, עבדה משמע פעולה רבה: **[טו] סתמום פלשתים.** מפני שאמרו תקלה **[ד] הם לנו מפני הגייסות הבאות עלינו.** טמונין פלשתאי, לשון סתימה, **[ה] ובלשון התלמוד מטמטם את הלב:** **[יז] בנחל גרר.** רחוק **[ו] מן העיר:** **[יח] וישב ויחפר.** את בארות אשר חפרו בימי אברהם אביו, ופלשתים סתמום קודם **[ז] שנסע יצחק מגרר, חזר וחפרן:** **[כ] עשק.** **[ח] ערעור:** **כי התעשקו עמו.** נתעשקו עמו עליה במריבה וערעור: **[כא] שטנה.** נושמני"ט (מלה נושנת. הינדערונג שטערונג): **[כב] ופרינו בארץ כתרגומו וניפוש** **[ט] בארעא:** **[כו] ואחזת מרעהו.** כתרגומו וסיעת מרחמוהי, סיעת מאוהבי. ויש פותרין מרעהו מ' מיסוד התיבה (בי"ר סד, ט.), כמו שלשים מרעים (שופטים יד, יא.), דשמשון, כדי שתהיה תיבת ואחזת דבוקה, אבל אין דרך ארץ לדבר על המלכות כן, סיעת אוהביו, שאם כן כל סיעת אוהביו הוליד עמו, ולא היה לו אלא סיעה אחת של אוהבים, לכן יש לפותרו כלשון הראשון. ואל תתמה על תי"ו של אחזת, ואף על פי שאינה תיבה סמוכה, יש דוגמתה במקרא עזרת מצר (תהלים ס, יג.), ושכורת ולא מיין (ישעיה נא, כא.): **אחזת.** לשון קביצה ואגודה, שנאחזין יחד: **[כח] ראו ראינו.** ראו באביך ראינו בד: **תהי נא אלה בינותינו וגוי.** האלה אשר בינותינו מימי אביך, **[י] תהי גם עתה בינינו וביניך:** **[כט] לא נגענוך.** כשאמרנו לך לך מעמנו: **אתה.** **[פ] גם אתה** (ס"יא עתה) עשה לנו כמו כן: **[לג] שבעה.** על שם הברית: **[לד] בן ארבעים שנה.** עשו היה נמשל לחזיר, שנאמר יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ, יד.), החזיר הזה, כשהוא שוכב פושט טלפיו לומר ראו שאני טהור, כך אלו גוזלים וחומסים, ומראים עצמם

כשרים. כל מ' שנה היה עשו צד נשים מתחת יד בעליהן, ומענה אותם, כשהיה בן מ', אמר, אבא בן מ' שנה נשא אשה, אף אני כן: **[לה]** מורת רוח. לשון המראת רוח, כמו ממרים הייתם (דברים ט, כד.), **[לז]** כל מעשיהן היו להכעיס ולעצבון: **ליצחק ולרבקה**. שהיו **[מ]** עובדות עבודת אלילים (בי"ר סה, ד.):

בראשית פרק-כו

[א] ותכהין. בעשן **[ג]** של אלו, (שהיו מעשנות ומקטירות לעבודת אלילים). דבר אחר, כשנעקד על גבי המזבח, והיה אביו רוצה לשחטו, באותה שעה נפתחו השמים, וראו מלאכי השרת והיו בוכים, וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו, לפיכך כהו עיניו. דבר אחר, כדי שיטול יעקב את הברכות: **[ב]** לא ידעתי יום מותי. אמר רבי יהושע בן קרחה, אם מגיע אדם לפרק אבותיו, ידאג חמש שנים לפניו, וחמש לאחר כן, ויצחק היה בן קכ"ג, (כי יעקב בן ס"ג כשנתברך, דוק ברש"י סוף הסדר) אמר, שמא לפרק אמי אני מגיע, והיא בת קכ"ז מתה, והריני בן ה' שנים סמוך לפרקה, לפיכך לא ידעתי יום מותי, שמא לפרק אמי שמא לפרק אבא: **[ג]** תליך. חרבך, שדרך לתלותה: **שא נא**. לשון השחזה, כאותה ששנינו (ביצה כח.), אין משחיזין את הסכין אבל משיאה על גבי חברתה, חדד סכינך ושחוט יפה **[ס]** שלא תאכילני נבלה (בי"ר סה, ג.). **וצודה לי**. מן ההפקר, **[ע]** ולא מן הגזל: **[ה]** לצוד ציד להביא. מהו להביא, אם לא ימצא ציד, יביא מן הגזל: **[ז]** לפני ה'. ברשותו, **[פ]** שיסכים על ידי **[ט]** וקח לי. משלי הם ואינם גזל, שכך כתב לה יצחק בכתובתה ליטול שני גדיי עזים בכל יום: (בי"ר סה, יד.) **שני גדיי עזים**. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק, אלא פסח היה, האחד הקריב **[צ]** לפסחו, והאחד עשה מטעמים. בפרקי דרבי אליעזר: **כאשר אהב**. כי טעם הגדי כטעם הצבי: **[יא]** איש שער. בעל שער: **[יב]** ימשני. כמו ממשש בצהרים (דברים כח, כט.): **[טו]** החמדות. הנקיות כתרגומו דכיתא. דבר אחר שחמד אותן מן **[ק]** נמרוד: **אשר אתה בבית**. והלא כמה נשים היו לו, והוא מפקיד אצל אמו, אלא שהיה בקי במעשיהן וחושדן: **[יט]** אנכי עשו בכרך. אנכי המביא לך, **[יז]** ועשו הוא בכורך: **עשיתי**. כמה דברים, כאשר דברת אלי: **שבה**. לשון מיסב על השלחן, לכך מתורגם אסתחר: **[כא]** גשה נא ואמשך. אמר יצחק בלבו, אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו, **[ש]** וזה אמר כי הקרה ה' אלהיך: **[כב]** קול יעקב. שמדבר בלשון תחנונים, **[ת]** קום נא, אבל עשו בלשון קנטוריא דבר, **[א]** יקום אבי: **[כד]** ויאמר אני. לא אמר אני עשו, אלא אני: **[כז]** וירח וגוי. והלא אין ריח רע יותר משטף העזים, אלא מלמד שנכנסה עמו **[ב]** ריח גן עדן: **כריח שדה אשר ברכו ה'**. שנתן בו ריח טוב, וזה שדה תפוחים, **[ג]** כן דרשו רז"ל: **[כח]** ויתן לך. יתן ויחזור ויתן **[ד]** (בי"ר סו, ג.). ולפי פשוטו מוסב לענין הראשון, ראה ריח בני שנתן לו הקב"ה, כריח שדה וגוי, ועוד יתן לך מטל השמים וגוי: **מטל השמים**. כמשמעו, ומדרש אגדה יש להרבה פנים. (דבר אחר, מהו האלהים, בדין, אם ראוי לך, יתן לך, ואם לאו לא יתן לך, אבל לעשו אמר, משמני הארץ יהיה מושבך, בין צדיק בין רשע יתן לך. וממנו למד שלמה, כשעשה הבית סידר תפלתו, ישראל שהוא בעל אמונה ומצדיק עליו הדין, לא יקרא עליך תגר, לפיכך ונתת לאיש כדרכיו אשר תדע את לבבו (מלכים-א ח, לט.), אבל נכרי מחוסר אמונה, לפיכך אמר ואתה תשמע השמים וגוי ועשית ככל אשר יקרא אליך, הנכרי, בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו, כדי שלא יקרא עליך תגר. ברש"י ישן מדויק): **[כט]** בני אמך. ויעקב אמר ליהודה בני אביך, לפי שהיו לו בנים מכמה אמהות, וכאן שלא נשא אלא אשה אחת, **[ה]** אמר בני אמך (בי"ר סו, ד.): **אריך ארוך ומברכך ברוך**. ובבלעם הוא אומר מברכך ברוך וארריך

ארור, הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלוח, **ו** ואורריהם ומצערניהם קודמים למברכיהם, לפיכך יצחק הקדים קללת אוררים לברכת מברכים, והרשעים תחלתן שלוח וסופן יסורין, לפיכך בלעם הקדים ברכה לקללה: **ל** **יצא יצא**. זה יוצא **ז** וזה בא: **לג** **ויחרד**. כתרגומו ותוה, לשון תמיה. ומדרשו, ראה **ח** גיהנם פתוחה **ט** מתחתיו: **מי איפוא**. לשון לעצמו, משמש עם כמה **י** דברים. דבר אחר איפוא, איה פה, מי הוא ואיפוא הוא הצד ציד: **ואכל מכל**. מכל טעמים **כ** שבקשתי לטעום טעמתי בו **בי** **סז**, **ב**: **גם ברוך יהיה**. שלא תאמר, אילולי שרימה יעקב לאביו לא נטל את **ל** הברכות, לכך הסכים **מ** וברכו מדעתו **שם**: **לה** **במרמה**. **נ** בחכמה: **לז** **הכי קרא שמו**. לשון תימה הוא, כמו הכי אחי **ס** אתה **בראשית** **כט**, **כו**, שמא לכך נקרא שמו יעקב, על שם סופו שהוא עתיד לעקבני. **תנחומא** **תולדות** **כג**, למה חרד יצחק, אמר, שמא עון יש בי שברכתי קטן לפני גדול, ושניתני סדר היחס, התחיל עשו מצעק ויעקבני זה פעמים, אמר לו אביו מה עשה לך, אמר לו את בכורתי לקח, אמר, בכך הייתי מצר וחרד, שמא עברתי על שורת הדין, עכשיו לבכור ברכתי, גם ברוך יהיה: **ויעקבני**. כתרגומו וכמני, ארבני. וארב, וכמן. ויש מתרגמין וחכמני, נתחכם לי: **אצלת**. לשון הפרשה, כמו ויאצל **סי** **ויצל**: **לז** **הן גביר**. ברכה זו שביעית היא, והוא עושה אותה ראשונה, אלא אמר לו, מה תועלת לך בברכה, אם תקנה נכסים שלו הם, שהרי גביר שמתיו לך, ומה שקנה עבד קנה רבו: **ולכה אפוא מה אעשה בני**. איה איפא אבקש מה לעשות לך: **לח** **הברכה אחת**. ה"א זו משמשת לשון תימה, כמו הבמחנים **במדבר** **יג**, **יט**, השמנה היא **שם** **כ**, הכמות נבל **שמואל** **ב**, **ג**, **לג**: **לט** **משמני הארץ** וגו'. זו איטליא"ה **ע** של יון **בי** **סז**, **ו**: **מ** **ועל חרבך**. כמו בחרבך, יש על שהוא במקום אות ב', כמו עמדתם על חרבכם **יחזקאל** **לג**, **כו**, בחרבכם. על צבאתם **שמות** **ו**, **כו**. בצבאתם: **והיה כאשר תריד**. לשון צער, כמו אריד בשיחי **תהלים** **נה**, **ג**, כלומר כשיעברו ישראל על התורה, ויהיה לך פתחון פה **פ** להצטער על הברכות שנטל, ופרקת עלו וגו': **מא** **יקרבו ימי אבל אני**. כמשמעו, שלא אצער את אבא. **ע** ומדרש אגדה לכמה פנים יש: **מב** **ויגד לרבקה**. ברוח הקודש הוגד לה מה שעשו מהרהר בלבו: **מתנחם לך**. נחם על האחווה, לחשוב מחשבה אחרת להתנכר לך ולהרגך. ומדרש אגדה, כבר אתה מת בעיניו, ושתה עליך כוס של תנחומים. ולפי פשוטו, לשון תנחומים, **ק** מתנחם הוא על הברכות בהריגתך: **מד** **אחדים**. מועטים: **מה** **למה אשכל**. אהיה שכולה משניכם. **לימד** **על** הקובר את בניו קרוי שכול, וכן ביעקב אמר כאשר שכלתי שכלתי: **גם שניכם**. אם יקום עליך ואתה תהרגנו, יעמדו בניו ויהרגוך, ורוח הקדש נזרקה בה, ונתנבאה שביום אחד ימותו, כמו שמפורש בפרק המקנא לאשתו **סוטה** **יג**: **מו** **קצתי בחיי**. מאסתי בחיי:

בראשית פרק-כח

ב **פדנה**. כמו לפדן: **ביתה בתואל**. לבית בתואל, כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה **ד** הטיל לה ה"א בסופה **יבמות** **יג**: **ג** **ואל שדי**. מי שדי בברכותיו למתברכין מפיו, יברך **ש** אותך: **ד** **את ברכת אברהם**. שאמר לו ואעשך לגוי גדול, והתברכו בזרעך, יהיו אותן ברכות האמורות בשבילך, **ת** ממך יצא אותו הגוי ואותו הזרע המבורך: **ה** **אם יעקב ועשו**. איני יודע **א** מה מלמדנו:

[ז] וישמע יעקב. מחובר לענין שלמעלה, וירא עשו כי ברך יצחק וגוי' וכי שלח אותו פדנה ארם, וכי שמע יעקב אל אביו והלך פדנה ארם, וכי רעות בנות כנען, והלך גם הוא אל ישמעאל: **[ט] אחות נביות.** ממשמע שנאמר בת ישמעאל איני יודע שהיא אחות נביות, אלא למדנו שמת ישמעאל משיעדה לעשו קודם נשואיה, והשיאה נביות אחיה, ולמדנו שהיה יעקב באותו הפרק בן ס"ג שנים, שהרי ישמעאל בן ע"ד שנים היה כשנולד יעקב, שי"ד שנה היה גדול ישמעאל מיצחק, ויצחק בן ס' שנה בלדת אותם, הרי ע"ד, ושנותיו היו קל"ז, שנאמר ואלה שני חיי ישמעאל וגוי', נמצא יעקב כשמת ישמעאל בן ס"ג שנים היה, ולמדנו מכאן שנטמן בבית עבר י"ד שנה, **[י] ואחר כך הלך לחרון,** שהרי לא שהה בבית לבן לפני לידתו של יוסף אלא י"ד שנה, שנאמר עבדתיך י"ד שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך, ושכר הצאן משנולד יוסף היה, שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגוי', ויוסף בן ל' שנה היה כשמלך, ומשם עד שירד יעקב למצרים ט' שנים, ז' של שובע וז' של רעב, ויעקב אמר לפרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, צא וחשוב י"ד שנה שלפני לידת יוסף, ושלושים של יוסף, ותשע משמלך עד שבא יעקב, הרי נ"ג, וכשפירש מאביו היה בן ס"ג, הרי קי"ו, והוא אומר שלשים ומאת שנה, הרי חסרים י"ד שנים, הא למדת, שאחר שקבל הברכות נטמן בבית עבר י"ד שנים. (אבל לא נענש עליהם בזכות התורה, שהרי לא פירש יוסף מאביו אלא כ"ב שנה, דהיינו מ"ז עד ל"ט, כנגד כ"ב שפירש יעקב מאביו ולא כבדו, והם כי שנים בבית לבן, ושתי שנים ששהה בדרך, כדכתיב ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות, ופירשו רז"ל מזה הפסוק ששהה י"ח חדשים בדרך, דבית הוה בימות הגשמים וסכות הוה בימות החמה, ולחשבון הפסוקים שחשבנו לעיל, משפירש מאביו עד שירד למצרים שהיה בן קי"ל שנים, ששם אנו מוצאים עוד י"ד שנים, אלא ודאי נטמן בבית עבר בהליכתו לבית לבן ללמוד תורה ממנו, ובשביל זכות התורה לא נענש עליהם, ולא פירש יוסף ממנו אלא כ"ב שנה, מדה כנגד מדה, עד כאן מצאתי ברש"י יושף): **על נשיו.** הוסיף רשעה על רשעתו (ר"ל מרשעת על מרשעות שהיו לו כבר וק"ל) שלא גרש את הראשונות: חסלת פרשת תולדות:

ויצא

פרשת

[י] ויצא יעקב. על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל, הפסיק הענין בפרשתו של יעקב, וכתוב וירא עשו כי ברך וגוי', ומשגמר, חזר **[א] לענין הראשון: ויצא.** לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה, **[ב] ולמה הזכיר יציאתו,** אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, **[ג] שבזמן שהצדיק בעיר, הוא הודה, (ד) הוא זיוה, הוא הדרה, יצא משם, פנה הודה, (ה) פנה זיוה, פנה הדרה.** וכן ותצא מן המקום (רות א, טז), **[ו] האמור בנעמי ורות: וילך חרנה.** יצא ללכת **[ז] לחרון: [יא] ויפגע במקום.** לא הזכיר הכתוב באיזה מקום, **[ח] אלא במקום הנזכר במקום אחר,** הוא הר המוריה, שנאמר בו וירא את המקום מרחוק: **ויפגע.** כמו **[ט] ופגע ביריחו** (יהושע טז, טז), **[י] ופגע בדבשת.** ורבותינו פירשו (ברכות כו): לשון תפילה, **[י] כמו ואל תפגע בי** (ירמיה ז, טז), ולמדנו שתקן תפלת ערבית, ושנה הכתוב ולא כתב ויתפלל, ללמדך **[י] שקפצה לו הארץ,** כמו שמפורש בפרק גיד הנשה (חולין צא): **כי בא השמש.** היה לו לכתוב ויבא השמש וילך שם, **[י] כי בא השמש משמע,** ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה כדי שילין שם. **וישם מראשותיו.** עשאן כמין מרזב **[י] סביב לראשו,** שירא מפני חיות רעות, התחילו מריבות זו את זו, **[י] זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו,** וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשאן הקב"ה אבן אחת, וזהו שנאמר ויקח את האבן אשר שם מראשותיו: **וישכב במקום ההוא.** לשון מעוט, באותו מקום שכב, אבל

י"ד שנים ששמש בבית עבר, לא שכב בלילה, שהיה עוסק בתורה: **[יב] עולים ויורדים**. עולים תחלה (ט) ואחר כך יורדים, מלאכים שליווהו בארץ, אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע, וירדו מלאכי חוצה לארץ ללותו: **[יג] נצב עליו**. (ע) לשמרו: **ואלהי יצחק**. אף על פי שלא מצינו במקרא שייחד הקב"ה שמו על הצדיקים בחייהם לכתוב אלהי פלוני, משום שנאמר הן בקדושו לא יאמין (איוב טו, טו), כאן ייחד שמו על יצחק, לפי שכהו עיניו, וכלוא בבית, והרי הוא כמת, ויצר הרע פסק ממנו. (תנחומא תולדות ז): **שכב עליה**. קיפל הקב"ה כל ארץ ישראל תחתיו, (פ) רמז לו שתהא נוחה ליכבש לבניו (חולין צא): (כד' אמות, שזה מקומו של אדם): **[יד] ופרצת**. וחזקת, (צ) כמו וכן יפרוץ: **[טו] אנכי עמך**. לפי שהיה ירא (ק) מעשו ומלבן: **עד אשר אם עשיתי**. אם משמש (י) בלשון כי: **דברתי לך**. לצרכך ועליך, מה שהבטחתי לאברהם על זרעו, לך הבטחתי ולא לעשו, שלא אמרתי לו כי יצחק יקרא לך זרע, אלא כי ביצחק, ולא כל לי, ולך, ולו, ולהם, הסמוכים אצל דבור, משמשים לשון על, וזה יוכיח, שהרי עם יעקב לא דבר (ש) קודם לכן: **[טז] ואנכי לא ידעתי**. שאם ידעתי, לא ישנתי (ת) במקום קדוש כזה: **[יז] כי אם בית אלהים**. אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא, הסולם הזה עומד בבאר שבע, (א) ואמצע שיפועו מגיע כנגד בית המקדש, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה, וירושלים בצפונה, בגבול שבין יהודה ובנימין, ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין, בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף, נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל, מגיע אמצע שיפועו נגד ירושלים, וכלפי שאמרו רבותינו, שאמר הקב"ה, צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה, ועוד אמרו, יעקב קראו לירושלים בית אל, וזו לוז היא ולא ירושלים, ומהיכן למדו לומר כן, אומר אני שנעקר הר המוריה ובא לכאן, וזו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חולין (חולין צא), שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזה ויפגע במקום. ואם תאמר וכשעבר יעקב על בית המקדש (ב) מדוע לא עכבו שם, איהו לא יחב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו, איהו עד חרן אזל, כדאמרינן בפרק גיד הנשה (שס), וקרא מוכיח וילך חרנה, כי מטא לחרן אמר, אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, יחב דעתיה למהדר, וחזר עד בית אל, וקפצה לו הארץ. (בית אל לא זה הוא הסמוך לעי אלא לירושלים, ועל שם שהיתה עיר האלהים קראה בית אל, והוא הר המוריה שהתפלל בו אברהם, והוא השדה שהתפלל בו יצחק, וכן אמרו בסוטה לכו ונעלה וגו' לא כאברהם שקראו הר, ולא כיצחק שקראו שדה, אלא כיעקב שקראו בית אל. עיי' מפרשיי מדויק): **מה נורא**. תרגום מה דחילו אתרא הדין. דחילו שם דבר הוא כמו סוכלתנו וכסו (ג) למלבש: **זה שער השמים**. מקום תפלה, לעלות תפלתם השמימה. ומדרשו שבית המקדש של מעלה (י) מכוון כנגד בית המקדש של מטה: **[כ] אם יהיה אלהים עמדי**. אם ישמור לי הבטחות הללו, שהבטיחני להיות (ה) עמדי, כמו שאמר לי והנה אנכי עמך: **ושמרני**. כמו שאמר לי ושמרתיך בכל אשר תלך: **ונתן לי לחם לאכול**. כמו שאמר כי לא אעזבך, והמבקש לחם הוא קרוי נעזב, שנאמר ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים לז, כה).: **[כא] ושבתי**. כמו שאמר לי והשיבותיך אל האדמה: **בשלום**. שלום מן החטא, שלא (ו) אלמד מדרכי לבן: **והיה ה' לי לאלהים**. שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף, שלא ימצא פסול (ז) בזרעי, כמו שאמר אשר דברתי לך, והבטחה זו הבטיח לאברהם, שנאמר להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך (בראשית יז, ז). (זרעך מיוחס שלא ימצא בו שום פסול): **[כב] והאבן הזאת**. כך מפורש וי"ו זו של והאבן, אם תעשה לי את אלה ואף אני אעשה זאת: **והאבן הזאת אשר שמתני מצבה וגו'**. כתרגומו אהי פלח עלה קדם ה', וכן (ח) עשה בשובו מפדן ארם, כשאמר לו קום עלה בית אל (שם לה, א). מה נאמר שם, ויצב יעקב מצבה וגו' ויסך עליה נסך (שם יד):

בראשית פרק-כט

[א] וישא יעקב רגליו. משנתבשר בשורה טובה, שהובטח בשמירה, נשא לבו את רגליו ונעשה קל ללכת. כך מפורש בבראשית רבה (ע, ח.): **[ב]** ישקו העדרים. משקים (ט) הרועים את העדרים, והמקרא דבר בלשון קצרה: **[ג]** ונאספו. רגילים היו להאסף, לפי שהיתה (ז) האבן גדולה: **[ד]** וגללו. וגולליו ותרגומו ומגנדרין. כל לשון הווה, משתנה לדבר בלשון עתיד ובלשון (ח) עבר, לפי שכל דבר ההווה תמיד, כבר היה ועתיד להיות: **[ה]** והשיבו. תרגומו ומתיבין: **[ו]** באה עם הצאן. הטעם באל"ף, ותרגומו אתיא, ורחל באה, הטעם למעלה בבי"ת, ותרגומו אתת, הראשון לשון עושה והשני לשון עשתה: **[ז]** הן עוד היום גדול. לפי שראה אותם רובצים, כסבור שרוצים לאסוף המקנה הביתה ולא ירעו עוד, אמר להם, הן עוד היום גדול, כלומר אם שכירי יום אתם, לא שלמתם פעולת היום, ואם הבהמות שלכם, אף על פי כן לא עת (ט) האסף המקנה וגו' (בי"ר ע, יא.):

[ח] לא נוכל. להשקות לפי (מ) שהאבן גדולה: **[ט]** וגללו. זה מתורגם ויגנדרון, לפי שהוא לשון עתיד: **[י]** ויגש יעקב ויגל. כמי שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית, (נ) להודיעך שכחו גדול (בי"ר ע, יב.): **[יא]** ויבך. לפי שצפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עמו (ס) לקבורה. דבר אחר, לפי שבא בידים ריקניות, אמר, אליעזר עבד אבי אבא, היו בידיו נזמים וצמידים ומגדנות, ואני אין בידי כלום. לפי שרדף אליפז בן עשו במצות אביו אחריו להורגו, והשיגו, ולפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק, משך ידו, אמר לו מה אעשה לצווי של אבא, אמר לו יעקב טול מה שבידי, והעני חשוב כמת: **[יב]** כי אחי אביה הוא. קרוב לאביה, כמו אנשים אחים אנחנו (בראשית יג, ח.). ומדרשו, אם לרמאות הוא בא, גם אני אחיו ברמאות, ואם אדם כשר הוא, גם אני בן רבקה אחותו הכשרה: **[יג]** ותגד לאביה. לפי שאמה מתה, (ע) לא היה לה להגיד אלא לו (בי"ר ע, יג.): **[יד]** וירץ לקראתו. כסבור ממון הוא (פ) טעון, שהרי עבד הבית בא לכאן בעשרה גמלים טעונים (בי"ר שם): **[טו]** ויחבק כשלא ראה עמו כלום, אמר, שמא זהובים (צ) הביא והנם בחיקו (בי"ר שם): **[טז]** וינשק לו. אמר, שמא מרגליות הביא (ק) והם בפיו (בי"ר שם): **[יז]** ויספר ללבן. שלא בא אלא מתוך אונס אחיו, (ר) ושנטלו ממונו ממנו: **[יח]** אך עצמי ובשרי. מעתה אין לי לאספך הביתה, (ש) הואיל ואין בידך כלום, אלא מפני קורבה אטפל בך חדש ימים, (ת) וכן עשה, ואף זו לא לחנם, שהיה רועה צאנו: **[יט]** הכי אחי אתה. לשון תימה, וכי בשביל שאחי אתה (א) תעבדני חנם: **[כ]** ועבדתני. כמו ותעבדני, וכן כל תיבה שהיא לשון עבר, הוסיף וי"ו בראשה, היא הופכת התיבה להבא: **[כא]** רכות. שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו (ב) ובכתה, שהיו הכל אומרים, שני בנים לרבקה ושתי בנות ללבן, הגדולה לגדול והקטנה לקטן (בבא בתרא קכג.):

[כב] תאר. הוא צורת הפרצוף, לשון יתארהו בשרד (ישעיה מד, יג.), קונפ"אס בלע"ז (צירקעל): **[כג]** מראה. הוא זיו קלסתר: **[כד]** יתח אעבדך שבע שנים. הם ימים אחדים שאמרה לו אמו (ג) וישבת עמו ימים אחדים (בי"ר ע, יד.), ותדע שכן הוא, שהרי כתיב ויהיו בעיניו (ד) כימים אחדים: **[כה]** ברחל בתך הקטנה. כל הסימנים הללו למה, לפי שהיה יודע בו שהוא רמאי, אמר לו אעבדך ברחל, ושמא תאמר רחל אחרת מן השוק, תלמוד לומר בתך, ושמא תאמר אחליף ללאה שמה ואקרא שמה רחל, תלמוד לומר הקטנה, (ה) ואף על פי כן לא הועיל, שהרי רמהו: **[כז]** מלאו ימי. שאמרה לי אמי. ועוד מלאו ימי, שהרי אני בן פ"ד שנה, ואימתי אעמיד י"ב שבטים, וזהו שאמר ואבואה אליה, והלא קל שבקלים אינו אומר כן, (ו) אלא להוליד תולדות אמר כך: **[כח]** ויהי בבקר והנה היא לאה. אבל בלילה לא היתה לאה, לפי שמסר יעקב סימנים לרחל, וכשראתה רחל שמכניסין לו לאה, אמרה, עכשו תכלם אחותי, עמדה ומסרה לה אותן סימנים (מגילה יג.): **[כט]** מלא שבע

זאת. דבוק הוא, שהרי נקוד בחטף (פי' בשו"א), שבוע של זאת, והן ז' ימי המשתה, בגמ' ירושלמית במועד קטן וא"א לומר שבוע ממש, שאם כן היה צריך לינקד השי"ן בפתח (ר"ל בקמץ), ועוד ששבוע לשון זכר, כדכתיב שבעה שבועות תספר לך, לפיכך אין משמע שבוע אלא שבעה, שטייני"א בלע"ז (אייך זיעבענטליג) : **ונתנה לך.** לשון רבים, כמו נרדה ונבלה, ונשרפה, אף זה לשון ונתן ונתנה וגו' : **גם את זאת.** מיד לאחר שבעת ימי המשתה (ז) ותעבוד לאחר נשואיה : **[ל] עוד שבע שנים אחרות.** אחרות הקישן לראשונות, (ח) מה ראשונות באמונה אף האחרונות באמונה (בי"ר ע, כ.), ואף על פי שברמאות בא עליו : **[לב] ותקרא שמו ראובן.** רבותינו פירשו (ברכות ז.), אמרה, ראו מה בין בני לבן חמי, שמכר הבכורה ליעקב, וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו, ולא עוד שלא ערער עליו, אלא שבקש להוציאו מן הבור : **[לד] הפעם ילוה אישי.** לפי שהאמהות נביאות היו (ט) ויודעות שיי"ב שבטים יוצאים מיעקב, וד' נשים ישא, אמרה, מעתה אין לו פתחון פה עלי, שהרי נטלתי כל חלקי בבנים : **על כן.** כל מי שנאמר בו על כן, מרובה באוכלוסין, חוץ מלוי, שהארון (י) היה מכלה בהם (בי"ר עא, ד.) : **קרא שמו לוי.** בכולם כתיב ותקרא, (שהיא קראה), וזה כתב בו קרא, ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה, ששלח הקב"ה גבריאל והביאו לפניו, וקרא לו שם זה, ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, ועל שם שלוחו במתנות קראו לוי : **[לה] הפעם אודה.** שנטלתי יותר מחלקי, מעתה יש לי להודות :

בראשית פרק-ל

[א] ותקנא רחל באחתה. קנאה במעשיה הטובים, (כ) אמרה, אלולי שצדקה ממני לא זכתה לבנים (בי"ר עא, ו.) : **הבה לי.** וכי כך עשה אביך לאמך, (כ) והלא התפלל עליה : **מתה אנכי.** מכאן למי שאין לו בנים (מ) שחשוב כמת (בי"ר שם) : **[ב] התחת.** וכי במקומו אני : **אשר מנע ממך.** את אומרת שאעשה כאבא, אני איני כאבא, אבא לא היו לו בנים, אני יש לי בנים, ממך מנע (נ) ולא ממני : **[ג] על ברכי.** כתרגומו ואנא ארבי : **ואבנה גם אנכי.** מהו גם, אמרה לו, זקנך אברהם היו לו בנים מהגר, (ס) וחגר מתניו כנגד שרה, אמר לה, זקנתי הכניסה צרתה לביתה, אמרה לו אם הדבר הזה מעכב, הנה אמתני : **ואבנה גם אנכי ממנה.** כשרה : **[ו] דנני אלהים.** דנני וחייבני (ע) וזכני (בי"ר עא, ז.) : **[ח] נפתולי אלהים.** מנחם בן סרוק פירש במחברת (פ) צמיד פתיל, חבורים מאת המקום, נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון עקש ופתלתול, נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום, להיות שוה לאחותי : **גם יכלתי.** הסכים על ידי. ואונקלוס תרגם לשון תפילה, נפתולי אלהים נפתלתי, בקשות החביבות לפניו נתקבלתי ונתערתתי כאחותי : **נפתלתי.** נתקבלה תפלתי. ומדרש אגדה יש רבים בלשון נוטריקון : **[י] ותלד זלפה.** בכולן נאמר הריון, חוץ מזלפה, לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים, ואין הריון ניכר בה, וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה, שלא יבין שמכניסין לו את לאה, שכך מנהגן, ליתן שפחה הגדולה לגדולה והקטנה לקטנה **[יא] בא גד.** בא מזל טוב, כמו גד גדי וסנוק לא (שבת סז.), ודומה לו העורכים לגד שלחן (ישעיה סה, יא.). ומדרש אגדה, שנולד (צ) מהול כמו גדו אילנא (דניאל ד, יא.), ולא ידעתי על מה נכתב תיבה אחת. דבר אחר למה נקראת תיבה אחת בגד, כמו בגדת בי כשבאת אל שפחתי, כאיש שבגד באשת נעורים : **[יד] בימי**

קציר חטים. להגיד שבחן של שבטים, שעת הקציר היה, ולא פשט ידו בגזל להביא חטים ושעורים, אלא דבר ההפקר שאין אדם מקפיד בו: **דודאים.** שיגלי עשב הוא, ובלשון ישמעאל ישמייץ (סנהדרין צט:): **[טו]** ולקחת גם את דודאי בני. בתמיהה, ולעשות עוד זאת, ליקח גם את דודאי בני, ותרגומו ולמיסב: **לכן ישכב עמך הלילה.** שלי היתה שכיבת לילה (ק) זו, ואני נותנה לך תחת דודאי בנך. ולפי שזלזלה במשכב הצדיק, לא זכתה (ו) להקבר עמו (ב"ר עב, ג.): **[טז]** שכר שכרתיך. נתתי לרחל שכרה: **בלילה הוא.** הקב"ה סייעו, (ש) שיצא משם יששכר (נדה לא.): **[יז]** וישמע אלהים אל לאה. שהיתה מתאוה ומחזרת (ת) להרבות שבטים: **[כ]** זבד טוב. כתרגומו: **יזבלני.** לשון בית זבול, הירבריי"א בלע"ז (הערבערגע), בית (א) מדור, מעתה לא תהא עיקר דירתו אלא עמי, (ב) שיש לי בנים כנגד כל נשיו: **[כא]** דינה. פירשו רבותינו (ברכות ס.), שדנה לאה דין בעצמה, אם זה זכר, לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות, והתפללה עליו ונהפך לנקבה: **[כב]** ויזכור אלהים את רחל. זכר לה שמסרה (ג) סימניה לאחותה (ד) (ב"ר עג, ד.), ושהיתה מצירה שלא תעלה בגורלו של עשו, שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים. הוא שייסד הפייט, (ה) האדמון כבט שלא חלה צבה לקחתה לו ונתבהלה: **[כג]** אסף. הכניסה במקום שלא תראה, (ו) וכן אסף חרפתנו (ישעיה ד, א.), ולא יאסף הביתה (שמות ט, יט.), אספו נגהם (יואל ד, טו.), וירחך לא יאסף (ישעיה ס, כ.), לא יטמן: **חרפתי.** שהייתי לחרפה שאני עקרה, והיו אומרים עלי שאעלה לחלקו של עשו הרשע. ואגדה, כל זמן שאין לאשה בן, אין לה במי לתלות (ז) סרחונה, משיש לה בן תולה בו, מי שבר כלי זה, בנך, מי אכל תאנים אלו, בנך: **[כד]** יסף ה' לי בן אחר. יודעת היתה בנבואה, שאין יעקב עתיד להעמיד אלא שנים עשר שבטים, אמרה, יהי רצון שאותו שהוא עתיד להעמיד, יהא ממני, לכך לא נתפללה אלא על בן אחר: **[כה]** כאשר ילדה רחל את יוסף. משנולד שטנו של עשו, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (עובדיה א, יח.), אש בלא להבה אינו שולט למרחוק, משנולד יוסף, בטח יעקב בהקב"ה ורצה לשוב: **[כו]** תנה את נשי וגוי. איני רוצה לצאת כי אם ברשות: **[כז]** נחשתי. מנחש הייתי, נסיתי בנחוש שלי שעל ידך באה לי ברכה, כשבאת לכאן לא היו לי בנים, שנאמר והנה רחל בתו באה עם הצאן, אפשר יש לו בנים והוא שולח בתו (ח) אצל הרועים, ועכשיו היו לו בנים, שנאמר וישמע את דברי בני לבן: **[כח]** נקבה שכרך. כתרגומו פריש אגרך: **[כט]** ואת אשר היה מקנך אתי. את חשבון מעוט מקנך (ט) שבא לידי מתחלה כמה היו: **[ל]** לרגלי. עם רגלי, בשביל ביאת רגלי באת אצלך הברכה (ב"ר עג, ח.), כמו העם אשר ברגליך (שמות יא, ח.). לעם אשר ברגלי (שופטים ח, ה.). הבאים עמי: **גם אנכי לביתי.** לצורך ביתי, (י) עכשיו אין עושין לצרכי אלא בני, (כ) וצריך (אני) להיות עושה גם אני עמהם לסמכן, וזהו גם: **[לב]** נקד. מנומר בחברבורות דקות כמו נקודות, פונטר"א בלע"ז (פונקטירט): **טלוא.** לשון טלאים, חברבורות רחבות: **חוס.** שחום (ז) דומה לאדום רוש"ו בלע"ז (ראטה), לשון משנה, שחמתית ונמצאת לבנה, לענין התבואה: **והיה שכרי.** אותן שיוולדו מכאן ולהבא נקודים וטלואים בעזים ושחומים בכשבים יהיו שלי, ואותן שישנן עכשיו, הפרש מהם והפקידם ביד בנך, שלא תאמר לי על הנולדים מעתה, אלו היו שם מתחלה, (מ) ועוד, שלא תאמר לי על ידי הזכרים שהן (נ) נקודים וטלואים, תלדנה הנקבות דוגמתן מכאן ואילך: **[לג]** וענתה בי וגוי. אם תחשדני שאני נוטל משלך כלום, תענה בי צדקתי, כי תבוא צדקתי (ס) ותעיד על שכרי לפניך, שלא תמצא בעדרי כי אם נקודים וטלואים, וכל שתמצא בהן שאינו נקוד או טלוא או חוס, בידוע שגנבתיו לך, ובגניבה (ע) הוא שרוי אצלי: **[לד]** הן. לשון (פ) קבלת דברים: **לו יהי כדברך.** הלואי (צ) שתחפוץ בכך: **[לה]** ויסר. לבן ביום (ק) ההוא וגוי: **התישים.** עזים זכרים: **כל אשר לבן בו.** כל אשר היתה בו חברבורות לבנות: **ויתן.** לבן ביד בניו:

[לו] הנותרות. הרעועות שבהן, החולות והעקרות שאינן אלא שירים, אותן מסר לו: **[לז]** מקל לבנה. עץ הוא, ושמו לבנה, (ז) כמא דתימא, תחת אלון ולבנה (הושע ד, ג), ואומר אני הוא שקורין טרימב"ל שהוא לבן: לח. כשהוא רטוב: ולז. ועוד לקח (ש) מקל לז, עץ שגדליו בו אגוזים דקים, קולדריי בלע"ז (האזעלוס שטרוד): וערמון. קשטני"ר בלע"ז (קאזטאניס בוים): פצלות. קלופים קלופים, שהיה עושה מנומר: מחשף הלבן. גלוי לובן של מקל, כשהיה קולפו, היה נראה ונגלה לובן שלו במקום הקלוף: לח) ויצג. תרגומו ודעיץ, לשון תחיבה, ונעיצה היא בלשון ארמית, והרבה יש בגמי דצה ושלפה, דץ ביה מידי, דצה כמו דעצה, אלא שמקצר את לשונו: ברהטים. במרוצות המים (ת) בבריכות העשויות בארץ להשקות שם הצאן: אשר תבאן וגו'. ברהטים אשר תבאן הצאן לשתות, שם הציג המקלות (א) לנכח הצאן: ויחמנה וגו'. הבהמה רואה את המקלות והיא נרתעת לאחוריה, (ב) והזכר רובעה, ויולדת כיוצא בו (ב"ר עג, י). רבי אושעיא אומר, המים נעשין זרע במעיהן ולא היו צריכות לזכר, וזהו ויחמנה וגו'. (ור"ל בתיבה זו התחברו לשון זכר ונקבה כמ"ש הרמב"ם): **[לט]** אל המקלות. אל מראות (ג) המקלות: עקודים. משונים במקום עקידתן, הם קרסולי ידיהם ורגליהם: **[מ]** והכשבים הפריז יעקב. הנולדים עקודים נקודים, הבדיל והפריש לעצמן, ועשה אותן עדר לבדו, והוליד אותן העדר העקוד לפני הצאן, לפני הצאן ההולכות אחריהם צופות אליהם, זהו שנאמר ויתן פני הצאן אל עקוד, שהיו פני הצאן אל העקודים, ואל כל חום שמצא (ד) בצאן לבן: וישת לו עדרים. כמו שפירשתי: **[מא]** המקשרות. כתרגומו הבכירות, ואין לו עד במקרא. ומנחם חברו עם אחיתופל בקושרים (שמואל-ב טו, לא). והיה הקשר אמיץ אותן המתקשרות יחד למהר עבורן: **[מב]** ובהעטיף. לשון איחור, כתרגומו ובלקשות. ומנחם חברו עם המחלצות והמעטפות (ישעיה ג, כב), לשון עטיפת כסות, כלומר מתעטפות בעורן וצמרן, ואינן מתאוות להתייחס על ידי הזכרים: **[מג]** צאן רבות. פרות ורבות (ה) משאר צאן: ושפחות ועבדים. מוכר צאנו בדמים יקרים, (ו) ולוקח לו כל אלה:

בראשית פרק-לא

[א] עשה. כנס, כמו ויעש חיל (שמואל-א יד, מח), ויך את עמלק: **[ג]** שוב אל ארץ אבותיך. ושם אהיה עמך, (ז) אבל בעודך מחובר לטמא, אי אפשר (ח) להשרות שכינתי עליך: **[ד]** ויקרא לרחל וללאה. לרחל תחלה ואחר כך ללאה, שהיא היתה עקרת הבית, שבשבילה נזדווג יעקב עם לבן, ואף בניה של לאה מודים בדבר, שהרי בועז ובית דינו משבט יהודה אומרים, כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה: **[ז]** עשרת מניס. אין מונים (ט) פחות מעשרה: מניס. לשון סכום כלל החשבון, והן עשיריות, למדנו שהחליף תנאו (י) מאה פעמים: **[י]** והנה העתודים. אף על פי שהבדילם לבן כולם שלא יתעברו הצאן דוגמתן, היו המלאכים מביאין אותן מעדר המסור ביד בני לבן, (כ) לעדר שביד יעקב (ב"ר עג, יד): **[כ]** וברדים. תרגומו ופצוחין, פייש"ר בלע"ז (גישפריינקלט), חוט של לבן מקיף את גופו סביב, וחברבורות שלו פתוחה ומפולשת מזו אל זו, (ל) (ס"א מזן אל זן), ואין לי להביא עד מן המקרא: **[יג]** האל בית אל. כמו אל בית אל, הה"א יתירה, ודרך מקראות לדבר כן, כמו כי אתם באים אל הארץ כנען (במדבר לד, ב): **[משחת שם]**. לשון רבוי וגדולה כשנמשח למלכות, כך ויצק שמן על ראשה להיות משוחה

למזבח: **אשר נדרת לי**. וצריך אתה לשלמו, שאמרת יהיה בית אלהים, שתקריב שם קרבנות: **[יד]** **העוד לנו**. למה נעכב על ידך מלשוב, כלום אנו מיחלות לירש מנכסי אבינו כלום בין הזכרים: **[טו]** **הלוא נכריות נחשבנו לו**. אפילו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניה לבנותיו בשעת נשואין, נהג עמנו כנכריות כי מכרנו לך (שעבדת אותו בנו י"ד שנה ולא נתננו לך אלא) בשכר הפעולה: **את כספנו**. שעכב דמי שכר (מ) פעולתך: **[טז]** **כי כל העשר**. כי זה משמש בלשון אלא, כלומר משל אבינו אין לנו כלום, אלא מה שהציל הקב"ה מאבינו, שלנו הוא: **הציל**. לשון הפריש, וכן כל לשון הצלה שבמקרא לשון הפרשה, שמפרישו מן הרעה ומן האויב: **[יז]** **את בניו ואת נשיו**. הקדים זכרים לנקבות, ועשו הקדים נקבות לזכרים, (ע) שנאמר ויקח עשו את נשיו ואת בניו וגו' (בראשית לו, ו). **[יח]** **מקנה קנינו**. מה שקנה מצאנו, (ס) עבדים ושפחות וגמלים וחמורים: **[יט]** **לגוזו את צאנו**. שנתן ביד בניו דרך שלשת ימים (ע) בינו ובין יעקב: **ותגנב רחל את התרפים**. להפריש את אביה (פ) מעבודת אלילים נתכוונה (בי"ר עד, ה). **[כ]** **ביום השלישי**. שהרי דרך שלשת ימים היה ביניהם: **[כג]** **את אחיו**. קרוביו: **דרך שבעת ימים**. כל אותן ג' ימים שהלך המגיד להגיד ללבן הלך יעקב לדרכו, נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים, ובשביעי השיגו לבן, למדנו שכל מה שהלך יעקב בשבעה ימים, (צ) הלך לבן ביום אחד, (שנאמר וירדוף אחריו דרך שבעת ימים, ולא נאמר וירדוף אחריו שבעת ימים): **[כד]** **מטוב עד רע**. כל טובתן (ק) של רשעים רעה היא אצל הצדיקים (יבמות קג:). **[כז]** **כשבויות חרב**. כל חיל הבא למלחמה קרוי (י) חרב: **[כח]** **ותגנב אתי**. גנבת את דעתי: **[כט]** **יש לאל ידי**. יש כח וחיל בידי לעשות עמכם רע. וכל אל שהוא לשון קדש, על שם עזוז ורוב אונים הוא: **[ל]** **נכספתה**. חמדת, והרבה יש במקרא נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד, ג), למעשה ידיך תכסוף (איוב יד, טו). **[לא]** **כי יראתי וגו'**. השיבו על ראשון ראשון, שאמר לו ותנהג את בנותי וגו': **[לב]** **לא יחיה**. ומאותה קללה מתה רחל בדרך (בי"ר עד, ט). **מה עמדי**. משלך: **[לג]** **באהל יעקב**. הוא אהל רחל, (ש) שהיה יעקב תדיר אצלה, וכן הוא אומר בני רחל אשת יעקב, ובכולן לא נאמר אשת יעקב: **ויבא באהל רחל**. כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחל (ת) קודם שחפש באהל האמהות (ס"א השפחות), וכל כך למה, לפי שהיה מכיר בה שהיא משמשנית: **[לד]** **בכר הגמל**. לשון כרים וכסתות, כתרגומו בעביטא דגמלא, והיא מרדעת העשויה כמין כר, ובעירו בין (טו) הקיפוח בעביטין, והן עביטי גמלים, בסט"ו בלע"ז (זאטטעל): **[לו]** **דלקת**. רדפת, כמו על ההרים דלקונו (איכה ד, יט), וכמו מדליק אחרי פלשתים (שמואל א יז, גג): **[לז]** **ויוכיחו**. ויבררו (א) עם מי הדין, אפרובי"ר בלע"ז (פריפפן אונטערזוכען): **[לח]** **לא שכלו**. לא הפילו עיבורם, כמו רחם משכיל (הושע ט, יד), תפלט פרתו ולא תשכל (איוב כא, י): **ואילי צאנך**. מכאן אמרו (בבא קמא סח:), איל בן יומו (ב) קרוי איל, שאם לא כן מה שבחו, אילים לא אכל אבל כבשים אכל, אם כן גזלן הוא: **[לט]** **טרפה**. על ידי ארי וזאב: **אנכי אחטנה**. לשון קולע באבן אל השערה ולא יחטא (שופטים כ, ז), אני ובני שלמה חטאים (מלכים א א, כא), חסרים, אנכי אחסרנה, אם חסרה, (ג) חסרה לי, שמידי תבקשנה: **אנכי אחטנה**. תרגומו דהות שגיא ממנינא, שהיתה נפקדת ומחוסרת, כמו ולא נפקד ממנו איש (במדבר לא, מט), תרגומו ולא שגא: **גנבתי יום וגנבתי לילה**. גנובת יום או גנובת לילה הכל שלמתי: **גנבתי**. כמו רבתי בגוים שרתי במדינות (איכה א, א), מלאתי משפט (ישעיה א, כא), אוהבתי לדוש (הושע י, יא): **[מ]** **אכלני חרב**. לשון אש (ז) אוכלה: **וקרח**. כמו משליך קרחו (תהלים קמו, יז), תרגומו גלידא: **שנתי**. לשון שינה: **[מא]** **ותחלף את משכרתי**. היית משנה תנאי שבינינו, מנקוד לטלוא, ומעקודים לברודים: **[מב]** **ופחד יצחק**. לא רצה לומר אלהי יצחק, שאין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים בחייהם, ואף על פי שאמר לו בצאתו מבאר שבע אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת, ויעקב נתיירא לומר (ז) ואלהי, ואמר ופחד: **ויוכח**. לשון תוכחה הוא, ולא לשון הוכחה הוא:

[מג] מה אעשה לאלה. איך תעלה על לבי **(ה)** להרע להן: **[מד]** והיה לעד. **(ו)** הקב"ה: **[מו]** לאחיו. הם בניו (ב"ר עד, יג.), שהיו לו אחים, נגשים אליו לצרה ולמלחמה: **[מז]** יגר שהדותא. תרגומו של גלעד: **[מח]** (ע"כ קרא שמו) גלעד. גל עד: **[מט]** והמצפה אשר אמר וגו'. **(י)** והמצפה אשר בהר הגלעד, וכמו שנאמר ויעבר את מצפה גלעד (שופטים יא, כט.), ולמה נקרא שמה מצפה, לפי שאמר כל אחד מהם לחברו, יצף ה' ביני ובינך אם תעבור את הברית: **כי נסתר**. ולא נראה איש את רעהו: **[נ]** בנתי בנתי. ב' פעמים, אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש: **אם תענה את בנתי**. למנוע מהן עונת תשמיש (יומא עז:): **[נא]** יריתי. כמו ירה בים, כזה שהוא יורה החץ: **[נב]** אם אני. הרי אם משמש בלשון אשר, **(ה)** כמו עד אם דברתי דברי (בראשית כד, לג.): **לרעה**. לרעה אי אתה עובר, אבל אתה עובר לפרקמטיא (ב"ר עד, טו.): **[נג]** אלהי אברהם. **(ט)** קדש (שם טז:): **ואלהי נחור**. חול: **אלהי אביהם**. חול: **[נד]** ויזבח יעקב זבח. שחט בהמות למשתה: **לאחיו**. לאוהביו **(י)** שעם לבן: **לאכל לחם**. כל דבר מאכל קרוי לחם, **(כ)** כמו עבד לחם רב (דניאל ה, א.), נשחיתה עץ בלחמו (ירמיה יא, יט.):

בראשית פרק-לב

[ב] ויפגעו בו מלאכי אלהים. מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו, ללותו לארץ: **[ג]** מחנים. שתי מחנות, **(ג)** של חוצה לארץ שבאו עמו עד כאן. ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו (ב"ר עה, י - תנחומא וישלח ג): חסלת פרשת ויצא:

וישלח

פרשת

[ד] וישלח יעקב מלאכים. מלאכים **(א)** ממש (ב"ר עה, ד): **ארצה שעיר**. לארץ שעיר, כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה: **[ה]** גרתי. לא נעשיתי שר וחשוב, **(ב)** אלא גר, אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני הוה גביר לאחיך, שהרי לא נתקיימה בי. דבר אחר, גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר עם לבן הרשע גרתי, ותרי"ג מצות שמרתי, **(ג)** ולא למדתי ממעשיו הרעים: **[ו]** ויהי לי שור וחמור. אבא אמר לי מטל השמים ומשמני הארץ, זו אינה לא מן השמים ולא מן **(ד)** הארץ: **שור וחמור**. דרך ארץ לומר על שוורים הרבה שור, אדם אומר לחבירו, בלילה קרא התרנגול, ואינו אומר קראו התרנגולים: **ואשלחה להגיז לאדני**. להודיע **(ה)** שאני בא אליך: **למצא חן בעיניך**. שאני שלם עמך ומבקש אהבתך: **[ז]** באנו אל אחיך אל עשו. שהיית אומר אחי הוא, אבל הוא נוהג עמך כעשו הרשע, **(ו)** עודנו בשנאתו (ב"ר עה, טז): **[ח]** ויירא ויצר. וירא שמא **(ז)** יהרג, ויצר לו, אם יהרוג הוא את **(ח)** אחרים (ב"ר עו, ז - תנחומא וישלח ד). (ס"א שמא יהרוג אחרים ועוד גירסות אחרות וצ"ע במזרחי ההפך שביניהם): **[ט]** המחנה האחת והכהו. מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה, אם תחנה עלי מחנה (תהלים כז, ג.), הרי לשון נקבה. המחנה הזה (בראשית לג, ח.), לשון זכר. וכן יש

שאר דברים משמשים לשון זכר ולשון נקבה, השמש יצא על הארץ (שם יט, כג.), מקצה השמים מוצאו (תהלים יט, ז), הרי לשון זכר, השמש זרחה על המים (מלכים ב, ג, כב) הרי לשון נקבה. וכן רוח, והנה רוח גדולה באה (איוב א, יט), הרי לשון נקבה. ויגע בארבע פנות הבית (שם), הרי לשון זכר. ורוח גדולה וחזק מפרק הרים (מלכים א יט, יא), הרי לשון זכר ולשון נקבה. וכן אש, ואש יצאה מאת ה' (במדבר טו, לה), לשון נקבה. אש לוהט (תהלים קד, ד), לשון זכר: **והיה המנחה הנשאר לפליטה**. על כרחו, כי אלחם עמו. **ט** התקין עצמו לשלשה דברים, לדורון, לתפלה, ולמלחמה. לדורון, ותעבור המנחה על פניו. לתפלה, אלהי אבי אברהם. למלחמה, והיה המנחה הנשאר לפליטה: **י** **ואלהי אבי יצחק**. ולהלן הוא אומר ופחד יצחק, ועוד, מהו שחזר והזכיר שם המיוחד, היה לו לכתוב האומר אלי שוב לארצך וגו', אלא כך אמר יעקב לפני הקב"ה, שתי הבטחות הבטחתיני, אחת בצאתי מבית אבי מבאר שבע, שאמרת לי אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, ושם אמרת לי ושמרתך בכל אשר תלך, ובבית לבן אמרת לי שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך, **י** ושם נגלית אלי בשם המיוחד לבדו, שנאמר ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך וגו', בשתי הבטחות האלו אני בא לפניך: **יא** **קטנתי מכל החסדים**. נתמעטו זכותי על ידי החסדים והאמת **ב** שעשית עמי, לכך אני ירא שמא משהבטחתי נתלכלכתי בחטא, **ג** ויגרום לי להמסר ביד עשו (שבת לב): **ומכל האמת**. אמתת דבריך, **ד** ששמרת לי כל ההבטחות שהבטחתיני: **כי במקלי**. לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה, אלא מקלי לבדו. ומדרש אגדה, נתן מקלו בירדן **ה** ונבקע הירדן: **יב** **מיד אחי מיד עשו**. מיד אחי, שאין נוהג עמי כאח **ו** אלא כעשו הרשע: **יג** **היטב איטיב**. היטב בזכותך, איטיב **ז** בזכות אבותיך (ב"ר עו, ז): **ושמתי את זרעך כחול הים**. והיכן אמר לו כן, והלא לא אמר לו אלא והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח, יד), אלא שאמר לו (שם), כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך (שם טו), ולאברהם **ח** אמר הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים: **יד** **הבא בידו**. ברשותו, וכן ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כא, כו). ומדרש אגדה מן הבא בידו, אבנים טובות ומרגליות, שאדם צר בצרור ונושאם בידו. דבר אחר מן הבא בידו, מן החולין, שנטל מעשר, כמה דאת אמר עשר אעשרנו לך, והדר לקח מנחה: **טו** **עזים מאתים ותישים עשרים**. מאתים עזים צריכות עשרים תישים, וכן כולם, הזכרים כדי צורך הנקבות. ובבראשית רבה (עו, ז) דורש מכאן לעונה האמורה בתורה, הטיילים בכל יום, הפועלים שתיים בשבת, החמרים אחת בשבת, הגמלים אחת לשלשים יום, הספנים אחת לששה חדשים, ואיני יודע לכוין המדרש הזה בכוון, אך נראה בעיני שלמדנו מכאן, שאין העונה שוה בכל אדם, אלא לפי טורח המוטל עליו, שמצינו כאן שמסר לכל תיש עשר עזים, וכן לכל איל, לפי שהם פנויים ממלאכה, דרכן להרבות תשמיש לעבר עשר נקבות, ובהמה משנתעברה **ק** אינה מקבלת זכר, ופריים שעוסקין במלאכה, לא מסר לזכר אלא ארבע נקבות, ולחמור שהולך בדרך רחוקה, שתי נקבות לזכר, ולגמלים שהולכים דרך יותר רחוקה, נקבה אחת לזכר: **טז** **גמלים מיניקות שלשים**. ובניהם **ר** עמהם. ומדרש אגדה (ב"ר שם) ובניהם, בנאיהם, זכר כנגד נקבה, **ש** לפי שצנוע בתשמיש, לא פרסמו הכתוב: **ועירים**. חמורים זכרים: **יז** **עדר עדר לבדו**. כל מין ומין לעצמו: **עברו לפני**. דרך יום או פחות, **א** ואני אבוא **ב** אחריכם: **ורוח תשימו**. עדר לפני חברו **ג** מלא עין, כדי להשביע עינו של אותו רשע, ולתווהו על רבוי הדורון: **יח** **למי אתה**. של מי אתה, מי שולחך, ותרגום דמאן את: **ולמי אלה לפניך**. ואלה שלפניך של מי הם, למי המנחה הזאת **ד** שלוחה למ"ד משמשת בראש התיבה במקום של, כמו וכל אשר אתה רואה לי הוא, (בראשית לא, מג) שלי הוא, לה' הארץ ומלואה (תהלים כד, א), של ה': **יט** **ואמרת לעבדך ליעקב**. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ששאלת

למי אתה, לעבדך ליעקב אני, ותרגומו דעבדך דיעקב, וששאלת ולמי אלה לפניך, מנחה היא שלוחה וגוי: **והנה גם הוא.** (ה) יעקב: **[כא]** **אכפרה פניו.** אבטל רוגזו, וכן וכפר בריתכם את מות (ישעיה כח, יח.), לא תוכלו כפרה (שם מז, יא.), ונראה בעיני, שכל כפרה שאצל עון וחטא ואצל פנים, כלן לשון קנוח והעברה הן, ולשון ארמי הוא, והרבה בגמרא וכפר ידיה, בעי לכפורי ידיה בההוא גברא, וגם בלשון המקרא נקראים המזרקים של קדש כפורי זהב, על שם שהכהן מקנח ידיו בהן בשפת המזרק: **[כב]** **על פניו.** כמו לפניו, וכן חמס ושוד ישמע בה על פני תמיד (ירמיה ו, ז.), וכן המכעיסים אותי על פני (ישעיה סה, ג.), ומדרש אגדה על פניו, אף הוא שרוי בכעס (ו) שהיה צריך לכל זה ב"ר (עו, ח.): **[כג]** **ואת אחד עשר ילדיו.** ודינה היכן היתה, (ז) נתנה בתיבה ונעל בפניה, שלא יתן בה עשו עיניו, (ח) ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו, (ט) שמא תחזירנו למוטב, ונפלה ביד שכס (בי"ר עח, ג.): **יבק.** שם הנהר: **[כד]** **את אשר לו.** הבהמה והמטלטלים, עשה עצמו כגשר, (י) נוטל מכאן ומניח כאן: **[כה]** **ויותר יעקב.** שכח פכים קטנים (כ) וחזר עליהם (חולין צא.): **ויאבק איש.** מנחם פירש ויתעפר איש, מלשון אבק, שהיו מעלים עפר ברגליהם על ידי נענועם. ולי נראה שהוא לשון ויתקשר, ולשון ארמי הוא, בתר דאביקו ביה, ואבק ליה מיבק לשון עניבה, שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו, שחובקו ואובקו בזרועותיו, ופירשו רז"ל שהוא (ל) שרו של עשו (בי"ר עז, ג.): **[כו]** **ויגע בכף ירכו.** קולית הירך התקוע בקילבוסת קרוי כף, על שם שהבשר שעליה כמין כף של קדירה: **ותקע.** נתקעקע ממקום חברתה, ודומה לו פן תקע נפשי ממך (ירמיה ו, ח.), לשון הסרה, ובמשנה לקעקע ביצתו, לשרש שרשיהן: **[כז]** **כי עלה השחר.** וצריך אני לומר שירה ביום (בי"ר עח, א. - חולין צא.): **ברכתני.** הודה לי על הברכות (מ) שברכני אבי, שעשו מערער עליהן. (וכאן קשה לרש"י תברכני היה לו לומר, אלא הודה וכו'. וכן איתא בהדיא בזוהר פרשת תזריע עמוד מ"ה ודו"ק): **[כט]** **לא יעקב.** לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה ורמיה, כי אם בשררה וגלוי פנים, וסופך שהקב"ה נגלה עליך בבית אל ומחליף שמך, (נ) ושם הוא מברכך, ואני שם אהיה ואודה לך עליהן, וזהו שכתוב וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו (הושע יב, ה.), בכה המלאך ויתחנן לו, ומה נתחנן לו, בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו, המתן לי עד שידבר עמנו שם, ולא רצה יעקב, ועל כרחו הודה לו עליהן, וזהו ויברך אותו שם, שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה: **ועם אנשים.** עשו ולבן: **ותוכל.** להם: **[ל]** **למה זה תשאל.** אין לנו שם קבוע, משתנין (ס) שמותינו (בי"ר עח, ה.), (הכל) לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים: **[לב]** **ויזרח לו השמש.** לשון בני אדם הוא, כשהגענו למקום פלוני האיר לנו השחר, זהו פשוטו. ומדרש אגדה ויזרח לו, לצרכו, לרפאות את צלעתו, כמה דתימא שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג, כ.), ואותן שעות שמיהרה לשקוע בשבילו (ע) כשיצא מבאר שבע, מיהרה לזרוח בשבילו: **והוא צלע.** היה צולע (פ) כשזרחה השמש: **[לג]** **גיד הנשה.** ולמה נקרא שמו גיד הנשה, לפי שנשה ממקומו ועלה, והוא לשון קפיצה, וכן נשתה גבורתם (ירמיה נא, ל.), וכן כי נשני אלהים את כל עמלי (בראשית מא, נא.): (על כף הירך. פולפ"א בלע"ז (גראבע דיקע) כל בשר גבוה וחלול ועגול קרוי כף, כמו עד שתתמרך הכף, בסימני בגרות):

[ב] ואת לאה וילדיה אחרונים. אחרון אחרון חביב: **[ג]** עבר לפניהם. אמר, אם יבא אותו רשע להלחם, ילחם בי תחלה: **[ד]** ויחבקהו. נתגלגלו רחמיו כשראהו משתחוה כל השתחוואות הללו: **וישקהו**. נקוד עליו, ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי (ספרי בהעלותך ט), יש שדרשו נקודה (ע) זו, לומר שלא נשקו בכל לבו (ב"ר עח, ט). אמר רבי שמעון בן יוחאי, הלכה היא, בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה, ונשקו בכל לבו (ב"ר שם): **[ה]** מי אלה לך. מי אלה להיות (ק) שלך. **[ז]** נגש יוסף ורחל. בכלן האמהות נגשות לפני הבנים, אבל ברחל, יוסף נגש לפניה, אמר, אמי יפת תואר, שמא יתלה בה עיניו אותו רשע, אעמוד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה, מכאן זכה יוסף לברכת עלי עין: **[ח]** מי לך כל המחנה. מי כל המחנה אשר פגשתי (ר) שהוא שלך, כלומר למה הוא לך. ופשוטו של מקרא על מוליכי המנחה. ומדרשו, כתות של מלאכים פגע, (ש) שהיו דוחפין אותו ואת אנשיו, ואומרים להם, של מי אתם, והם אומרים להם של עשו, והן אומרים הכו הכו, ואלו אומרים הניחו, בנו של יצחק הוא, ולא היו משגיחים עליו, בן בנו של אברהם הוא, ולא היו משגיחים עליו, אחיו של יעקב הוא, אומרים להם אם כן משלנו אתם: **[ט]** יהי לך אשר לך. כאן הודה (ת) לו על הברכות (ב"ר עח, יא): **[י]** אל נא. אל נא (א) תאמר לי כן: **אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך וגו'.** כי כדאי והגון לך שתקבל מנחתי, על אשר ראיתי פניך, (ב) והן חשובין לי כראיית פני המלאך, שראיתי (ג) שר שלך ועוד, על שנתרצית לי למחול על סורחני. ולמה הזכיר לו ראיית המלאך, כדי שיתיירא הימנו, ויאמר, ראה מלאכים וניצול, איני יכול לו מעתה: **ותרצני**. נתפייסת לי. (ד) וכן כל רצון שבמקרא לשון פיוס, אפיצומני"ט בלע"ז (בעזענפטינג), כי לא לרצון יהיה לכם (ויקרא כב, כ), הקרבנות באות לפייס ולרצות, וכן שפתי צדיק ידעון רצון (משלי י, לב), יודעים לפייס ולרצות: **[יא]** ברכתי. מנחתי, מנחה זו הבאה על ראיית פנים, ולפרקים אינה באה אלא לשאילת שלום, וכל ברכה שהיא לראיית פנים, כגון ויברך יעקב את פרעה, עשו אתי ברכה (מלכים ב יח, לא), דסנחריב, וכן לשאול לו לשלום ולברכו (שמואל ב ח, י), דתועי מלך חמת, כולם לשון ברכת שלום הן, שקורין בלע"ז שלודא"ר (גיריססען), אף זו ברכתי, מו"ן שלו"ד (מין גרוס): **אשר הובאת לך**. לא טרחת בה, ואני יגעת (ה) להגיעה עד שבאה לידך (ב"ר עח, יב): **חנני**. נו"ן ראשונה מודגשת, לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן, שהיה לו לומר חננני, שאין חנן בלא שני נוני"ן, והשלישית לשימוש, כמו עשני, זבדני: **יש לי כל**. כל ספוקי, ועשו דבר בלשון גאווה, יש לי רב, יותר ויותר מכדי צרכי: **[יב]** נסעה. כמו שמעה, סלחה, שהוא כמו שמע, סלח, אף כאן נסעה כמו נסע, והנו"ן יסוד בתיבה, (ו) ותרגום של אונקלוס טול (נ"א נטל) ונהך, עשו אמר ליעקב (ז) נסע מכאן ונלך: **ואלכה לנגדך**. בשוה לך, טובה זו אעשה לך, שאאריך ימי מהלכתי ללכת לאט כאשר אתה צריך, זהו לנגדך, בשוה לך: **[יג]** עלות עלי. הצאן והבקר שהן עלות, מוטלות עלי לנהלן לאט. **עלות**. מגדלות עולליהן, לשון עולל ויונק (איכה ב, יא), עול ימים (ישעיה סה, כ), שתי פרות עלות (שמואל א ו, י), ובלע"ז אנפיטי"ש (בעקינדערט): **ודפקום יום אחד**. (ואם ידפקום יום אחד) לילגעים בדרך במרוצה, ומתו כל הצאן: **ודפקום**. כמו קול דודי דופק (שיר השירים ה, ב), נוקש בדלת: **[יד]** יעבר נא אדני. אל תאריך ימי הליכתך, עבור כפי דרכך, (ח) ואף אם תתרחק: **אתנהלה**. אתנהל, ה"א יתירה, כמו ארדה, אשמעה: **לאטי**. לאט שלי, לשון נחת כמו ההולכים לאט (ישעיה ח, ו), לאט לי לנער (שמואל ב יח, ה). לאטי, הלמ"ד מן היסוד ואינה משמשת, אתנהל נחת שלי: **לרגל המלאכה**. לפי צורך הליכת רגלי המלאכה המוטלת (ט) עלי להוליך: **ולרגל הילדים**. לפי רגליהם שהם יכולים לילך: **עד אשר אבא אל אדני שעירה**. הרחיב לו הדרך, שלא היה דעתו ללכת אלא עד סוכות, ואמר עד אשר אבוא אל אדוני שעירה, אמר, אם דעתו לעשות לי רעה, ימתין עד בואי אצלו, והוא לא הלך, ואימתי ילך, בימי המשיח

(בי"ר עת, יד.), שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדיה א, כא.). ומדרשי אגדה יש לפרשה זו רבים: **[טו]** **ויאמר למה זה.** (י) תעשה לי טובה זו שאיני צריך לה: **אמצא חן בעיני אדני.** ולא תשלם לי עתה שום גמול: **[טז]** **וישב ביום ההוא עשו לדרכו.** עשו לבדו, ודי מאות איש שהלכו עמו נשמטו מאצלו אחד אחד (בי"ר עת, טו.), (כ) והיכן פרע להם הקב"ה בימי דוד, שנאמר כי אם ארבע מאות איש נער אשר רכבו על הגמלים (שמואל א, ל, יז.): **[יז]** **ויבן לו בית.** שהה שם י"ח חדש, (כ) קיץ וחורף וקיץ, סכות קיץ, בית חורף, סכות קיץ (מגילה יז.): **[יח]** **שלם.** שלם בגופו, (מ) שנתרפא מצלעתו, שלם בממונו, שלא חסר כלום מכל אותו דורון, שלם בתורתו (שבת לג.), שלא שכח תלמודו בבית לבן: **עיר שכם.** כמו לעיר, וכמוהו עד בואנה בית לחם (רות א, יט.): **בבאו מפדן ארם.** כאדם האומר לחבירו, יצא פלוני מבין שיני אריות ובא שלם, אף כאן ויבא שלם מפדן ארם, מלבן ומעשו שנזדווגו לו בדרך: **ויחן את פני העיר.** ערב שבת היה, בשאלתות דרב אחאי: **[יט]** **קשיטה.** מעה. אמר רבי עקיבא, כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למעה, קשיטה. (ותרגומו חורפן טובים, חריפים בכל מקום, כגון עובר לסוחר): **[כ]** **ויקרא לו אל אלהי ישראל.** לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל, אלא על שם שהיה הקב"ה עמו והצילו, קרא שם המזבח על שם הנס, להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם, כלומר, מי שהוא אל, הוא הקב"ה, הוא לאלהים לי, ששמי ישראל, (ג) וכן מצינו במשה, ויקרא שמו ה' נסי (שמות יז, טו.), לא שהמזבח קרוי ה', אלא על שם הנס קרא שם המזבח, להזכיר שבחו של הקדוש ברוך הוא, ה' הוא נסי. ורבותינו דרשו (מגילה יח.), שהקדוש ברוך הוא קראו ליעקב אל, ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע, מתחלקים לכמה טעמים, ואני לישב פשוטו של מקרא באתי:

בראשית פרק-לד

[א] **בת לאה.** ולא בת יעקב, אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה, שאף היא יצאנית היתה, שנאמר ותצא לאה לקראתו (בי"ר פ, א.), (ועליה משלו המשל כאמה כבתה): **[ב]** **וישכב אותה.** כדרכה: **ויענה.** שלא כדרכה (יומא עז): **[ג]** **על לב הנערה.** דברים המתיישבים על הלב, ראי אביך בחלקת שדה קטנה כמה ממון בזבו, אני אשיאך ותקנה העיר וכל שדותיה: **[ד]** **וכן לא יעשה.** לענות את הבתולות, שהאומות גדרו עצמן מן העריות (ש) על ידי המבול (בי"ר פ, ג.): **[ה]** **חשקה.** חפצה: **[ו]** **מהר.** כתובה (שם ז): **[ז]** **במרמה.** בחכמה: **אשר טמא.** הכתוב אומר שלא היתה רמיה, שהרי טמא את דינה אחותם (בי"ר פ, ח.): **[יז]** **חרפה הוא.** שמץ פסול הוא אצלנו, הבא לחרף חברו הוא אומר לו, ערל אתה, או בן ערל. חרפה בכל מקום, גדוף: **[טו]** **נאות לכם.** נתרצה (ע) לכם, לשון ויאותו (מלכים ב-יב, ט.) (הכהנים ביהודע): **להמול.** להיות נמול, (פ) אינו לשון לפעול, אלא לשון להפעל: **[טז]** **ונתנו.** נו"ן שנייה מודגשת, לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן, ונתנו: **ואת בנתיכם נקח לנו.** אתה מוצא בתנאי שאמר חמור ליעקב ובתשובת בני יעקב לחמור, שתלו החשיבות בבני יעקב, ליקח בנות שכם את שיבחרו להם, ובנותיהם יתנו להם לפי דעתם, דכתיב ונתנו את בנותינו, לפי דעתנו, ואת בנותיכם נקח לנו, ככל אשר נחפוץ, וכשדברו חמור ושכם בנו אל יושבי עירם, הפכו הדברים, את בנותם נקח לנו לנשים, ואת בנותינו נתן להם, כדי לרצותם שיאותו להמול: **[כא]** **שלמים.** בשלום ובלב שלם: **והארץ הנה רחבת ידים.** כאדם שידו רחבה

וותרנית, כלומר, אל תפסידו כלום, פרקמטיא הרבה באה לכאן ואין לה קונים : **[כב]** **בהמול**. בהיות נמול: **[כג]** **אך נאותה להם**. לדבר זה, ועל ידי כן ישבו **(צ)** אתנו: **[כה]** **שני בני יעקב**. בניו היו, ואף על פי כן נהגו עצמן שמעון ולוי כשאר אנשים **(ק)** שאינם בניו, שלא נטלו עצה הימנו **(בי"ר פ, י)**: **אחי דינה**. לפי שמסרו עצמן עליה **(ר)** נקראו אחיה: **בטח**. שהיו כואבים. ומדרש אגדה, בטוחים היו על כחו **(ש)** של זקן **(שם)**: **[כז]** **על החללים**. לפשט את החללים, וכן תרגם אונקלוס לחלצא קטוליא: **[כט]** **חילם**. ממונם, וכן עשה לי את החיל הזה **(דברים ח, יז)**, וישראל עושה חיל **(במדבר כד, יח)**, ועזבו לאחרים חילם **(תהלים מט, יא)**: **שבו**. לשון שביה, **(ת)** לפיכך טעמו מלרע: **[ל]** **עכרתם**. לשון מים עכורים, אין דעתי צלולה עכשיו. ואגדה, צלולה היתה החבית, ועכרתם אותה, **(תנחומא)**. מסורת היתה ביד כנענים שיפלו ביד בני יעקב, אלא שהיו אומרים עד אשר תפרה **(א)** ונחלת את הארץ, לפיכך היו **(ב)** שותקין: **מתי מספר**. אנשים מועטים: **[לא]** **הכזונה**. **(ג)** הפקר: **את אחותנו**. ית **(ד)** אחתנא:

בראשית פרק-לה

[א] **קום עלה**. לפי שאחרת בדרך **(תנחומא וישלח ח)**, **(ה)** נענשת ובה לך זאת מבתך: **[ב]** **הנכר**. שיש בידכם משלל של שכס: **והטהרו**. מעבודת אלילים: **והחליפו שמלתכם**. שמא יש בידכם כסות של עבודת אלילים: **[ד]** **האלה**. מין אילן **(ו)** סרק: **עם שכס**. אצל שכס: **[ה]** **חתת**. פחד: **[ז]** **אל בית אל**. הקב"ה בבית אל, **(ז)** גילוי שכינתו בבית אל. יש תיבה חסרה בי"ת המשמשת בראשה, כמו הנה הוא בית מכיר בן עמיאל **(שמואל-ב ט, ד)**, כמו בבית מכיר, בית אביך **(בראשית כד, כג)**, כמו בבית אביך: **נגלו אליו האלהים**. במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים, כמו אדני יוסף, אם בעליו עמו, ולא נאמר בעלו, וכן אלהות שהוא לשון שופט ומרות נזכר בלשון רבים, אבל אחד מכל שאר השמות לא תמצא בלשון רבים: **[ח]** **ותמת דבורה**. מה ענין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיו משם, שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם, ומתה בדרך, מדברי רבי משה הדרשן למדתיה: **מתחת לבית אל**. העיר יושבת בהר, ונקברה ברגלי ההר: **תחת האלון**. בשיפולי מישור, שהיה מישור מלמעלה בשפוע ההר, והקבורה מלמטה, ומישור של בית אל היו קורין לו **(ח)** אלון. ואגדה **(בי"ר פא, ה)**, נתבשר שם באבל שני, שהוגד לו על אמו **(ט)** שמתה. ואלון בלשון יוני **(אבל)**, **[אחר]** ולפיכך **(ולפי ש)העלימו את יום מותה**, שלא יקללו הבריות **(י)** כרס שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פרסמה: **[ט]** **עוד**. פעם שני במקום הזה, אחד בלכתו ואחד בשובו: **ויברך אתו**. ברכת אבלים **(בי"ר פא, ה)**: **[י]** **לא יקרא שמך עוד יעקב**. לשון אדם הבא במארב **(כ)** ועקבה, אלא לשון שר ונגיד: **[יא]** **אני אל שדי**. שאני כדאי לברך, **(כ)** שהברכות שלי: **פרה ורבה**. על שם שעדיין לא נולד בנימין, ואף על פי שכבר נתעברה ממנו: **גוי**. בנימין: **גויים**. מנשה ואפרים **(שם פד, ד)**, **(מ)** שעתידיים לצאת מיוסף, והם במנין השבטים: **ומלכים**. שאול ואיש בשת **(שם)**, שהיו משבט **(נ)** בנימין שעדיין לא נולד **(ופסוק זה דרשו אבנר כשהמליך איש בושת, ואף השבטים דרשוהו וקרבו בנימין, דכתיב איש ממנו לא יתן את בתו לבנימין לאשה (שופטים כא, א), וחזרו ואמרו, אלמלא היה עולה מן השבטים, לא היה הקב"ה אומר ליעקב ומלכים מחלצך יצאו): גוי וקהל גויים**. שגויים עתידיים בניו ליעשות כמנין הגויים, שהם ע"י אומות, וכן כל הסנהדרין שבעים. דבר אחר, שעתידיים בניו להקריב בשעת איסור הבמות, כגויים בימי אליהו **(ברשי"י**

ישן) : **יג** במקום אשר דבר אתו. איני יודע, (ס) מה מלמדנו : **טז** כברת הארץ. מנחם פירש לשון כביר, רבוי מהלך רב. ואגדה (ב"ר פב, ז), בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה, שהניר מצוי, הסתיו עבר, והשרב עדיין לא בא. (ע) ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי בנעמן מצינו, וילך מאתו כברת ארץ (מלכים-ב ה, יט.), (פ) ואומר אני שהוא שם מדת קרקע, כמו מהלך פרסה או יותר, כמו שאתה אומר צמד כרם, חלקת שדה, (ע) כך במהלך אדם נותן שם מדה (קרקע כמו מהלך מיל), כברת ארץ : **יז** כי גם זה. נוסף לך על יוסף. ורבותינו דרשו, עם כל שבט נולדה תאומה, ועם בנימין נולדה תאומה יתירה : **יח** בן אוני. בן צערי : בנימין. נראה בעיני, לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען, שהיא בנגב כשאדם בא מארס נהרים, כמו שנאמר בנגב בארץ כנען, הלוח ונסוע הנגבה : בנימין. בן ימין, לשון צפון וימין אתה בראתם (תהלים פט, יג.), לפיכך הוא מלא. (דבר אחר בנימין, בן ימים, שנולד לעת זקנתו, ונכתב בניין כמו לקץ הימין (דניאל יב, יג.)) : **כב** בשכן ישראל בארץ ההוא. עד שלא בא לחברון (ק) אצל יצחק, ארעוהו כל אלה : **וישכב**. מתוך שבלבל משכבו, מעלה עליו הכתוב כאילו שכבה. ולמה בלבל וחלל יצועיו, שכשמתה רחל, נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל, ולא בשאר אהלים, ונתנה באהל בלהה, בא ראובן ותבע (י) עלבון אמו, אמר, אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכך בלבל (שבת נה.) : **ויהיו בני יעקב שנים עשר**. מתחיל לענין ראשון, משנולד בנימין נשלמה המטה, ומעתה ראויים להמנות, ומנאן. ורבותינו דרשו, ללמדנו בא, שכולם שוין וכולם צדיקים, שלא חטא ראובן : **כג** בכור יעקב. אפילו בשעת הקלקלה קראו בכור : **בכור יעקב**. בכור לנחלה, בכור לעבודה בכור (ש) למנין, (ת) ולא נתנה בכורה ליוסף אלא לענין השבטים, שנעשה לשני שבטים : **כז** ממרא. שם (א) המישור : **קרית ארבע**. שם העיר. (ב) ממרא קרית הארבע, איל מישור של קרית ארבע. ואם תאמר היה לו לכתוב ממרא הקרית ארבע, כן דרך המקרא בכל דבר ששמו כפול, כגון זה, וכגון בית לחם אבי עזר, בית אל, אם הוצרך להטיל בו ה"א, נותנה בראש התיבה השניה, בית הלחמי (שמואל-א טז, א.), בעפרת אבי העזרי (שופטים ו, כד.), בנה חיאל בית האלי (מלכים-א טז, ד.) : **כט** ויגוע יצחק. אין מוקדם ומאוחר בתורה, מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה, שהרי כשנולד יעקב היה יצחק בן סי שנה, שנאמר ויצחק בן ששים שנה וגו', ויצחק מת בשנת ק"כ ליעקב, אם תוציא ששים מק"פ שנה, נשארו ק"ד, ויוסף נמכר בן י"ז שנה, ואותה שנה שנת מאה ושמונה ליעקב, כיצד, בן ששים ושלוש נתברך, וארבע עשרה שנה נטמן בבית עבר, הרי שבעים ושבע, וארבע עשרה עבד באשה, ובסוף ארבע עשרה נולד יוסף, שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו', הרי תשעים ואחת, וי"ז עד שלא נמכר יוסף, הרי מאה ושמונה. (עוד מפורש מן המקרא, משנמכר יוסף עד שבא יעקב מצרימה כ"ב שנה, שנאמר ויוסף בן שלשים שנה וגו', וז' שנים שובע ושנתים רעב, הרי כ"ב, וכתוב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, נמצא יעקב במכירתו ק"ח) :

בראשית פרק-לו

ב עדה בת אילון. היא בשמת בת אילון, ונקראת בשמת על שם שהיתה מקטרת בשמים לעבודת אלילים : **אהליבמה**. היא יהודית, והוא כינה שמה יהודית, לומר, שהיא כופרת בעבודת אלילים כדי להטעות (ג) את אביו : **בת ענה בת צבעון**. אם בת ענה לא בת צבעון, ענה בנו של צבעון, שנאמר ואלה בני צבעון

ואיה וענה, מלמד שבא צבעון על כלתו אשת ענה, ויצאת אהליבמה מבין שניהם, והודיעך הכתוב שכולן בני ממזרות היו: **[ג]** **בשמת בת ישמעאל**. ולהלן קורא לה מחלת, מצינו באגדת מדרש ספר שמואל (מדרש שמואל פי"ז), ג' מוחלים להן עונותיהן, גר שנתגייר, והעולה לגדולה, והנושא אשה, ולמד הטעם מכאן, לכך נקראת מחלת, שנמחלו עונותיו: **אחות נביות**. על שם שהוא השיאה לו משמת ישמעאל, נקראת על שמו: **[ה]** **ואהליבמה ילדה וגו'**. קרח זה ממזר היה, ובן אליפז היה, **(ז)** שבא על אשת אביו אל אהליבמה אשת עשו, שהרי הוא מנוי עם אלופי אליפז בסוף הענין (בי"ר פב, יב): **[ו]** **וילך אל ארץ**. לגור **(ה)** באשר ימצא: **[ז]** **ולא יכלה ארץ מגוריהם**. להספיק מרעה לבהמות שלהם. ומדרש אגדה (בי"ר פב, יג) מפני יעקב אחיו, מפני שטר חוב של גזירת כי גר יהיה זרעך, המוטל על זרעו של יצחק, אמר, אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת, ולא בפרעון השטר, ומפני **(ח)** הבושה שמכר בכורתו: **[ט]** **ואלה**. התולדות שהולידו בניו משהלך לשעיר: **[יב]** **ותמנע היתה פילגש**. להודיע גדולתו של אברהם כמה היו תאבים לידבק בזרעו, תמנע זו בת אלופים היתה, שנאמר ואחות לוטן תמנע, ולוטן מאלופי יושבי שעיר היה, מן החורים שישבו בה לפנים, אמרה, איני זוכה להנשא לך, **(יג)** הלואי ואהיה פילגש. ובדברי הימים מונה אותה בבניו של אליפז, **(יד)** מלמד שבא על אשתו של שעיר ויצאה תמנע מביניהם, וכשגדלה נעשית פילגשו, וזהו ואחות לוטן תמנע, ולא מנאה עם בני שעיר, שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב: **[טו]** **אלה אלופי בני עשו**. ראשי **(טז)** משפחות: **[כ]** **יושבי הארץ**. שהיו יושביה קודם שבא עשו לשם. ורבותינו דרשו (שבת פה.). שהיו בקיאים בישובה של ארץ, מלא קנה זה לזיתים, מלא קנה זה לגפנים, שהיו טועמין ויודעין אי זו נטיעה ראויה לה: **[כד]** **ואיה וענה**. וייו יתירה, והוא כמו איה וענה, והרבה יש במקרא, תת וקדש וצבא מרמס (דניאל ח, יג), נרדם ורכב וסוס (תהלים עו, ז): **הוא ענה**. האמור למעלה שהוא אחיו של צבעון, וכאן הוא קורא אותו בנו, מלמד שבא צבעון על **(יז)** אמו והוליד את ענה: **את הימים**. פרדים. הרביע חמור על סוס וילדה פרד, והוא היה ממזר והביא פסולין לעולם. ולמה נקרא שם ימים, שאימתן מוטלת על הבריות, דאמר רבי חנינא, מימי לא שאלני אדם **(יח)** על מכת פרדה לבנה, וחיה (חולין ז:). (והלא קא חזינן דחיה, אל תקרי וחיה אלא וחיתה, כי המכה לא תתרפא לעולם. ברש"י ישן). ולא הוזקק לכתוב לנו משפחות החורי, אלא מפני תמנע, ולהודיע גדולת אברהם כמו שפירשתי למעלה: **[לא]** **ואלה המלכים וגו'**. שמנה היו, וכנגדן העמיד יעקב, ובטל מלכות עשו **(יט)** בימיהם, אלו הן, שאול, ואיש בשת, דוד ושלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט. ובימי יורם **(כ)** בנו כתיב, בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך (מלכים ב ח, כ), ובימי שאול כתיב אין מלך באדום נצב מלך: **[לב]** **יובב בן זרח מבצרה**. בצרה מערי מואב היא, שנאמר ועל קריות ועל בצרה וגו' (ירמיה מח, כד), ולפי שהעמידה מלך לאדום עתידה ללקות **(כא)** עמהם, שנאמר כי זבח לה' בבצרה (ישעיה לד, ו): **[לג]** **המכה את מדין בשדה מואב**. שבאכ מדין על מואב למלחמה, והלך מלך אדום לעזור את מואב, ומכאן אנו למדים, שהיו מדין ומואב מריבים זה עם זה, ובימי בלעם עשו שלום להתקשר על ישראל: **[לט]** **בת מי זהב**. מהו זהב, עשיר היה, ואין זהב חשוב בעיניו לכלום: **[מ]** **ואלה שמות אלופי עשו**. שנקראו על שם מדינותיהם **(כב)** לאחר שמת הדר, ופסקה מהם מלכות, והראשונים הנזכרים למעלה הם שמות תולדותם, וכן מפורש בדברי הימים (א-א, נא). וימת הדר ויהיו אלופי אדום אלוף תמנע וגו': **[מג]** **מגדיאל**. הוא רומי: חסלת פרשת וישלח:

בראשית פרק-לז

[א] וישב יעקב וגו'. אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך (א) קצרה, שלא היו ספונים וחשובים לפרש היאך נתישבו, וסדר מלחמותיהם איך הורישו את החורי, פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה, כל גלגולי סבתם, לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם, וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח, פלוני הוליד פלוני, וכשבא לנח האריך בו, וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם, ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגליות שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגליות, ומשמצאה, הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל המרגליות. (דבר אחר וישב יעקב, הפשטני הזה, נכנסו גמליו טעונים פשתן, הפחמי תמה, אנה יכנס כל הפשתן הזה, היה פיקח אחד משיב לו, ניצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כולו, כך יעקב, ראה כל האלופים הכתובים למעלה, תמה ואמר, מי יכול לכבוש את כולך, מה כתיב למטה, אלה תולדות יעקב יוסף, וכתיב והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש, ניצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כולם. ברש"י ישן): **[ב]** אלה תולדות יעקב. ואלה של תולדות (ב) יעקב, אלה ישוביהם וגלגוליהם, (ג) עד שבאו לכלל יישוב. סבה ראשונה, יוסף בן שבע עשרה וגו', על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים, זהו אחר ישוב פשוטו של מקרא, להיות דבר דבור על אופניו. ומדרש אגדה דורש, תלה הכתוב תולדות יעקב (ד) ביוסף, מפני כמה דברים, אחת, שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, (ה) ושהיה זיו איקונין (ו) של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, (ז) זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (פד, ו). ועוד נדרש בו, (ח) וישב, ביקש יעקב לישב בשלוה, קפץ עליו רוגזו של יוסף, (ט) צדיקים מבקשים לישב בשלוה, אומר הקב"ה, לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא, אלא שמבקשים לישב בשלוה בעולם הזה: והוא נער. שהיה עושה מעשה נערות, (י) מתקן בשערו, ממשמש בעיניו, כדי שיהיה נראה יפה: את בני בלהה. כלומר, ורגיל אצל בני בלהה, (יא) לפי שהיו אחיו מבזין אותן, והוא מקרבן. את דבתם רעה. כל רעה שהיה רואה (יב) באחיו בני לאה, (יג) היה מגיד לאביו, שהיו אוכלין אבר מן החי, ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים, וחשודים על העריות. (יד) ובשלתן לקה, על אבר מן החי, וישחטו שעיר עזים במכירתו, ולא (טו) אכלוהו חי (כדי שילקה בשחיטה) ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים, לעבד נמכר יוסף, ועל העריות שספר עליהם, ותשא אשת אדוניו וגו': דבתם. כל לשון דבה פרלייץ בלע"ז (ריידערייא. בעריידען). כל מה שהיה יכול לדבר בהם רעה, היה מספר: דבה. לשון דובב שפתי ישנים (שיר השירים ז, י): **[ג]** בן זקנים. שנולד לו לעת זקנתו. (טז) ואונקלוס תרגם. בר חכים הוא ליה, (יז) כל מה שלמד משם ועבר מסר לו. דבר אחר, שהיה זיו איקונין שלו דומה לו: פסים. לשון כלי מלת (שבת י), כמו כרפס ותכלת, וכמו כתונת הפסים דתמר ואמנון. ומדרש אגדה על שם צרותיו, (יח) שנמכר לפוטיפר ולסוחרים

ולישמעאלים ולמדינים: **[ד]** ולא יכלו דברו לשלום. מתוך גנותם למדנו שבחם, שלא דברו אחת בפה ואחת בלב: דברו. לדבר עמו: **[ז]** מאלמים אלמים. כתרגומו מאסרין אסרין, עמרין, וכן נושא אלומותיו (תהלים קכו, ו.), וכמוהו בלשון משנה והאלומות נוטל ומכריז: קמה אלומתי. נזקפה: וגם נצבה. לעמוד על עמדה (ק) בזקיפה: **[ח]** ועל דבריו. על דבתם רעה שהיה מביא לאביהם: **[י]** ויספר אל אביו ואל אחיו. לאחר שספר אותו לאחיו, חזר וספרו (י) לאביו בפניהם: ויגער בו. לפי שהיה מטיל (ש) שנאה עליו: הבוא נבוא. והלא אמך כבר מתה, והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלהה, (ת) שגדלתו כאמו (בי"ר פד, יא.). ורבותינו למדו מכאן, (א) שאין חלום בלא דברים בטלים, ויעקב נתכוון להוציא הדבר מלב (ב) בניו, שלא יקנאוהו, לכך אמר לו הבוא נבוא וגו', כשם שאי אפשר באמך, כך השאר הוא בטל: **[יא]** שמר את הדבר. היה ממתין ומצפה מתי יבוא, וכן שומר אמונים (ישעיה כו, ב.), וכן לא תשמור על חטאתי (איוב יד, טז.), לא תמתין: **[יב]** לרעות את צאן. נקוד על את, שלא הלכו (ג) אלא לרעות את עצמן (בי"ר פד, יג.): **[יג]** הנני. לשון ענוה וזריזות, (ד) נזדרז למצות אביו, ואף על פי שהיה יודע באחיו ששונאין אותו: **[יד]** מעמק חברון. והלא חברון (ה) בהר, שנאמר ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר יג, כב.), אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון, לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים, כי גר יהיה זרעך (בראשית טו, יג. - סוטה יא.): ויבא שכמה. מקום מוכן לפורענות, (ו) שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה, שם נחלקה מלכות בית דוד, שנאמר וילך רחבעם שכמה (מלכים א-יב, א.): **[טו]** וימצאהו איש. זה (ז) גבריאל (תנחומא וישב ב.) שנאמר והאיש גבריאל (דניאל ט, יא.): **[יז]** נסעו מזה. הסייעו עצמן (ח) מן האחווה: נלכה דותינה. לבקש לך נכלי דתות (ט) שימיתוך בהם. ולפי פשוטו, שם מקום הוא, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו: **[יח]** ויתנכלו. נתמלאו נכלים וערמומיות: אתו. כמו אתו, עמו, כלומר (י) אליו: **[כ]** ונראה מה יהיו חלומותיו. אמר רבי יצחק מקרא זה אומר דרשני, רוח הקדש אומרת כן, הם אומרים נהרגהו, והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו, נראה דבר מי יקום, או שלכם או שלי, ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו, שמכיון שיהרגהו בטלו חלומותיו: **[כא]** לא נכנו נפש. מכת נפש, (כ) זו היא מיתה: **[כב]** למען הציל אתו. רוח הקדש העידה על ראובן (ג) שלא אמר זאת אלא להציל אותו, שיבא הוא ויטלנו משם, אמר, אני בכור (מ) וגדול שבכולן, לא יתלה הסרחון אלא בי: **[כג]** את כתנתו. זה חלוק: את כתנת הפסים. הוא שהוסיף לו אביו (נ) יותר על אחיו (בי"ר פד, טז.): **[כד]** והבור רק אין בו מים. ממשמע שנאמר והבור רק, איני יודע שאין בו מים, מה תלמוד לומר אין בו מים, מים אין בו, אבל (ס) נחשים ועקרבים יש בו (בי"ר שם - שבת כב.): **[כה]** ארחת. כתרגומו שיירת, על שם הולכי ארח: וגמליהם נשאים וגו'. למה פרסם הכתוב את משאם, להודיע מתן שכרן של צדיקים, שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה נזדמנו בשמים, שלא יוזק מריח רע: נכאת. כל כנוסי בשמים הרבה קרוי נכאת, וכן ויראם את כל בית נכתה (מלכים ב-ב, ג.), מרקחת בשמיו. ואונקלוס תרגם לשון שעוה: וצרי. שרף הנוטף מעצי הקטף והוא נטף הנמנה עם סמני הקטורת: ולט. לוטיתא שמו בלשון משנה, ורבותינו פירשו שרש עשב ושמנו אשטרולוזיא"ה, במס' נדה (ח): **[כו]** מה בצע. מה ממון, (ע) כתרגומו: וכסינו את דמו. ונעלים את (פ) מיתתו: **[כז]** וישמענו. וקבילו מניה, וכל שמיעה שהיא קבלת דברים, כגון זה, וכגון וישמע יעקב אל אביו, נעשה ונשמע מתורגם נקבל, וכל שהוא שמיעת האוזן, כגון וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן, ורבקה שומעת, וישמע ישראל, שמעתי את תלונו, כולן מתורגם ושמעו, ושמעת, ושמע, שמיע קדמי: **[כח]** ויעברו אנשים מדינים. זו היא שיירא אחרת, והודיעך הכתוב, שנמכר פעמים הרבה: וימשכו. בני יעקב את יוסף מן הבור וימכרוהו (צ) לישמעאלים, והישמעאלים למדינים, והמדינים

מכרו אותו למצרים: **[כט]** **וישב ראובן**. ובמכירתו לא היה שם, שהגיע יומו לילך ולשמש **[ק]** את אביו. דבר אחר, עסוק היה בשקו **[ה]** ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו: **[ל]** **אנה אני בא**. אנה אברח **[ש]** מצערו של אבא: **[לא]** **שעיר עזים**. דמו דומה לשל אדם: **הכתנת**. זה שמה, וכשהיא דבוקה לתיבה אחרת, כגון כתנת יוסף, כתנת פסים, כתנת בד, נקוד כתנת: **[לג]** **ויאמר כתנת בני**. **[ת]** היא זו: **חיה רעה אכלתהו**. נצנצה בו רוח הקדש **(בי"ר פד, יט.)**, סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר. **[א]** ולמה לא גלה לו הקב"ה, לפי שהחרימו וקללו את כל מי שיגלה, ושתפו להקב"ה **[ב]** עמהם **(תנחומא וישב ב.)**, אבל יצחק היה יודע שהוא חי, אמר, היאך אגלה, והקב"ה אינו רוצה לגלות לו: **[לד]** **ימים רבים**. כ"ב שנה, **[ג]** משפירש ממנו עד שירד יעקב למצרים, שנאמר יוסף בן שבע עשרה שנה וגו', ובן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה, ושבע שני השובע ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים, הרי כ"ב שנה, כנגד כ"ב שנה שלא קיים יעקב **[ד]** כבוד אב ואם, כ' שנה שהיה בבית לבן, ובי' שנה בדרך בשובו מבית לבן, שנה וחצי בסכות וששה חדשים בבית אל **(מגילה טז - יז.)**. וזהו שאמר ללבן זה לי עשרים שנה בביתך, לי הן, עלי הן, וסופי ללקות כנגדך: **[לה]** **וכל בנתיו**. רבי יהודה אומר, אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט, **[ה]** ונשאום. רבי נחמיה אומר, כנעניות היו, אלא מהו וכל בנותיו, כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו: **וימאן להתנחם**. אין אדם מקבל תנחומין על החי **(בי"ר פד, כא.)**, וסבור שמת, **[ו]** שעל המת נגזרה גזירה שישתכח מן הלב, ולא על החי: **ארז אל בני**. **[ז]** כמו על בני והרבה אל משמשין בלשון על, אל שאול ואל בית הדמים **(שמואל-ב כא, א.)**, אל הלקח ארון האלהים, ואל **(מות) חמיה ואישה (שם-ד, כא.)**: **אבל שאלה**. כפשוטו לשון קבר הוא, באבלי אקבר ולא אתנחם כל ימי. **[ח]** ומדרשו, גיהנם, סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה, אם לא ימות אחד מבני בחיי, מובטח אני **[ט]** שאיני רואה גיהנם: **ויבך אתו אביו**. יצחק היה בוכה מפני צרתו של יעקב, אבל לא היה מתאבל **[י]** שהיה יודע שהוא חי: **[יז]** **הטבחים**. שוחטי בהמות **[כ]** המלך:

בראשית פרק-לח

[א] **ויהי בעת ההוא**. למה נסמכה פרשה זו לכאן והפסיק בפרשתו של יוסף, ללמד, שהורידהו אחיו מגדולתו כשראו בצרת אביהם, אמרו, אתה אמרת למכרו, אלו אמרת להשיבו, היינו שומעים לך: **ויט**. מאת אחיו: **עד איש עדלמי**. נשתתף עמו: **[ב]** **כנעני**. **[ג]** תגרא **(בי"ר פה, ד.)**: **[ה]** **והיה בכזיב**. שם המקום, ואומר אני, על שם שפסקה מלדת נקרא כזיב, לשון היו תהיה לי כמו אכזב, אשר לא יכזבו מימיו, דאם לא כן מה בא להודיענו. ובבראשית רבה **(פה, ד.)** ראיתי, ותקרא שמו שלה וגו' פסקת: **[ז]** **רע בעיני ה'**. כרעתו של אונן, משחית זרעו, שנאמר באונן וימת גם אותו, כמיתתו של ער מיתתו של אונן. ולמה היה ער משחית זרעו **[מ]** כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה: **[ח]** **והקם זרע**. הבן יקרא **[נ]** על שם המת: **[ט]** **ושחת ארצה**. דש מבפנים וזורה מבחוץ **(בי"ר פה, ה.)**: **[יא]** **כי אמר וגו'**. כלומר, דוחה היה אותה בקש, **[ס]** שלא היה בדעתו להשיאה לו: **כי אמר פן ימות**. מוחזקת היא זו שימותו אנשיה **(יבמות סד.)**: **[יב]** **ויעל על גוזזי צאנו**. ויעל תמנתה לעמוד על גוזזי צאנו: **[יג]** **עלה תמנתה**. ובשמשון הוא אומר וירד שמשון וגו' תמנתה **(שופטים יד, א.)**, **[ע]** בשפוע ההר היתה יושבת, עולין לה מכאן

ויורדין לה מכאן: **[יד]** ותתעלף. כסתה פניה (פ) שלא יכיר בה: **ותשב בפתח עינים**. בפתיחת עינים, בפרשת דרכים (צ) שעל דרך תמנתה. ורבותינו דרשו, בפתחו של אברהם אבינו, (ק) שכל עינים מצפות לראותו (סוטה י): **כי ראתה כי גדל שלה וגו'**. לפיכך הפקירה עצמה אצל יהודה, שהיתה מתאוה (ר) להעמיד ממנו בנים: **[טו]** ויחשבה לזונה. לפי שיושבת (ש) בפרשת דרכים: **כי כסתה פניה**. ולא יכול לראותה ולהכירה. ומדרש רבותינו כי כסתה פניה, כשהיתה בבית חמיה היתה צנועה (ת) לפיכך לא חשדה: **[טז]** ויט אליה אל הדרך. מדרך שהיה בה, נטה אל הדרך אשר היא בה, ובלשון לע"ז דשטורני"ר (אבלענקען): **הבה נא**. הכיני עצמך ודעתך לכך. כל לשון הבה לשון הזמנה הוא, חוץ ממקום שיש לתרגמו בלשון נתינה, ואף אותן של הזמנה קרובים ללשון נתינה הם: **[יז]** ערבון. משכון: **[יח]** חתמך ופתילך. עזקתך ושושיפך. טבעת שאתה חותם בה, ושמלתך (א) שאתה מתכסה בה: **ותהר לו**. גבורים כיוצא בו, (ב) צדיקים כיוצא בו: **[כא]** הקדשה. מקודשת ומזומנת לזנות: **[כג]** תקח לה. (ג) יהיה שלה מה שבידה: **פן נהיה לבוז**. אם תבקשנה עוד, (ד) יתפרסם הדבר ויהיה גנאי, כי מה עלי לעשות עוד (ה) לאמת דברי: **הנה שלחתי הגדי הזה**. לפי שרמה יהודה את אביו בגדי עזים, שהטביל כתנת יוסף בדמו, רמוהו גם אותו בגדי עזים (ב"ר פה, ט). **[כד]** כמשלש חדשים. רובו של ראשון, ורובו של (ו) אחרון, ואמצעי שלם (גדה ח). (ז) ולשון כמשלש חדשים, כהשתלש החדשים, כמו ומשלוח מנות (אסתר ט, יט), משלוח ידם, וכן תרגום אונקלוס כתלתות ירחיא: **הרה לזנונים**. שם דבר, מעוברת, (ח) כמו אשה הרה, וכמו ברה כחמה: **ותשרף**. אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר, בתו של שם היתה (ט) שהוא כהן, לפיכך דונה (י) בשריפה: **[כה]** הוא מוצאת. לישרף: **והיא שלחה אל חמיה**. לא רצתה להלבין פניו, ולומר ממך אני מעוברת, אלא לאיש אשר אלה לו, אמרה, אם יודה מעצמו, יודה, ואם לאו, ישרפוני ואל אלבין פניו, מכאן אמרו, נוח לו לאדם (כ) שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים: **הכר נא**. אין נא אלא לשון בקשה, הכר נא בוראך, ואל תאבד (ל) שלש נפשות: **[כז]** צדקה. (מ) בדבריה: **ממני**. היא מעוברת. ורז"ל דרשו, שיצאה בת קול ואמרה, ממני ומאתי יצאו הדברים, לפי שהיתה צנועה בבית חמיה, גזרתי שיצאו ממנה מלכים, ומשבט יהודה גזרתי להעמיד מלכים בישראל: **כי על כן לא נתתיה**. כי בדין עשתה, על אשר לא (נ) נתתיה לשלה בני: **ולא יסף עוד**. יש אומרים לא הוסיף, ויש אומרים לא (ס) פסק, (וחבירו גבי אלדד ומידד, ולא יספו, ומתרגמינן ולא פסקו): **[כז]** בעת לדתה. וברבקה הוא אומר וימלאו ימיה ללדת, להלן למלאים וכאן לחסרים: **והנה תאומים**. מלא, ולהלן תומים חסר, לפי שהאחד רשע, אבל אלו שניהם צדיקים: **[כח]** ויתן יד. הוציא האחד ידו לחוץ, ולאחר שקשרה (ע) על ידו השני, החזירה: **[כט]** פרצת. חזקת עליך חוזק: **[ל]** אשר על ידו השני. ארבע ידות כתובות כאן, כנגד ארבע חרמים שמעל עכן שיצא ממנו. ויש אומרים כנגד ארבעה דברים, שלקח (פ) אדרת שנער, ושני חתיכות כסף של מאתים שקלים, ולשון זהב (ב"ר פה, יד). **ויקרא שמו זרח**. על שם זריחת (צ) מראית השני:

[א] **ויוסף הורד**. חוזר לענין ראשון, אלא שהפסיק בו כדי לסמוך **(ק)** ירידתו של יהודה למכירתו של יוסף, לומר לך שבשבילו הורידוהו מגדולתו. ועוד, כדי לסמוך מעשה אשתו של פוטיפר למעשה תמר, **(י)** לומר לך, מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים, שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו, ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה: **[ג]** **כי ה' אתו**. שם שמים שגור בפיו: **[ד]** **וכל יש לו**. הרי לשון קצר חסר אשר: **[ו]** **ולא ידע אתו מאומה**. לא היה נותן לבו לכלום: **כי אם הלחם**. היא אשתו, **(ש)** אלא שדבר בלשון נקייה: **ויהי יוסף יפה תאר**. כיון שראה עצמו **(ת)** מושל, התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו, אמר הקב"ה, אביך מתאבל ואתה מסלסל בשערך, אני מגרה בך את **(א)** הדוב. מיד **[ז]** **ותשא אשת אדוניו וגו'**. כל מקום שנאמר אחר, סמוך: **[ט]** **וחטאתי לאלהים**. בני נח נצטוו על העריות: **[י]** **לשכב אצלה**. אפילו **(ב)** בלא תשמיש: **להיות עמה**. לעולם הבא: **[יא]** **ויהי כהיום הזה**. כלומר, ויהי כאשר הגיע יום מיוחד, יום צחוק, יום איד שלהם, שהלכו כולם לבית עבודת אלילים, אמרה, אין לי יום הגון להזקק ליוסף כהיום הזה, אמרה להם, חולה אני ואיני יכולה לילך: **לעשות מלאכתו**. רב ושמואל, חד אמר מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו עמה, **(ג)** אלא שנראית לו דמות דיוקנו **(ד)** של אביו וכו', כדאיתא במסכת סוטה (לו:): **[יד]** **ראו הביא לנו**. הרי זה לשון קצרה, הביא לנו, ולא פירש מי הביאו, ועל בעלה אומרת כן: **עברי**. מעבר הנהר, **(ה)** מבני עבר (בי"ר מב, ח.), (ס"יא מעבר הנהר): **[טז]** **אדניו**. של יוסף: **[יז]** **בא אלי**. לצחק בי, העבד העברי **(ו)** אשר הבאת לנו: **[יט]** **ויהי כשמוע אדניו וגו'**. בשעת תשמיש אמרה לו כן, וזהו שאמרה, כדברים האלה עשה לי עבדך, עניני תשמיש כאלה: **[כא]** **ויט אליו חסד**. שהיה מקובל לכל רואיו, לשון כלה נאה וחסודה שבמשנה: **[כב]** **הוא היה עושה**. כתרגומו במימריה **(ז)** הוה מתעביד: **[כג]** **באשר ה' אתו**. בשביל **(ח)** שה' אתו:

בראשית פרק-מ

[א] **אחר הדברים האלה**. לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק בפי כלם לדבר בו בגנותו, הביא להם הקב"ה סורחנם של אלו, שיפנו אליהם ולא אליו, ועוד שתבוא הרווחה לצדיק על ידיהם: **חטאו**. זה נמצא זבוב בפילי פוטיפין **(ט)** שלו, וזה נמצא צרור **(י)** בגלוסקין שלו: **והאופה**. את פת המלך, ואין לשון אפייה אלא בפת, ובלע"ז פיסטו"ר: **[ד]** **ויפקד שר הטבחים וגו'**. להיות **(ב)** אתם: **ויהיו ימים במשמר**. **(ג)** שנים עשר חדש: **[ה]** **ויחלמו חלום שניהם**. ויחלמו שניהם חלום, **(ג)** זהו פשוטו. ומדרשו, כל אחד חלם חלום **(ג)** שניהם, שחלם את חלומו ופתרון חבירו, וזה שנאמר וירא שר האופים כי טוב פתר: **איש כפתרון חלומו**. כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתיד לבא עליהם: **[ו]** **זועפים**. עצבים, כמו סר וזעף (מלכים א, כ, ד.), זעף ה' אשא (מיכה ז, ט.). **[י]** **שריגם**. זמורות ארוכות שקורין וידי"ן: **והיא כפורחת**. דומה לפורחת **(ט)** והיא כפורחת, נדמה לי בחלומי כאלו היא פורחת, **(ע)** ואחר הפרח עלתה נצה **(פ)** ונעשה סמדר, אשפני"ר בלע"ז, ואחר כך הבשילו, והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין, עד כאן תרגום של פורחת. נץ גדול מפרח, כדכתיב ובוסר גומל יהיה נצה **(ישעיה יח, ה.)**, וכתיב ויוצא פרח, והדר ויצץ ציץ **(במדבר יז, כד.)**: **[יא]** **ואשחט**. כתרגומו ועצרית, והרבה יש בלשון משנה: **[יב]** **שלשת ימים הם**. סימן הם לך **(צ)** לשלשת ימים. ויש מדרשי אגדה הרבה

(חולין צב.) : **[יג]** **ישא פרעה את ראשך**. לשון חשבון, כשיפקוד שאר עבדיו לשרת לפניו בסעודה, ימנה אותך עמהם : **כנך**. בסיס שלך ומושבך : **[יד]** **כי אם זכרתני אתך**. אשר אם זכרתני אתך, **(ק)** מאחר שייטב לך כפתרוני : **ועשית נא עמדי חסד**. אין נא אלא לשון בקשה : **[טז]** **סלי חורי**. סלים של נצרים קלופים חורין חורין, ובמקומנו יש הרבה, ודרך מוכרי פת כסנין שקורין אובלי"ש (היפפון קוכפון), לתתם באותן סלים : **[כ]** **יום הולדת את פרעה**. יום לידתו, וקורין לו יום גינוסיא. **(ל)** ולשון הולדת, לפי שאין הולד נולד אלא על ידי אחרים, שהחיה מילדת את האשה, ועל כן החיה נקראת מילדת, וכן ומולדותיך (יחזקאל טז, ד.), ביום הולדת אותך, וכן אחרי הוכבס את הנגע (ויקרא יג, נה.), שכיבוסו על ידי אחרים : **וישא את ראש וגו'**. מנאם עם שאר עבדיו, שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו, וזכר את אלו בתוכם, כמו שאו את ראש, לשון מנין : **[כג]** **ולא זכר שר המשקים**. בו ביום : **וישכחהו**. לאחר מכאן, מפני שתלה בו יוסף לזכרו, **(ש)** הוזקק להיות אסור שתי שנים, שנאמר אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים (תהלים מ, ה.), ולא בטח על מצרים הקרויים רהב : חסלת פרשת וישב :

מקץ

פרשת

בראשית פרק-מא

[א] **ויהי מקץ**. כתרגומו מסוף, וכל לשון קץ, **(א)** סוף הוא : **על היאור**. כל שאר נהרות אינם קרויים יאורים, **(ב)** חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויין יאורים יאורים בידי אדם, **(ג)** ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם, לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר כשאר ארצות : **[ב]** **יפות מראה**. סימן הוא לימי השובע, **(ד)** שהבריות נראות יפות זו לזו, שאין עין בריה צרה בחברתה : **באחו**. באגם, מריש"ק בלע"ז (זומפף), כמו ישגא אחו : **[ג]** **ודקות בשר**. טינבי"ש בלע"ז (צארט דין), לשון **(ה)** דק : **[ד]** **ותאכלנה**. סימן שתהא כל שמחת השובע נשכחת **(ו)** בימי הרעב : **[ה]** **בקנה אחד**. **(ז)** טואיד"ל בלע"ז : **בריאות**. שיי"ש **(ח)** בלע"ז : **[ו]** **ושדופות**. השלי"דש בלע"ז (אויסגעשלאגען). ושקיפן **(ט)** קדום, חבוטות, לשון משקוף, החבוט תמיד על ידי הדלת המכה עליו : **קדים**. רוח מזרחית, שקורין **(י)** ביש"א (רויהער ווינד) : **[ז]** **הבריאות**. שיי"ש בלע"ז : **והנה חלום**. והנה נשלם חלום שלם לפניו **(יא)** והוצרך לפותרים : **[ח]** **ותפעם רוחו**. ומטרפא רוחיה, מקשקשת בתוכו כפעמון, **(יב)** ובנבוכדנצר הוא אומר ותתפעם רוחו (דניאל ב, א.), לפי שהיו שם שתי פעימות, שכחת החלום והעלמת פתרונו **(בי"ר פט, ה.)** : **חרטמי**. הנחרים בטימי מתים, ששואלים בעצמות. (טימי הן עצמות בלשון ארמי, **(יג)** ובמשנה בית שהוא מלא טמיא, מלא עצמות) : **ואין פותר אותם לפרעה**. פותרים היו אותם, אבל לא לפרעה, שלא היה קולן נכנס באזניו, ולא היה לו קורת רוח בפתרונם, **(יד)** שהיו אומרים שבע בנות

אתה מוליד, שבע בנות אתה קובר (ב"ר פט, ו.): **[יא]** איש כפתרון חלומו. חלום הראוי לפתרון שנפתר לנו, ודומה לו: **[יב]** נער עברי עבד. ארורים הרשעים, שאין טובתם שלמה, מזכירו בלשון בזיון: נער. שוטה, (ס) ואין ראוי לגדולה: עברי. אפילו לשוננו (ע) אינו מכיר: עבד. וכתוב בנימוסי מצרים, (פ) שאין עבד מולך ולא לובש בגדי שרים. (ס"א שירים וכן גרס ר"א"ם): איש כחלומו. לפי החלום וקרוב לענינו: **[יג]** השיב על כני. פרעה הנזכר למעלה, כמו שאמר פרעה קצף על עבדיו, הרי מקרא קצר לשון, ולא פירש מי השיב, לפי שאין צריך לפרש מי השיב, מי שבידו להשיב, והוא פרעה, וכן דרך כל מקראות קצרים, על מי שעליו לעשות הם סותמים את הדבר: **[יד]** מן הבור. מן בית הסוהר, (ע) שהוא עשוי כמין גומא, (ק) וכן כל בור שבמקרא לשון גומא הוא, ואף אם אין בו מים (י) קרוי בור, פוש"י בלע"ז (איינע גרובע): ויגלת. מפני (ש) כבוד המלכות (ב"ר פט, ט.): **[טו]** תשמע חלום לפתור אתו. תאזין ותבין חלום לפתור אותו: תשמע. לשון הבנה והאזנה, כמו שומע יוסף, אשר לא תשמע לשונו, אנטינדר"א בלע"ז (פערשטעהען): **[טז]** בלעדי. אין החכמה משלי, (ת) אלא אלהים יענה, יתן ענייה בפי לשלום פרעה: **[יז]** דלות. (א) כחושות, כמו מדוע אתה ככה דל (שמואל ב יג, ד). דאמנון: ורקות בשר. כל לשון רקות שבמקרא, חסרי (ב) בשר, ובלע"ז בלוא"ש (צארט שוואד): **[יח]** צנמות. צונמא בלשון ארמי סלע, הרי הן כעץ בלי לחלוח, וקשות כסלע. ותרגומו נצן לקין, (ג) נצן, אין בהן אלא הנץ, לפי שנתרוקנו מן הזרע: **[יט]** שבע שנים. ושבע שנים. כלן אינן אלא שבע, ואשר נשנה החלום פעמים, לפי שהדבר מזומן, כמו שפירש לו בסוף, ועל השנות (י) החלום וגו'. בשבע שנים הטובות נאמר הגיד לפרעה, לפי שהיה סמוך, ובשבע שני רעב נאמר הראה את פרעה, לפי שהיה הדבר מופלג ורחוק נופל בו לשון מראה: **[ל]** ונשכח כל השבע. הוא פתרון הבליעה: **[לא]** ולא יודע השבע. הוא פתרון ולא נודע (ה) כי באו אל קרבנה: **[לב]** נכון. (ו) מזומן: **[לד]** וחמש. כתרגומו ויזרו, (ז) וכן וחמושים: **[לה]** את כל אכל. שם דבר הוא, לפיכך טעמו באל"ף ונקוד בפתח קטן, (ח), ואוכל שהוא פועל, כגון כי כל אוכל חלב, טעמו למטה בכ' ונקוד קמץ קטן: תחת יד פרעה. ברשותו ובאוצרותיו: **[לו]** והיה האכל. הצבור, כשאר פקדון הגנוז (ט) לקיום (י) הארץ: **[לח]** הנמצא כזה. כתרגומו הנשכח (פ) כדון, אם נלך ונבקשנו (ש) הנמצא כמוהו. הנמצא לשון תמיהה, וכן כל ה"א המשמשת בראש תיבה ונקודה בחטף פתח: **[לט]** אין נבון וחכם כמוך. לבקש איש נבון וחכם שאמרת, (מ) לא נמצא כמוך: **[מ]** ישק. יתון, יתפרנס, כל צרכי עמי (נ) יהיו נעשים על ידך, כמו ובן משק ביתי (בראשית טו, ב.), וכמו נשקו בר (תהלים ב, יב.), גרנישו"ן בלע"ז (פערזארגען. פערזעהן): רק הכסא. שיהיו קורין לי מלך: כסא. לשון של המלוכה, כמו ויגדל את כסאו מכסא אדוני המלך: **[מא]** נתתי אתך. מניתי יתך, (ס) ואף על פי כן לשון נתינה הוא, כמו ולתתך עליון. בין לגדולה בין לשפלות נופל לשון נתינה עליו, כמו נתתי אתכם נבזים ושפלים (מלאכי ב, ט.). **[מב]** ויסר פרעה את טבעתו. נתינת טבעת המלך, היא אות למי שנותנה לו, להיות שני לו לגדולה: בגדי שש. דבר חשיבות הוא (ע) במצרים: רביד. ענק, ועל שהוא רצוף בטבעות קרוי רביד, וכן רבדתי ערשי (משלי ז, טו.), רצפתי ערשי מרצפות. בלשון משנה מוקף רובדין של אבן. על הרובד שבעזרה (פ) והיא רצפה: **[מג]** במרכבת המשנה. השניה למרכבתו, המהלכת אצל שלו: אברך. כתרגומו דין אבא למלכא (ע) רך בלשון ארמי מלך, בהשותפין (בבא בתרא ד.) לא ריכא ולא בר ריכא. ובדברי אגדה (ספרי דברים סוף פ"א) דרש ר' יהודה, אברך זה יוסף, שהוא אב בחכמה ורך בשנים, אמר לו בן דורמסקית, עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים (ק) אין אברך אלא לשון ברכים, שהכל היו נכנסין לפניו ויוצאין תחת ידו, (י) כענין שנאמר ונתון אותו וגו': **[מד]** אני פרעה. שיש יכולת בידי לגזור גזרה על מלכותי, ואני גוזר שלא ירים איש את ידו: ובלעדיך. שלא ברשותך. דבר אחר אני פרעה, אני

אהיה מלך, ובלעדיך וגוי, וזהו דוגמת רק הכסא: **את ידו ואת רגלו**. כתרגומו: **[מה]** **צפנת פענח**. מפרש הצפונות, ואין לפענח דמיון במקרא: **פוטי פרע**. הוא פוטיפר, ונקרא פוטי פרע **(ש)** על שנסתרס מאליו, **(ת)** לפי שחמד את יוסף **(א)** למשכב זכר (סוטה יג.): **[מז]** **ותעש הארץ**. כתרגומו, ואין הלשון נעקר **(ב)** מלשון עשייה: **לקמצים**. קומץ על קומץ, יד על יד היו אוצרים: **[מת]** **אכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה**. שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה **(ג)** ונותנין בתבואה מעפר המקום, **(ד)** ומעמיד את התבואה מלירקב (נייל שהוא דעת רבי נחמיה ואין צריך כלל להגיה ברש"י כאשר עלה בדעת קצתם): **[מט]** **עד כי חדל לספור**. עד כי חדל לו הסופר **(ה)** לספור, והרי זה מקרא קצר: **כי אין מספר**. לפי שאין מספר והרי כי משמש **(ו)** בלשון דהא: **[נ]** **בטרם תבוא שנת הרעב**. מכאן שאסור לאדם לשמש מטתו **(ז)** בשני רעבון (תענית יא.): **[נה]** **ותרעב כל ארץ מצרים**. שהרקיבה תבואתם שאצרו, חוץ משל יוסף (ב"ר צא, ה.): **אשר יאמר לכם תעשו**. לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו, **(ח)** וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו, אמר להם ולמה לא צברתם בר, והלא הכריז לכם ששני הרעב באים, אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה, אמר להם אם כן כל אשר יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה והרקיבה, מה אם יגזור עלינו ונמות: **[נו]** **על כל פני הארץ**. מי הם פני הארץ, אלו **(ט)** העשירים (ב"ר שם): **את כל אשר בהם**. כתרגומו די בהון עיבורא: **וישבר למצרים**. שבר לשון מכר ולשון קנין הוא, **(י)** כאן משמש לשון מכר, שברו לנו מעט אוכל, לשון קנין. ואל תאמר אינו כי אם בתבואה, שאף ביין וחלב מצינו, ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב (ישעיה נה, א.): **[נז]** **וכל הארץ באו מצרימה**. אל יוסף לשבור, ואם תדרשהו כסדרו, היה צריך לכתוב לשבור מן יוסף:

בראשית פרק-מב

[א] **וירא יעקב כי יש שבר במצרים**. ומהיכן ראה, והלא לא ראה אלא שמע, שנאמר הנה שמעתי וגוי, ומהו וירא, ראה באספקלריא של קדש שעדיין יש לו שבר במצרים, ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפירוש שזה יוסף: **למה תתראו**. למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו **(ב)** כאילו אתם שבעים, כי באותה שעה עדיין היה להם תבואה (תענית י.). (ולי נראה כפשוטו למה תתראו, למה יהו הכל מסתכלין בכם, ומתמיהים בכם שאין אתם מבקשים לכם אוכל בטרם שיכלה מה שבידכם). ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה, למה תהיו כחושים ברעב, ודומה לו ומרוה **(ג)** גם הוא יורה (משלי יא, כה.): **[ב]** **ודו שמה**. ולא אמר לכו, **(מ)** רמז למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים כמנין רד"ו: **[ג]** **וירדו אחי יוסף**. ולא כתב בני יעקב, מלמד שהיו מתחרטים במכירתו, ונתנו לבם להתנהג עמו באחווה, ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם: **עשרה**. מה תלמוד לומר, והלא כתיב ואת בנימין אחי יוסף לא שלח, אלא לענין האחווה היו חלוקין לעשרה, שלא היתה אהבת כולם ושנאת כולם שוה לו, אבל לענין לשבור בר, כלם לב אחד להם (ב"ר צא, ב.): **[ד]** **פן יקראנו אסון**. ובבית לא יקראנו אסון, אמר רבי אליעזר בן יעקב, מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה (ב"ר שם ט.): **[ה]** **בתוך הבאים**. מטמינין עצמן שלא יכירום, לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו כולם בפתח אחד, אלא שיכנס כל אחד בפתחו, כדי שלא תשלוט בהם עין הרע שכולם נאים וכולם גבורים: **[ו]** **וישתחו לו**

אפים. נשתטחו לו על פניהם, וכן כל השתחואה פשוט ידים ורגלים הוא (שבועות ז: טז): **[ז]** **ויתנכר אליהם.** נעשה להם כנכרי **(ג)** בדברים לדבר קשות (בי"ר צא, ז): **[ח]** **ויכר יוסף וגו'.** לפי שהניחם חתומי זקן (בי"מ לט: כתובות כז:): **והם לא הכירוהו.** שיצא מאצלם בלא חתימת זקן. ועכשיו מצאוהו בחתימת זקן. ומדרש אגדה ויכר יוסף את אחיו, כשנמסרו בידו הכיר שהם אחיו וריחם עליהם, והם לא הכירוהו כשנפל בידם לנהוג בו אחוה: **[ט]** **אשר חלם להם.** עליהם, וידע שנתקיימו, שהרי השתחוו לו: **ערות הארץ.** גלוי הארץ, מהיכן היא נוחה ליכבש, כמו את מקורה הערה (ויקרא כ, יח.), וכמו ערום ועריה (יחזקאל טז, ז), וכן כל ערוה שבמקרא לשון גילוי. ותרגם אונקלוס בדקא דארעא, כמו בדק הבית, **(ס)** רעוע הבית, אבל לא דקדק לפרשו אחר לשון המקרא: **[י]** **לא אדני.** לא תאמר כן, **(ע)** שהרי עבדיך באו **(פ)** לשבר אוכל: **[יא]** **כלנו בני איש אחד נחנו.** נצנצה בהם רוח הקדש וכללוהו עמהם, שאף הוא בן אביהם: **כנים.** אמתיים כמו כן דברת (שמות י, כט.), כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כז, ז), ועברתו לא כן בדיו (ישעיה טז, ו): **[יב]** **כי ערות הארץ באתם לראות.** שהרי נכנסתם בעשרה שערי העיר, **(צ)** למה לא נכנסתם בשער אחד (בי"ר צא, ו): **[יג]** **ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'.** ובשביל אותו אחד שאיננו, נתפזרנו בעיר לבקשו: **[יד]** **הוא אשר דברתי.** הדבר אשר דברתי שאתם מרגלים, **(ק)** הוא האמת והנכון, זהו לפי פשוטו. ומדרשו, אמר להם, ואילו מצאתם אותו ויפסקו עליכם ממון הרבה, תפדוהו, אמרו לו הן, אמר להם, ואם יאמרו לכם שלא יחזירוהו בשום ממון מה תעשו, אמרו לכך באנו, להרוג או ליהרג, אמר להם הוא אשר דברתי אליכם, להרוג בני העיר באתם, מנחש אני בגביע שלי, ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכס: **[טו]** **חי פרעה.** אם יחיה **(ר)** פרעה: **אם תצאו מזה.** מן המקום הזה: **[טז]** **האמת אתכם.** אם אמת **(ש)** אתכם. לפיכך ה"א נקוד פתח, שהוא כמו בלשון תימה, ואם לא תביאוהו חי פרעה **(ת)** כי מרגלים אתם: **[יז]** **משמר.** בית **(א)** האסורים: **[יט]** **בבית משמרכם.** שאתם אסורים בו **(ב)** עכשיו: **ואתם לכו הביאו.** אל בית אביכם: **שבר רעבון בתיכם.** מה שקניתם לרעבון **(ג)** אנשי בתיכם: **[כ]** **ויאמנו דבריכם.** יתאמנו ויתקיימו, כמו אמן אמן **(ד)** (במדבר ה, כב.), **(ד)** וכמו יאמן נא דבריך (מלכים-א ח, כז): **[כא]** **אבל.** כתרגומו בקושטא. וראיתי בבראשית רבה (צא, ח.) לישנא דרומאה (לשון בני הנגב) הוא, אבל ברם: **באה אלינו.** טעמו בבי"ת, לפי שהוא בלשון עבר, שכבר באה. ותרגומו אתת לנא: **[כב]** **וגם דמו.** אתין וגמין רבויין, דמו וגם דם הזקן: **[כג]** **והם לא ידעו כי שומע יוסף.** מבין לשונם, ובפניו היו מדברים כן: **כי המליץ בינותם.** כי כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם, **(ה)** היודע לשון עברי ולשון מצרי, והיה מליץ דבריהם ליוסף, ודברי יוסף להם, לכך היו סבורים שאין יוסף מכיר בלשון עברי: **המליץ.** זה מנשה בנו: **[כד]** **ויסב מעליהם.** נתרחק מעליהם, שלא יראוהו בוכה: **ויבך.** לפי ששמע שהיו **(ו)** מתחרטין: **את שמעון.** הוא השליכו לבור, הוא שאמר ללוי **(ז)** הנה בעל החלומות הלזה בא. דבר אחר, נתכוון יוסף להפרידו מלוי, שמא יתיעצו שניהם להרוג אותו: **ויאסר אתו לעיניהם.** לא אסרו אלא לעיניהם, **(ח)** וכיון שיצאו, הוציאו והאכילו והשקהו (בי"ר צא, ח.): **[כז]** **ויפתח האחד.** הוא לוי שנשאר יחיד **(ט)** משמעון בן זוגו: **במלון.** במקום שלנו **(י)** בלילה: **אמתחתו.** הוא **(כ)** שק: **[כח]** **וגם הנה באמתחתי.** הכסף בו עם התבואה: **מה זאת עשה אלהים לנו.** להביאנו לידי עלילה זו, **(י)** שלא הושב אלא להתעולל עלינו: **[כט]** **ואת הארץ תסחרו.** **(מ)** תסובבו. וכל לשון סוחרים וסחורה על שם שמחזרים וסובבים אחר פרקמטיא: **[לה]** **צרו כספו.** קשר כספו: **[לו]** **אתי שכלתם.** מלמד שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו **(נ)** כיוסף: **שכלתם.** כל מי שבניו אבודים קרוי שכול: **[לח]** **לא ירד בני עמכם.** לא קבל דבריו **(ס)** של ראובן, אמר, בכור שוטה הוא זה, הוא אומר להמית בניו, וכי בניו הם ולא בני (בי"ר צא, ט):

בראשית פרק-מג

[ב] כאשר כלו לאכול. יהודה אמר להם **(ע)** המתינו לזקן עד שתכלה פת מן הבית: **כאשר כלו.** כד שציאו (והמתרגם כד ספיקו, טועה, כאשר כלו הגמלים לשתות, מתורגם כד ספיקו, כששתו די ספוקם הוא גמר שתייתם. אבל זה כאשר כלו לאכול, כאשר תם האוכל הוא, ומתרגמין כד שיציאו):

[ג] העד העיד. לשון התראה, שסתם התראה מתרה בו בפני עדים, וכן העידותי בכם (דברים ל, יט.), רד העד בעם (שמות יט, כא.): **לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם.** לא תראוני בלא אחיכם **(פ)** אתכם. ואונקלוס תרגם אלהין כד אחוכון עמכון, יישב הדבר על אופנו, ולא דקדק לתרגם **(צ)** אחר לשון המקרא: **[ז] לנו ולמולדתנו.** למשפחותינו. ומדרשו, אפילו עניני (ני"א עצי) יש מפרשים לשון עצה, שמדברים ביחידות וזהו עצי) עריסותינו **(ק)** גלה לנו: **ונגד לו.** שיש לנו **(ר)** אב ואח: **על פי הדברים האלה.** על פי שאלותיו אשר שאל, הוזקקנו להגיד: **כי יאמר.** אשר יאמר, כי משמש בלשון אם, ואם משמש בלשון אשר, הרי זה שמוש אחד מארבע לשונות משמש כי, והוא אי, שהרי כי זה כמו אם, כמו עד אם דברתי דברי: **[ח] ונחיה.** נצנצה בו רוח הקדש, **(ש)** על ידי הליכה זו תחי רוחך, שנאמר ותחי רוח יעקב אביהם: **ולא נמות.** ברעב, בנימין ספק יתפש ספק לא יתפש, ואנו כלנו מתים **(ת)** ברעב אם לא נלך, מוטב שתניח את הספק ותתפוש את הודאי: **[ט] והצגתיו לפניך.** שלא אביאנו אליך מת כי אם חי: **וחטאתי לך כל הימים.** לעולם הבא: **[י] לולא התמהמהנו.** על ידך, כבר היינו שבים עם שמעון, ולא נצטערת **(א)** כל הימים הללו: **[יא] אפוא.** כל לשון אפוא לשון יתר הוא, לתקן המלה בלשון עברי, אם כן אזדקק לעשות שאשלחנו עמכם, צריך אני לחזור ולבקש איה פה תקנה ועצה להשיאכם, ואומר אני זאת עשו: **מזמרת הארץ.** מתורגם מדמשבח בארעא, שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם: **נכאת.** שעוה. בראשית רבה (צא, יא.): **בטנים.** לא ידעתי מה הם, ובפירוש א"ב של רבי מכיר ראיתי, פושטציא"ס, ודומה לי שהם אפרסקין (שפירזיכע): **[יב] וכסף משנה.** פי שנים כראשון: **קחו בידכם.** לשבור אוכל שמא **(ב)** הוקר השער: **אולי משגה הוא.** שמא הממונה על הבית שכחו שוגג: **[יד] ואל שדי.** מעתה אינכם חסרים כלום אלא תפלה, **(ג)** הריני מתפלל עליכם: **ואל שדי.** שדי בנתינת רחמיו, וכדי היכולת בידו ליתן, יתן לכם רחמים, זהו פשוטו. ומדרשו, מי שאמר לעולם די, יאמר די לצרותי, שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין: **ושלח לכם.** ויפטר לכון כתרגומו, יפטרנו מאסוריו, לשון לחפשי ישלחנו, ואינו נופל בתרגום לשון וישלח, שהרי לשם הם הולכים אצלו: **את אחיכם.** זה שמעון: **אחר.** רוח הקודש נזרקה בו (ב"ר צא, ז.), לרבות יוסף: **ואני.** עד שובכם אהיה **(ד)** שכול מספק: **כאשר שכלתי.** מיוסף ומשמעון: **שכלתי.** מבנימין: **[טו] ואת בנימין.** מתרגמין ודברו ית בנימין, לפי שאין לקיחת הכסף ולקיחת האדם שוה בלשון ארמי, בדבר הנקח ביד מתרגמין ונסיב, ודבר הנקח בהנהגת דברים מתרגמין ודבר: **[טז] וטבח טבח והכן.** כמו ולטבוח טבח ולהכן, ואין טבוח לשון צווי, שהיה לו לומר **(ה)** וטבח: **בצהרים.** **(ו)** זה מתורגם בשירותא, שהוא לשון סעודה ראשונה בלשון ארמי ובלע"ז דיזני"ר, ויש הרבה בגמרא, שדא לכלבא שירותיה, בצע אכולא שירותא (ברכות לט:), אבל כל תרגום של צהרים טיהרא: **[יח] וייראו האנשים.** כתוב הוא בשני יודי"ן, ותרגומו ודחילו: **כי הובאו בית יוסף.** ואין דרך שאר הבאים לשבור בר ללון בבית יוסף

כי אם בפונדקאות שבעיר. וייראו שאין זה אלא לאספס אל משמר: **אנחנו מובאים**. אל תוך הבית הזה: **להתגולל**. להיות מתגלגלת עלינו עלילת הכסף, ולהיותה נופלת עלינו. ואונקלוס שתרגם ולאסתקפא (ה) עלנה, הוא לשון להתעולל, כדמתרגמינן עלילות דברים, תסקופי מלין, ולא תרגמו אחר לשון המקרא, ולהתגולל שתרגם לאתרברבא, (ה) הוא לשון גלת הזהב (קהלת יב, ו.), והצב גלתה העלתה (נחום ב, ח.), שהוא לשון מלכות: **[כ] בי אדוני**. לשון בעיא ותחנונים, הוא בלשון ארמי ביא ביא (סנהדרין סד.): **ירד ירדנו**. ירידה (ט) הוא לנו, רגילים היינו לפרנס אחרים, עכשיו אנו צריכים לך (ב"ר צב, ד.): **[כג] אלהיכם**. בזכותכם, ואם אין זכותכם כדאי, אלהי אביכם, בזכות אביכם נתן לכם מטמון: **[כד] ויבא האיש**. הבאה אחר הבאה, לפי שהיו דוחפים אותו חוץ, עד שדברו אליו פתח הבית, ומשאמר להם שלום לכם, נמשכו ובאו אחריו: **[כה] ויכינו**. הזמינו, עטרוהו בכלים נאים: **[כו] הביתה**. מפרוזדור לטרקלין. (נראה דיוקו דרשיי מהביתה בתראה, ויביאו לו את המנחה אשר בידם הביתה, דקשה לו הלא כבר הובאו ביתו של יוסף, אלא על כרחך צריך לומר מפרוזדור לטרקלין, ודו"ק): **[כז] ויקדו וישתחוו**. על שאלת שלום. קידה כפיפת קדקד, (ו) השתחואה משתטח לארץ: **[כט] אלהים יחנך בני**. בשאר שבטים שמענו חנינה, אשר חנן אלהים את עבדך, ובנימין עדיין לא נולד, לכך ברכו יוסף בחנינה: **[ל] כי נכמרו רחמיו**. שאלו יש לך אח מאם, אמר לו אח היה לי ואיני יודע היכן הוא, יש לך בנים, אמר לו יש לי עשרה, אמר לו ומה שמם, אמר לו, בלע ובכר וכו', אמר לו מה טיבן של שמות הללו, אמר לו כלם על שם אחי והצרות אשר מצאוהו, בלע, שנבלע בין האומות. בכר, שהיה בכור לאמו. אשבל, ששבאו אל. גרא, שנתגייר באכסניא. ונעמן, שהיה נעים ביותר. אחי וראש, אחי היה וראשי היה. מפים, מפי אבי למד. וחפים, שלא ראה חופתי ולא ראיתי אני חופתי. וארד, שירד לבין האומות, כדאיתא במס' סוטה (לו:), מיד נכמרו רחמיו: **נכמרו**. נתחממו, ובלשון משנה על הכומר של זיתים (בבא מציעא עד.), ובלשון ארמי במכמר בשרא (פסחים נח.), ובמקרא עורנו כתנור נכמרו, נתחממו ונקמטו קמטים קמטים, מפני זלעפות רעב. כן דרך כל עור כשמחממין אותו נקמט ונתכווץ: **[לא] ויתאפק**. נתאמץ, והוא לשון ומזיח אפיקים רפה (איוב יב, כא.), וכן אפיקי מגנים (שם מא, ז.), חוזק: **[לב] כי תועבה היא**. דבר שנאווי הוא למצרים לאכול את העברים, ואונקלוס נתן טעם לדבר: **[לג] הבכר כבכרתו**. מכה בגביע וקורא, ראובן שמעון לוי יהודה יששכר וזבולון בני אם אחת, הסבו כסדר הזה שהוא סדר תולדותיכם, וכן כולם, כיון שהגיע לבנימין, אמר, זה אין לו אם ואני אין לי אם, ישב אצלי: **[לד] משאות**. מנות: **חמש ידות**. חלקו עם אחיו, ומשאת יוסף ואסנת, ומנשה ואפרים: **וישכרו אמו**. ומיום שמכרוהו לא שתו יין ולא הוא שתה יין, ואותו היום שתו (ב"ר צב, ה.):

בראשית פרק-מד

[ב] גביע. כוס ארוך, (כ) וקורין לו מדרני"ש (רעמר): **[ז] חלילה לעבדיך**. חולין הוא לנו, לשון גנאי. ותרגום חס לעבדיך, חס מאת הקב"ה יהי עלינו (ז) מעשות זאת, והרבה יש בגמרא חס ושלוש: **[ח] הן כסף אשר מצאנו**. זה אחד מעשרה קל וחומר האמורים בתורה, וכלן מנויין בבראשית רבה (צב, ז.): **[י] גם עתה כדבריכם**. אף זו מן הדין אמת, (מ) כדבריכם כן הוא, שכלכם חייבים בדבר, עשרה שנמצאת גניבה ביד אחד מהם כלם נתפשים, אבל אני אעשה לכם לפנים

משורת הדין, אשר ימצא אתו יהיה לי עבד: **[יב]** בגדול החל. שלא ירגישו שהיה יודע היכן הוא: **[יג]** ויעמס איש על חמורו. בעלי זרוע היו, ולא הוצרכו לסייע זה את זה לטעון: **[יד]** וישבו העירה. מטרפולין היתה, והוא אומר העירה, העיר כל שהוא, אלא שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר בינונית של עשרה בני אדם לענין המלחמה: **[יד]** עודנו שם. שהיה ממתין להם: **[טו]** הלא ידעתם כי נחש ינחש וגו'. הלא ידעתם כי איש חשוב כמוני יודע לנחש, ולדעת מדעת ומסברא ובינה **[טז]** כי אתם גנבתם הגביע: **[טז]** האלהים מצא. יודעים אנו שלא סרחנו, אבל מאת המקום נהיתה להביא לנו זאת, מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חוב: **[יז]** ומה נצטדק. לשון צדק, וכן כל תיבה שתחלת יסודה צדיי והיא באה לדבר בלשון מתפעל או נתפעל, נותן טי"ת במקום תי"ו, ואינו נותנה לפני אות ראשונה של יסוד התיבה, אלא באמצע אותיות העיקר, כגון נצטדק מגזרת צדק, ויצטבע מגזרת צבע, ויצטירו מגזרת ציר אמונים, הצטיידנו מגזרת צדה לדרך. ותיבה שתחלתה סמ"ך או שי"ן כשהיא מתפעלת, התי"ו מפרדת את אותיות העיקר כגון, ויסתבל החגב **[קחלת יב, ה.],** מגזרת סבל. מסתכל הוית בקרניא **[דניאל ז, ח.],** מגזרת סכל. וישתמר חקות עמרי **[מייכה ו, טז.],** מגזרת שמר. וסר מרע משתולל **[ישעיה נט, טו.],** מגזרת מולך יועצים שולל **[איוב יב, יז.].** מסתולל בעמי **[שמות ט, יז.],** מגזרת דרך לא סלולה **[ירמיה יח, טו.]:** חסלת פרשת מקץ:

ויגש

פרשת

[יח] ויגש אליו. דבר באזני אדוני. יכנסו דברי **[א]** באזניך **[בי"ר צג, ו.]:** ואל יחר אפך. מכאן אתה למד שדבר אליו **[ב]** קשות: **[ג]** כי כמוך כפרעה. חשוב אתה בעיני כמלך, **[ג]** זהו פשוטו, ומדרשו **[בי"ר שם].** **[ד]** סופך ללקות עליו בצרעת, כמו שלקה פרעה **[ה]** על ידי זקנתי שרה, על לילה אחת שעכבה. דבר אחר, מה פרעה **[ו]** גוזר ואינו מקיים, מבטיח ואינו עושה, אף אתה כן, וכי זו היא שימת עין, שאמרת לשום עינד עליו. דבר אחר כי כמוך כפרעה, אם תקניטני, אהרוג אותך **[ז]** ואת אדוניך **[בי"ר שם]:** **[יט]** אדני שאל את עבדיו. מתחלה בעלילה באת עלינו, **[ח]** למה היה לך לשאול כל אלה, בתך היינו מבקשים, או אחותנו אתה **[ט]** מבקש, ואף על פי כן ונאמר אל אדוני, **[י]** לא כחדנו ממך דבר **[בי"ר שם ח.]:** **[כ]** ואחיו מת. מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו, אמר, אם אומר לו שהוא קיים, **[כ]** יאמר הביאהו אצלי: **[לבדו לאמו].** מאותו האם **[כ]** אין לו עוד אח: **[כב]** ועזב את אביו ומת. אם יעזוב את אביו, דואגים אנו שמא ימות בדרך, שהרי אמו **[מ]** בדרך מתה: **[כט]** וקרהו אסון. שהשטן מקטרג בשעת הסכנה **[שם צא, ט.]:** והורדתם את שיבתי וגו'. עכשיו כשהוא אצלי, אני **[ג]** מתנחם בו על אמו **[ס]** ועל אחיו, ואם ימות זה, דומה עלי ששלתן **[ע]** מתו ביום אחד: **[לא]** והיה כראותו כי אין הנער ומת. אביו מצרתו: **[לב]** כי עבדך ערב את הנער. ואם תאמר למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי, הם כולם מבחוץ, ואני נתקשרתי בקשר חזק להיות מנודה **[פ]** בבי עולמות: **[לג]** ישב נא עבדך וגו'. לכל דבר אני מעולה ממנו, לגבורה **[צ]** ולמלחמה ולשמש:

בראשית פרק-מה

[א] ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים. לא היה יכול לסבול שיהיו מצרים נצבים עליו ושומעין שאחיו (ק) מתביישין בהודעו להם: **[ב]** וישמע בית פרעה. ביתו של פרעה, כלומר עבדיו ובני ביתו, ואין זה לשון בית ממש, (ו) אלא כמו בית ישראל, בית יהודה, מישנ"דה בלע"ז: **[ג]** נבהלו מפניו. מפני הבושה: **[ד]** גשו נא אלי. ראה אותם נסוגים לאחור, אמר, עכשיו אחי נכלמים, קרא להם בלשון רכה ותחנונים והראה להם (ש) שהוא מהול (בי"ר צג, ח.): **[ה]** למחיה. להיות לכם למחיה: **[ו]** כי זה שנתיים הרעב. עברו משני הרעב: **[ז]** לאב. לחבר ולפטרו: (צום בעשיטצער פאטראן): **[ט]** ועלו אל אבי. ארץ ישראל גבוה מכל הארצות: **[יא]** פן תורש. דלמא תתמסכן, לשון מוריש (ת) ומעשיר: **[יב]** והנה עיניכם רואות. בכבודי, ושאני אחיכם, שאני מהול ככם. ועוד, כי פי המדבר אליכם בלשון הקדש (בב"ר שם י.): **[יג]** ועיני אחי בנימין. הוזה את כולם יחד, לומר, שכשם שאין לי שנאה על בנימין (א) אחי, שהרי לא היה במכירתו, כך אין בלבי שנאה עליכם: **[יד]** ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. על שני מקדשות (ב) שעתידין להיות בחלקו של בנימין וסופן להחרב (מגילה טז): **[יז]** ובנימין בכה על צואריו. על משכן שילה (ג) שעתידי להיות בחלקו של יוסף וסופו להחרב, (ולעני"ד דיוקו של רש"י דביוסף כתיב ויפול ויבך, תרתי משמע, אשני מקדשות ולכך עשה ב' פעולות על זה הרמז, מה שאין כן בנימין, דלא כתיב רק ובנימין בכה, פעולה אחת, שלא רמז רק על חורבן אחד, ועיין בביאור תרגום יונתן ששם הוא בדרך דרש): **[יח]** וינשק. הוסיף בנשיקה מנשק והולך דיבייש"ר בלע"ז: **[יט]** ואחרי כן. מאחר שראוהו בוכה ולבו שלם עמהם: **[כ]** דברו אחיו אתו. שמתחלה היו בושים ממנו: **[כא]** והקול נשמע בית פרעה. כמו בבית פרעה, וזהו לשון בית (ד) ממש: **[כב]** טענו את בעירכם. (ה) תבואה: **[כג]** את טוב ארץ מצרים. ארץ גושן, ניבא ואינו יודע מה ניבא, סופה לעשותה כמצולה שאין (ו) בה דגים: **[כד]** חלב הארץ. כל חלב לשון מיטב הוא: **[כה]** ואתה צויתה. מפי (ז) לומר להם: **[כז]** זאת עשו. כך אמר להם שברשותי היא: **[כח]** שלח כזאת. כחשבון הזה, ומהו החשבון, עשרה חמורים וג'ו'. (רצונו שמלת כזאת המיותרת, ובכ"ף הדמיון, מורה על כי מעולם לא שלח לו עשרה חמורים וי' אתונות, רק הכי קאמר קרא, ולאביו שלח בעגלות כזאת וג'ו' כלומר כחשבון הזה שהוא משא י' חמורים וי' אתונות. והשתא אתי שפיר, דלא מצינו נכתב אלא וירא את העגלות, ולא שום חמורים ואתונות וק"ל. בשם הגאון מהרש"ל): **[כט]** מטוב מצרים. מצינו בגמרא ששלח לו יין ישן, שדעת זקנים (ח) נוחה הימנו. ומדרש אגדה, גריסין של פול: **[ל]** בר ולחם. כתרגומו: **[לא]** ומזון. ליפתן (כך גירסת ר"א"ם): **[לב]** אל תרגזו בדרך. אל תתעסקו בדבר הלכה, (ט) שלא תרגזו עליכם הדרך. דבר אחר אל תפסיעו פסיעה (י) גסה, והכנסו בחמה לעיר. לפי פשוטו של מקרא יש לומר, לפי שהיו נכלמים, היה דואג שמא יריבו בדרך על דבר מכירתו, להתוכח זה עם זה ולומר, על ידך נמכר, אתה ספרת לשון הרע עליו, וגרמת לנו לשנאתו: **[לג]** וכי הוא מושל. ואשר הוא (כ) מושל: **[לד]** ויפג לבו. נחלף לבו והלך מלהאמין, לא היה לבו פונה אל הדברים, (ל) לשון מפיגין טעמן בלשון משנה, וכמו מאין הפוגות (איכה ג, מט.), וריחו לא נמר (ירמיה מח, יא.), מתרגמינן וריחיה לא פג: **[לה]** את כל דברי יוסף. סימן מסר להם, במה היה עוסק (מ) כשפירש ממנו, בפרשת עגלה ערופה, זהו שנאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף, ולא נאמר אשר שלח פרעה: **[לו]** ותחי רוח יעקב. שרתה עליו שכניה (נ) שפירשה ממנו: **[לז]** רב עוד. רב לי עוד שמחה וחדוה, הואיל ועוד יוסף בני חי:

בראשית פרק-מו

[א] בארה שבע. כמו לבאר שבע ה"א בסוף תיבה, במקום למ"ד בתחלתה: **לאלהי אביו יצחק.** חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד **(ש)** זקנו לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם: **[ב] יעקב יעקב.** לשון חבה: **[ג] אל תירא מרדה מצרימה.** לפי שהיה מצר על שנוזקק לצאת לחוצה לארץ: **[ד] ואנכי אעלך.** הבטיחו להיות **(ע)** נקבר בארץ: **[ו] אשר רכשו בארץ כנען.** אבל מה שרכש בפדון ארם נתן הכל לעשו, בשביל חלקו במערת המכפלה, אמר, נכסי חוצה לארץ אינן כדאי לי, וזהו אשר כריתי לי, העמיד לו צבורין של זהב ושל כסף כמין כרי, ואמר לו טול את אלו: **[ז] ובנות בניו.** סרח בת אשר ויוכבד **(פ)** בת לוי: **[ח] הבאים מצרימה.** על שם השעה קורא להם הכתוב **(צ)** באים, ואין לתמוה על אשר לא כתב אשר באו: **[י] בן הכנענית.** בן דינה שנבעלה **(ק)** לכנעני. כשהרגו את שכם, לא היתה דינה רוצה לצאת עד שנשבע לה שמעון שישאנה **(בי"ר פ, יא.)**: **[טו] אלה בני לאה ואת דינה בתו.** הזכרים תלה בלאה והנקבות תלה ביעקב, ללמדך, אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, איש מזרע תחלה יולדת נקבה: **שלושים ושלש.** ובפרטן אי אתה מוצא אלא ל"ב, אלא זו יוכבד שנולדה בין החומות בכניסתן לעיר, שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים: **[יט] בני רחל אשת יעקב.** ובכולן לא נאמר בהן אשת, אלא שהיתה עיקרו של בית. **[כו] כל הנפש הבאה ליעקב.** שיצאו מארץ כנען לבא למצרים, ואין הבאה זו לשון עבר, אלא לשון הווה, כמו בערב היא באה **(אסתר ב, יד.)**, וכמו והנה רחל בתו באה עם הצאן, לפיכך טעמו למטה באל"ף, לפי שכשיצאו לבוא מארץ כנען, לא היו אלא ששים ושש, והשני, כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים, הוא לשון עבר, לפיכך טעמו למעלה בבי"ת, לפי שמשבאו שם היו שבעים, שמצאו שם יוסף ושני בניו, ונתוספה להם יוכבד בין החומות. **(ועיין בביאור לתרגום יונתן ומשם תמצא לרוות צמאונך ברשי"ט).** ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים צריכים אנו לומר שמתו **(י)** לפני ירידתן למצרים, שהרי לא נמנו כאן. מצאתי בויקרא רבה **(ד, ו)** עשו שש נפשות **(ש)** היו לו, והכתוב קורא אותן נפשות ביתו לשון רבים, לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה. יעקב שבעים היו לו, והכתוב קורא אותן נפש, לפי שהיו עובדים לאל אחד: **[כח] להורות לפניו.** כתרגומו, לפנות לו מקום ולהורות היאך יתיישב בה: **לפניו.** קודם שיגיע לשם. ומדרש אגדה להורות לפניו, לתקן לו בית תלמוד **(ת)** שמשם תצא הוראה: **[כט] ויאסר יוסף מרכבתו.** הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה, **(א)** להזדרז לכבוד אביו: **וירא אליו.** יוסף נראה **(ב)** אל אביו: **ויבך על צואריו עוד.** לשון הרבות בכיה, וכן כי לא על איש ישים עוד **(איוב לד, כג.)**, לשון רבוי הוא, אינו שם עליו עילות נוספות על חטאיו, **(ג)** אף כאן הרבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל, אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו, שהיה קורא **(ד)** את שמע: **[ל] אמותה הפעם.** פשוטו כתרגומו. **(ה)** ומדרשו, סבור הייתי למות שתי מיתות. בעולם הזה ולעולם הבא, שנסתלקה ממני שכינה, והייתי אומר שיתבעני הקב"ה מיתתך, עכשיו שעודך חי, לא אמות אלא פעם אחת: **[לא] ואמרה אליו אחי וגו'. ועוד אומר לו (ו) והאנשים רועי צאן וגו': [לד] בעבור תשבו בארץ גשן.** והיא צריכה לכם, שהיא ארץ מרעה, וכשתאמרו לו שאין אתם בקיאים במלאכה אחרת, ירחיקכם מעליו ויושיבכם שם: **כי תועבת מצרים כל רעה צאן.** לפי שהם להם **(ז)** אלהות:

בראשית פרק-מז

[ב] ומקצה אחיו. מן הפחותים שבהם לגבורה, שאין נראים גבורים, שאם יראה אותם גבורים, יעשה אותם אנשי מלחמתו. ואלה הם, ראובן, שמעון, לוי, יששכר, ובנימין, אותן שלא כפל משה שמותם כשברכן, אבל שמות הגבורים כפל. וזאת ליהודה שמע ה' קול יהודה, ולגד אמר ברוך מרחיב גד, ולנפתלי אמר נפתלי, ולדן אמר דן, וכן לזבולון, וכן לאשר. זהו לשון בראשית רבה (צ"ה, ד). שהיא אגדת ארץ ישראל, אבל בגמרא בבליית שלנו מצינו, שאותן שכפל משה שמותן הם החלשים, ואותן הביא לפני פרעה, ויהודה שהוכפל שמו, לא הוכפל משום חלשות, אלא טעם יש בדבר, (ח) כדאיתא בבא קמא (צ"ב). ובברייתא דספרי שנינו בזאת הברכה כמו בגמרא שלנו: **[ו]** אנשי חיל. בקיאין באומנתן (ט) לרעות צאן: על אשר לי. על צאן (י) שלי: **[ז]** ויברך יעקב. היא שאילת שלום, כדרך כל הנראים לפני המלכים לפרקים שלודי"ר בלע"ז (גריסעף): **[ט]** שני מגורי. ימי גרותי, כל ימי הייתי גר בארץ, ולא השיגו בטובה: **[י]** ויברך יעקב. כדרך כל הנפטרים מלפני שרים, מברכים אותם ונוטלים רשות. ומה ברכה ברכו, שיעלה (כ) נילוס לרגליו, לפי שאין ארץ מצרים שותה מי גשמים, אלא נילוס עולה ומשקה, ומברכתו של יעקב ואילך, היה פרעה בא אל נילוס, והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ (תנחומא ישן נשא כו.). **[יא]** רעמסס. מארץ גושן היא: **[יב]** לפי הטף. לפי הצריך (ל) לכל בני ביתם: **[יג]** ולחם אין בכל הארץ. חוזר לענין הראשון, (מ) לתחלת שני הרעב: ותלה. כמו ותלאה, לשון עיפות כתרגומו, ודומה לו כמתלהלה (נ) היורה זקים (משלי כו, יח.). **[יד]** בשבר אשר הם שוברים. נותנין לו (ס) את הכסף: **[טו]** אפס. כתרגומו שלים: **[יז]** וינהלם. כמו וינהגם, ודומה לו אין מנהל לה (ישעיה נא, יח.), על מי מנוחות ינהלני (תהלים כג, ג.). **[יח]** בשנה השנית. שנית לשני הרעב: כי אם תם הכסף וגו'. כי אשר תם הכסף והמקנה, (ע) ובא הכל אל יד אדוני: בלתי אם גויתנו. כמו אם לא (פ) גויתנו. (וה"י רא"ם וכן בדפוס ישן ועיין בגי"א מישיב גירסא שניה): **[יט]** ותן זרע. לזרוע האדמה, (צ) ואף על פי שאמר יוסף ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר, מכיון שבא יעקב למצרים, באה ברכה לרגליו, והתחילו לזרוע וכלה הרעב, (ק) וכן שנינו בתוספתא דסוטה (י, ח): לא תשם. לא תהא שממה, לא תבור, לשון שדה בור, שאינו חרוש: **[כ]** ותהי הארץ לפרעה. קנויה (י) לו: **[כא]** ואת העם העביר. יוסף, מעיר לעיר, (ש) לזכרון שאין להם עוד חלק בארץ, והושיב של עיר זו בחברתה. ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת, אלא להודיעך שבחו של יוסף, שנתכוין להסיר חרפה מעל אחיו, שלא יהיו קורין אותם גולים (חולין ס:): **מקצה גבול מצרים** וגו'. כן עשה לכל הערים אשר במלכות מצרים, (ת) מקצה גבולה ועד קצה גבולה: **[כב]** הכהנים. הכומרים, כל לשון כהן, משרת לאלהות הוא, (א) חוץ מאותן שהם לשון גדולה, כמו כהן מדין, כהן און: **חוק לכהנים**. חק, כך וכך לחם ליום: **[כג]** הא. כמו הנה, כמו וגם אני הא דרכך בראש נתתי (יחזקאל טו, מג.). **[כד]** לזרע השדה. שבכל (ב) שנה: **ולאשר בבתיכם**. ולאכול העבדים והשפחות (ג) אשר בבתיכם: **טפכם**. בניס קטנים: **[כה]** נמצא חן. לעשות לנו זאת (ד) כמו שאמרת: **והיינו עבדים לפרעה**. להעלות לו המס הזה בכל שנה, (ה) לחק שלא יעבור: **[כז]** וישב ישראל בארץ מצרים. והיכן בארץ גשן, (ו) שהיא מארץ מצרים: **ויאחזו בה**. לשון אחיזה: חסלת פרשת ויגש:

[כח] ויחי יעקב. למה פרשה זו סתומה, **(א)** לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו, נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד, **(ב)** שהתחילו לשעבד. דבר אחר, שבקש לגלות את הקץ **(ג)** לבניו, ונסתם ממנו בב"ר **(צו, א.)**: **[כט] ויקרבו ימי ישראל למות.** כל מי שנאמר בו קריבה **(ד)** למות, לא הגיע לימי אבותיו (ב"ר שם ג.), (יצחק חי ק"פ ויעקב קמ"ז, בדוד נאמר קריבה, אביו חי תי' שנים והוא חי ע"י): **ויקרא לבנו ליוסף.** למי שהיה יכולת בידו לעשות (ב"ר שם ה.): **שים נא ידך. (ה)** והשבע: **חסד ואמת.** חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מצפה **(ו)** לתשלום גמול: **אל נא תקברני במצרים.** סופה להיות עפרה כנים (ומרחשין תחת גופי), ושאין מתי חוצה לארץ חיים אלא בצער גלגול מחילות, ושלא יעשוני מצרים **(ז)** עבודת אלילים, ב"ר **(שם): [ל] ושכבתי עם אבותי.** וי"ו זו מחובר למעלה לתחלת המקרא, **(ח)** שים נא ידך תחת ירכי והשבע לי, ואני סופי לשכב עם אבותי, ואתה תשאני ממצרים, ואין לומר ושכבתי עם אבותי השכיבני עם אבותי במערה, **(ט)** שהרי כתיב אחריו ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם, **(י)** ועוד, מצינו בכל מקום לשון שכיבה עם אבותיו היא הגויעה, ולא הקבורה, כמו וישכב דוד עם אבותיו, ואחר כך ויקבר **(כ)** בעיר דוד (מלכים א ב, י.): **[לא] וישתחו ישראל.** תעלא בעידניה **(כ)** סגיד ליה: **על ראש המטה.** הפך עצמו לצד השכינה, **(מ)** מכאן אמרו (שבת יב: נדרים מ.), שהשכינה למעלה מראשותיו של **(נ)** חולה. דבר אחר **(ס)** על ראש המטה, על שהיתה מטתו שלימה ולא היה בה רשע, שהרי יוסף מלך היה, ועוד שנשבה לבין הגוים, והרי הוא עומד בצדקו:

בראשית פרק-מח

[א] ויאמר ליוסף. אחד מן המגידים, **(ש)** והרי זה מקרא קצר. ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד, **(פ)** וכשחלה יעקב בארץ גושן, הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד לו: **ויקח את שני בניו עמו.** כדי שיברכם **(צ)** יעקב לפני **(ק)** מותו: **[ב] ויגד.** המגיד ליעקב, ולא פירש מי, והרבה מקראות **(ד)** קצרי לשון: **ויתחזק ישראל.** אמר, אף על פי שהוא בני, מלך הוא, אחלק לו כבוד, מכאן שחולקין כבוד למלכות. **(ש)** וכן משה חלק כבוד למלכות, וירדו כל עבדיך אלה אלי (שמות יא, ח.), **(ת)** וכן אליהו וישנס מתניו וגו' (מלכים-א יח, מו.): **[ד] ונתתיך לקהל עמים.** בשרני שעתידים לצאת ממני עוד קהל ועמים, ואף על פי שאמר לי גוי וקהל גוים, גוי אמר לי על בנימין, קהל גוים, הרי שנים לבד מבנימין, ושוב לא נולד לי בן, למדנו שעתיד אחד משבטי ליחלק, **(א)** ועתה אותה מתנה אני נותן לך: **[ה] הנוולדים לך** וגו' עד בואי אליך. לפני בואי אליך, **(ב)** כלומר שנולדו משפרשת ממני עד שבאתי אצלך: **לי הם.** בחשבון שאר בני הם, ליטול חלק בארץ איש כנגדו: **[ו] ומולדתך** וגו'. אם תוליד עוד, **(ג)** לא יהיו במנין בני, אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללים, ולא יהא להם שם בשבטים לענין

הנחלה. ואף על פי שנחלקה הארץ למנין גלגלותם, כדכתיב לרב תרבו נחלתו, וכל איש ואיש נטל בשוה חוץ מן הבכורים, מכל מקום לא נקראו (ז) שבטים אלא אלו (להטיל גורל הארץ, למנין שמות השבטים, ונשיא לכל שבט ושבט, ודגלים לזה ולזה): **[ז] ואני בבואי מפדן וגו'.** ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי מתה סמוך לבית לחם: **כברת ארץ.** מדת ארץ, והם אלפים אמה, כמדת תחום שבת, כדברי ר' משה הדרשן, ולא תאמר שעכבו עלי גשמים מלהוליכה ולקברה בחברון, עת הגריד היה, שהארץ חלולה ומנוקבת (ח) ככברה: **ואקברה שם.** לא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ, (ו) וידעתי שיש בלבך עלי, אבל דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם, שתהא לעזרה (ז) לבניה, כשיגלה אותם נבוזראדן והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר קול ברמה נשמע וגו' (ירמיה לא, יד.), והקב"ה משיבה יש שכר לפעולתך נאם ה' וגו' ושבנו בנים לגבולם. ואונקלוס תרגם כרוב ארעא, כדי שיעור חרישת יום (ס"א ארץ), ואומר אני שהיה להם קצב שהיו קורין אותו כדי מחרישה אחת, קוריאד"א בלע"ז, כדאמרינן כרוב ותני, (ח) כמה דמסיק תעלא מבי כרבא: **[ח] וירא ישראל את בני יוסף.** בקש לברכם ונתסלקה שכינה ממנו, (ט) לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא ובניו ממנשה: **ויאמר מי אלה.** מהיכן יצאו אלו שאינן ראוין לברכה: **[ט] בזה.** (י) הראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה, ובקש יוסף רחמים על הדבר, ונחה עליו רוח הקודש: **ויאמר קחם נא אלי ואברכם.** זה שאמר הכתוב, ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו (הושע יא, ג.), תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים, עד שלקחן על זרועותיו: **[יא] לא פללתי.** לא מלאני לבי לחשוב מחשבה שאראה פניך (כ) עוד. פללתי, לשון מחשבה, כמו הביאי עצה עשי פלילה (ישעיה טז, ג.): **[יב] ויוצא יוסף אתם.** לאחר שנשקם, הוציאם יוסף מעם ברכיו, כדי לישבם זה לימין וזה לשמאל, לסמוך ידיו עליהם ולברכם: **וישתחו לאפיו.** כשחזר לאחוריו (כ) מלפני אביו: **[יג] את אפרים בימינו משמאל ישראל.** הבא לקראת חברו, ימינו כנגד שמאל חברו, וכיון שהוא הבכור מימין לברכה: **[יד] שכל את ידיו.** כתרגומו אחכמינון, בהשכל וחכמה השכיל את ידיו לכך, ומדעת, כי יודע היה כי מנשה הבכור, ואף על פי כן (מ) לא שת ימינו עליו: **[טז] המלאך הגואל אותי.** מלאך הרגיל להשתלח (נ) אלי בצרתי, כענין שנאמר ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו' אנכי האל בית אל: **יברך את הנערים.** מנשה (ס) ואפרים: **וידגו.** כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין הרע שולטת בהם: **[יז] ויתמך יד אביו.** הרימה מעל ראש בנו (ע) ותמכה בידו: **[יט] ידעתי בני ידעתי.** שהוא (פ) הבכור: **גם הוא יהיה לעם.** ויגדל, שעתיד גדעון לצאת ממנו, שהקב"ה עושה נס על ידו: **ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו.** שעתיד יהושע לצאת ממנו, שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל: **וזרעו יהיה מלא הגוים.** כל העולם יתמלא בצאת (צ) שמעו ושמו, כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון: **[כ] בך יברך ישראל.** הבא לברך את בניו, יברכם בברכתם, ויאמר איש לבנו (ק) ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: **וישם את אפרים.** בברכתו לפני מנשה, (ד) להקדימו בדגלים ובחנוכת הנשיאים: **[כב] ואני נתתי לך.** לפי שאתה טורח להתעסק (ש) בקבורתי, וגם אני נתתי לך (ת) נחלה שתקבר בה, ואיזו, זו שכם, שנאמר ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם: **שכם אחד על אחיך.** שכם ממש, היא תהיה לך (א) חלק אחד יתירה על אחיך: **בחרבי ובקשתי.** כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם, נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם, וחגר יעקב כלי מלחמה כנגדן. דבר אחר שכם אחד, הוא הבכורה, שיטלו בניו שני חלקים, ושכם לשון חלק הוא, כתרגומו, והרבה יש לו דומים במקרא, כי תשיתמו שכם (תהלים כא, יג.), תשית שונאי לפני (ב) לחלקים, אחלקה שכם (שם ס, ח.), דרך ירצחו שכמה (הושע ו, ט.) איש חלקו, לעבדו שכם אחד (צפניה ג, ט.): **אשר**

לקחתי מיד האמורי. מיד עשו, שעושה מעשה (ג) אמורי. דבר אחר, שהיה צד אביו באמרי פיו: **בחרבי ובקשתי.** היא חכמתו (ד) ותפלתו. (ועיין ברא"ם שכתב דאי אפשר לפרש על חרבם של שמעון ולוי, דהא לא עשו מדעתו, שהרי כעס עליהם על זה. ולענ"כ בלאו הכי אי אפשר לפרש עליהם, דמה נתינת טעם יהיה על שנתנו ליוסף מפני שלקחוהו שמעון ולוי בחרבם ובקשתם, והלא אדרבה מזה הטעם ראוי שינתן לשמעון ולוי ולא ליוסף ודו"ק):

בראשית פרק-מט

[א] ואגידה לכם. בקש לגלות את הקץ (ה) ונסתלקה ממנו שכינה, והתחיל אומר דברים אחרים (בי"ר צח, ב.): **[ג] וראשית אוני.** היא טפה ראשונה שלו, שלא ראה (ו) קרי מימיו (בי"ר שם ד.): **אוני.** כוחי, כמו מצאתי און לי (הושע יב, ט.), מרוב אונים (ישעיה מ, כו.), ולאין אונים (שם כט.): **יתר שאת.** ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה, לשון נשיאות כפים: **ויתר עז.** במלכות, כמו ויתן עז למלכו (שמואל-א ב, י.), ומי גרם לך להפסיד כל אלה: **[ד] פחז כמים.** הפחז והבהלה אשר מהרת להראות כעסך, כמים הללו הממהרים למרוצתם. לכך: **אל תותר.** אל תרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראויות לך, ומהו הפחז אשר פחזת: **כי עלית משכבי אניך אז חללת.** אותו שם (ו) שעלה על יצועי, והיא השכינה שהיה דרכה להיות עולה על יצועי: **פחז.** שם דבר הוא, לפיכך טעמו למעלה, וכולו נקוד פת"ח, ואלו היה לשון עבר, היה נקוד חציו קמ"ץ וחציו פת"ח, וטעמו למטה: **יצועי.** לשון משכב, על שם שמציעים אותו על ידי לבדין וסדינין, והרבה דומים לו, אם זכרתניך על יצועי (תהלים סג, ז.), אם אעלה על ערש יצועי (שם קלב, ג.): **[ה] שמעון ולוי אחים.** בעצה אחת, על שכם ועל יוסף, ויאמרו איש אל אחיו וגוי ועתה לכו ונהרגהו, מי הם, אם תאמר ראובן או יהודה, הרי לא הסכימו בהריגתו, אם תאמר בני השפחות, הרי לא היתה שנאתן שלמה, (ח) שנאמר והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה וגוי, יששכר וזבולון לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם, (ט) על כרחך שמעון ולוי הם שקראם אביהם אחים: **כלי חמס.** אומנות זו של רציחה חמס הוא בידכם, מברכת עשו היא, זו אומנות שלו היא, ואתם חמסתם אותה הימנו: **מכרתיהם.** לשון כלי זיין, הסייף בלשון יוני מכי"ר (תנחומא ויחי ט.). דבר אחר מכרתיהם, בארץ מגורתם (ו) נהגו עצמן בכלי חמס, כמו מכורותיך ומולדותיך (יחזקאל טו, ג.), וזה תרגום של אונקלוס: **[ו] בסדס אל תבא נפשי.** זה מעשה זמרי, כשנתקבצו שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה, ואמרו לו זו אסורה או מותרת, אם תאמר אסורה, בת יתרו מי התירה (ז) לך, אל יזכר שמי בדבר, שנאמר זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני, ולא כתב בן יעקב (בי"ר צט, ו.): **בקהלם.** כשיקהיל קרח שהוא משבטו של לוי, את כל העדה על משה ועל אהרן: **אל תחד כבודי.** שם אל יתיחד עמהם שמי, (ח) שנאמר בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי, ולא נאמר בן יעקב, אבל בדברי הימים (א-ו, כב.), כשנתייחסו בני קרח על הדוכן, נאמר בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל: **אל תחד כבודי.** כבוד לשון זכר הוא, ועל כרחך אתה צריך לפרש כמדבר אל הכבוד, ואומר אתה כבודי אל תתיחד (מ) עמהם, כמו לא תחד אתם בקבורה (ישעיה יד, כ.): **כי באפס הרגו איש.** אלו חמור ואנשי שכם, ואינן חשובין כולם אלא כאיש אחד (שופטים ו, טו.), וכן הוא אומר בגדעון, והכית את מדין כאיש אחד וכן במצרים סוס ורוכבו רמה בים, זהו מדרשו. ופשוטו, אנשים הרבה קורא איש, כל אחד לעצמו, באפס הרגו כל איש שכעסו עליו, וכן וילמד לטרוף טרף אדם אכל (יחזקאל יט, ג.): **וברצונם עקרו**

שור. רצו לעקור את יוסף (ו) שנקרא שור, שנאמר בכור שורו הדר לו. עקרו אשרישו"ר בלע"ז, לשון את סוסיהם תעקר (יהושע יא, י): **[ז]** ארוור אפס כי עז. אפילו בשעת תוכחה לא קלל אלא את אפס, וזהו שאמר בלעם מה אקוב לא קבה (ס) אל: **אחלקם ביעקב.** אפרידם זה מזה, שלא יהא לוי במנין השבטים, והרי הם חלוקים. דבר אחר, (ע) אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים, ושבתו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו (פ) דרך כבוד: **[ח]** יהודה אתה יודוך אחיך. לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים, התחיל יהודה לסוג לאחוריו (בי"ר צח, ה) (שלא יוכיחנו על מעשה תמר), וקראו יעקב בדברי רצוי, יהודה לא אתה כמותם: **ידך בערף איביך.** בימי (צ) דוד, ואויבי תתה לי עורף (שמואל ב כב, מא): **בני אביך.** על שם שהיו מנשים הרבה, לא אמר בני אמך, כדרך שאמר יצחק: **[ט]** גור אריה. על דוד נתנבא בתחלה, גור, בהיות שאול מלך עלינו אתה היית המוציא והמביא את ישראל (שם ה, ב), ולבסוף אריה, כשהמליכוהו עליהם. וזהו שתרגם שלטון יהא בשרויא, בתחלתו: **מטרף.** ממה שחשדתיך בטרופ טורף יוסף חיה רעה אכלתהו, וזהו יהודה שנמשל לאריה: **בני עלית.** סלקת את עצמך ואמרת מה בצע וגוי, וכן בהריגת תמר (ק) שהודה צדקה ממני, לפיכך כרע רבץ וגוי, בימי שלמה איש תחת גפנו וגוי' (מלכים א ה, ה): **[י]** לא יסור שבט מיהודה. מדוד ואילך (י) אלו ראשי גליות שבבבל (סנהדרין ה), שרודים את העם בשבט, הממונים על פי המלכות: **ומחקק מבין רגליו.** תלמידים, אלו נשיאי ארץ ישראל: **עד כי יבא שילה.** מלך המשיח שהמלוכה (ש) שלו, וכן תרגמו אונקלוס. ומדרש אגדה, שילו, שי (ת) לו שנאמר יובילו שי למורא (תהלים עו, יב): **ולו יקחת עמים.** אסיפת העמים, שהיו"ד עיקר היא ביסוד, כמו יפעתך, ופעמים שנופלת ממנו, וכמה אותיות משמשות בלשון זה, והם נקראים עיקר נופל, כגון נו"ן של נוגף, ושל נושך, ואל"ף שבאחותי באזניכם (איוב יג, ז), ושבאבחת חרב (יחזקאל כא, כ), (והוא לשון חרב ופירוש אימת חרב והוא לשון זיוף) ואסוך שמן (מלכים ב ד, ב), אף זה יקחת עמים, אסיפת עמים, שנאמר אליו גוים ידרושו (ישעיה יא, י), ודומה לו עין תלעג (א) לאב ותבוז ליקחת אם (משלי ל, י), לקבוץ קמטים שבפניה מפני זקנתה, ובגמרא דיתבי ומקהו אקהתא בשוקי (ב) דנהרדעא [דפומבדיתא] במסכת יבמות (ק:), ויכול היה לומר קהיית עמים: **[יא] אסרי לגפן עירה.** נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעין, איש יהודה יאסור לגפן עיר אחד, ויטעננו מגפן אחת, ומשורק אחד בן אתון אחד: **שוקה.** זמורה ארוכה, קוריי"רא בלע"ז: **כבס ביין.** כל זה לשון רבוי יין: **סותה.** לשון מין בגד הוא, ואין לו דמיון במקרא: **אסרי.** כמו אוסר דוגמתו מקימי מעפר דל (תהלים קיג, ז), היושבי בשמים (שם קכג, א), וכן בני אתונו כענין זה. ואונקלוס תרגם במלך (ג) המשיח. גפן הם ישראל, עירה זו ירושלים, שורקה אלו ישראל, ואנכי נטעתיך שורק (ירמיה ב, כא): **בני אתנו.** יבנון היכליה, לשון שער האיתון בספר יחזקאל (מ, טו), ועוד תרגמו בפנים אחרים. גפן אלו צדיקים, בני אתונו עבדי אורייתא באולפן, על שם רוכבי אתונות (ד) צחורות, כבס ביין, יהא ארגוון טב לבושהי, שציבועו דומה ליין, וצבעונין הוא לשון סותה, שהאשה לובשתן, ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה. ואף רבותינו פירשו בגמרא, לשון הסתת שכרות, במסכת כתובות (קיא:), ועל היין, שמא תאמר אינו מרוה, תלמוד לומר סותה: **[יב] חכלילי.** לשון אודם, כתרגומו, וכן למי חכלילות עינים (משלי כג, כט), שכן דרך שותי יין עיניהם מאדימין: **מחלב.** מרוב חלב, שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן, וכן פירוש המקרא, אדום עינים יהא מרוב יין, ולבן שנים יהא מרוב חלב. ולפי תרגומו עינים ל' הרים שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרים, לשון מעינות וקילוח היקבים, נעווהי, יקבים שלו, ולשון ארמי הוא במס' עבודת אלילים (עד:), נעוה ארתחו, יחוורן בקעתיה תרגם שנים, לשון שני הסלעים: **[יג] זבלון לחוף ימים.** על חוף ימים (ה) תהיה ארצו, חוף, כתרגומו

ספר, מרק"א בלע"ז, והוא יהיה מצוי תדיר אל חוף אניות, במקום הנמל, שאניות מביאות שם פרקמטיא, שהיה זבולון עוסק בפרקמטיא, וממציא מזון לשבט יששכר, והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך (דברים לג, יח), זבולון יוצא בפרקמטיא, ויששכר עוסק בתורה באהלים (תנחומא ויחי יא.): **וירכתו על צידו**. סוף גבולו יהיה סמוך לצידון, וירכתו, סופו, כמו ולירכתי המשכן: **[יד]** **יששכר חמור גרם**. חמור בעל עצמות, סובל עול תורה כחמור חזק שמטעינין אותו משא כבד: **רבץ בין המשפתים**. כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית, וכשהוא רוצה לנוח, רובץ בין התחומין בתחומי העיירות שהולך שם פרקמטיא: **[טו]** **וירא מנוחה כי טוב**. ראה לחלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פירות: **ויט שכמו לסבל**. עול תורה: **ויהי**. לכל אחיו ישראל: **למס עבד**. לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים (דברי הימים-א יב, לג), מאתים ראשי סנהדראות העמיד, וכל אחיהם על פיהם: **ויט שכמו**. השפיל שכמו, כמו ויט שמים הטו אזניכם. ואונקלוס תרגם בפנים אחרים, ויט שכמו לסבול מלחמות, ולכבוש מחוזות, שהם יושבים על הספר, ויהיה האויב כבוש תחתיו למס עובד: **[טז]** **דן ידין עמו**. ינקום נקמת עמו מפלשתים, כמו כי ידין ה' עמו: **כאחד שבטי ישראל**. כל ישראל יהיו כאחד (ו) עמו, ואת כלם ידין, ועל שמשון נבא נבואה זו. ועוד יש לפרש כאחד שבטי ישראל, כמיוחד שבשבטים, הוא דוד שבא מיהודה: **[יז]** **שפיפן**. הוא נחש, ואומר אני שקראו כן על שם שהוא (ו) נושף כמו ואתה תשופנו עקב (בראשית ג, טו): **הנושך עקבי סוס**. כך דרכו של נחש. ודמהו לנחש הנושך עקבי סוס. ויפל רכבו אחור. שלא נגע בו, ודוגמתו מצינו בשמשון, וילפת וגו' את שני עמודי התוך וגו' (שופטים טז, כט), ושעל הגג מתנו. ואונקלוס תרגם כחיוי חורמן, שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו, והוא צפעוני, וקריו חורמן על שם שעושה הכל חרס, וכפתנא, כמו פתן, יכמון, יארום: **[יח]** **לישועתך קויתי ה'**. נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו, וסופו לומר זכרני נא וחזקני נא אך הפעם (שם כח): **[יט]** **גז גדוד יגודנו**. כולם לשון גדוד הם, וכך חברו מנחם. ואם תאמר אין גדוד בלא שני דלתי"ן, יש לומר גדוד שם דבר צריך שני דלתי"ן, שכן דרך תיבה בת שתי אותיות להכפל בסופה, ואין יסודה אלא שתי אותיות, וכן אמר כצפור לנוד (משלי כו, ב), מגזרת ושבעתי נדודים (איוב ז, ד), שם נפל שדוד (שופטים ה, כז), מגזרת ישוד צהרים, אף יגוד יגודנו, וגדוד מגזרה אחת הם, וכשהוא מדבר בלשון יפעל, אינו כפול, כמו יגוד, ינוד, ירום, ישוד, ישוב, וכשהוא מתפעל או מפעיל אחרים, הוא כפול, כמו יתגודד, יתנוודד, יתרומם, יתבולל, יתעודד, ובלשון מפעיל יתום ואלמנה יעודד (תהלים קמו, ט), לשובב יעקב אליו (ישעיה מט, ה), משובב נתיבות (שם נח, יב), אף יגודנו האמור כאן אין לשון שיפעילוהו אחרים, אלא כמו יגוד הימנו, כמו בני יצאוני (ירמיה י, כ), יצאו ממני. גד גדוד יגודנו, גדודים יגודו הימנו, שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ: **והוא יגז עקב**. כל גדודיו ישובו על עקבם לנחלתם שלקחו בעבר הירדן, ולא יפקד מהם איש: **עקב**. בדרכן ובמסילותם שהלכו ישובו, כמו ועקבותיך לא נודעו (תהלים עז, כ), וכן בעקבי הצאן (שיר השירים א, ח), בלשון לע"ז תרציא"ס: **[כ]** **מאשר שמנה לחמו**. מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שמן, שיהיו זיתים מרובים בחלקו, והוא מושך שמן כמעין, וכן ברכו (ח) משה וטובל בשמן רגלו, כמו ששנינו במנחות (פה:), פעם אחת הוצרכו אנשי לודקיא לשמן וכו': **[כא]** **אילה שלחה**. זו בקעת גינוסר, שהיא קלה לבשל פירותיה, כאילה זו שהיא קלה לרוץ, אילה שלוחה, אילה משולחת לרוץ: **הנתן אמרי שפר**. כתרגומו. דבר אחר, על מלחמת סיסרא נתנבא, ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי וגו' (שופטים ד, ו), והלכו שם בזריזות, וכן נאמר שם לשון שלוח, בעמק שולח ברגליו. **הנתן אמרי שפר**. על ידם שרו דבורה וברק (ט) שירה. ורבותינו

דרשוהו על יום קבורת יעקב, כשערער עשו על המערה, במסכת סוטה (יג.).
ותרגומו יתרמי עדבה, (י) יפול חבלו, והוא יודה על חלקו אמרים נאים ושבח:
[כב] בן פרת. בן חן, והוא לשון ארמי, אפריון נמטייה לרבי שמעון, בסוף בבא
מציעא (ק"ט): **בן פרת עלי עין.** חנו נטוי על העין הרואה אותו: **בנות צעדה עלי שור.**
אחת ואחת (כ) במקום שתוכל לראותו משם. (דבר אחר) עלי שור. על ראייתו, כמו
אשורנו ולא קרוב. (במדבר כד, יז.) ומדרש אגדה יש רבים, וזה נוטה ליישב המקרא.
פרת. תי"ו שבו הוא תקון (ל) הלשון, כמו על דברת בני האדם (קהלת ג, יח.). **שור.**
כמו לשור. עלי שור, בשביל לשור. ותרגום של אנוקלוס בנות צעדה עלי שור,
תרין שבטין יפקון מבנוהי וכו', וכתב בנות, על שם בנות מנשה, בנות צלפחד,
שנטלו חלק בשני עברי הירדן. ברי דיסגי יוסף, פורת לשון פריה (מ) ורביה. ויש
מדרשי אגדה בו המתישבים על הלשון, בשעה שבא עשו לקראת יעקב, בכולן
קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות, וברחל כתיב נגש יוסף ורחל
וישתחו, אמר יוסף, רשע הזה עינו רמה, שמא יתן עיניו באמי, יצא לפניו ושרבב
קומתו לכסותה, והוא שברכו אביו בן פורת, הגדלת עצמך יוסף עלי עין של עשו,
לפיכך זכית לגדולה: **בנות צעדה עלי שור.** להסתכל בך בצאתך על מצרים. ועוד
דרשוהו לענין שלא ישלוט בזרעו עין הרע, ואף כשברך מנשה ואפרים, ברכם
כדגים שאין עין הרע שולטת בהם: **[כג] וימררוהו ורבו.** וימררוהו (נ) אחיו,
וימררוהו פוטיפר ואשתו (ס) לאסרו, לשון וימררו את חייהם: **ורבו.** נעשו לו
אחיו אנשי ריב, ואין הלשון הזה לשון פעלו, שאם כן היה לו לינקד ורבו כמו
המה מי מריבה אשר רבו וגוי, ואף אם לשון רביית חצים הוא, כן היה לו להנקד,
ואינו אלא לשון פועלו, כמו שמו שמים (ירמיה ב, יב), שהוא לשון הושמו, וכן רמו
מעט, שהוא לשון הורמו, אלא שלשון הורמו והושמו על ידי אחרים, ולשון שמו,
רמו, רבו, מאליהם הוא, משוממים את עצמם, נתרוממו מעצמם, נעשו אנשי
ריב, וכן דומו יושבי אי, כמו נדמו. וכן תרגם אונקלוס ונקמוהי: **בעלי חצים.**
שלושונם כחץ, ותרגומו מרי פלגותא, לשון ותהי המחצה, אותן שהיו ראויים
לחלוק עמו נחלה: **[כד] ותשב באיתן קשתו.** נתישבה בחוזק: **קשתו.** חזקו:
ויפזו זרעי ידיו. זו היא נתינת טבעת על ידו, לשון זהב מופז, זאת היתה לו מידי
הקב"ה שהוא אביר יעקב, ומשם עלה להיות רועה אבן ישראל, עקרון של ישראל,
לשון אבן הראשה, לשון מלכות, ואונקלוס אף הוא כך תרגמו, ותבת בהון
נביאותיה, החלומות אשר חלם להם, על דקים אוריתא בסתרא, תוספת הוא (ע)
ולא מלשון עברי שבמקרא, ושוי בתוקפא רוחצניה, תרגום של באיתן קשתו, וכך
לשון התרגום על העברי, ותשב נבואיתו, בשביל שאיתנו של הקב"ה היתה לו
לקשת ולמבטח, בכך יתרמא דהב על דרעהי, לכך ויפזו זרעי ידיו, לשון פז: **אבן**
ישראל. לשון נוטריקון, אב ובן אבהן ובנין, (פ) יעקב ובניו: **[כה] מאל אביך.**
היתה לך זאת, והוא יעזרך: **ואת שדי.** ועם הקב"ה היה לבך כשלא שמעת לדברי
אדונתך, והוא יברכך: **ברכת שדים ורחם.** ברכתא דאבא ודאמא. כלומר יתברכו
המולידים והיולדות, שיהיו הזכרים מזריעין טיפה הראוייה להריון, והנקבות
לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עובריהן: **שדים.** ירה יירה מתרגמינן אישתדאי
ישתדי, אף שדים כאן (צ) על שם שהזרע יורה כחץ: **[כז] ברכת אביך גברו וגוי.**
הברכות שברכני הקב"ה גברו והלכו על הברכות שבירך את הורי: **עד תאות**
גבעת עולם. לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם, שנתן לי ברכה
פרוצה בלי מצרים, מגעת עד ד' קצות העולם, שנאמר ופרצת ימה וקדמה וגוי,
מה שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם אמר לו שא עיניך וראה וגוי כי
את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה, ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד.
ליצחק אמר לו כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה
וגוי, זהו שאמר ישעיה והאכלתיך נחלת יעקב אביך (ישעיה נח, יד.), ולא אמר נחלת

אברהם : **תאות**. אשמול"ץ, כך חברו מנחם בן סרוק : **הורי**. לשון הריון, שהורוני במעי אמי, (ק) כמו הורה גבר (איוב ג, ג). : **עד תאות**. עד קצות, כמו והתאוויתם לכם לגבול קדמה (במדבר לד, י), תתאו לבא חמת (שם ח). : **תהיין**. כולם לראש יוסף : **נזיר אחיו**. פרישא דאחוהי, שנבדל מאחיו, כמו וינזרו מקדשי בני ישראל, נזורו אחר. ורבותינו דרשו ותשב באיתן קשתו, על כבישת יצרו באשת אדוניו, וקוראו קשת על שם שהזרע יורה כחץ. ויפזו זרועי ידיו. כמו ויפוצו, (י) שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו. **מידי אביר יעקב**. שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו', כדאיתא בסוטה (לו.). ואונקלוס תרגם תאות עולם, לשון תאוה וחמדה, (ש) וגבעות עולם לשון מצוקי ארץ, (והם הברכות) שחמדתן (ת) אמו והזקיקתו לקבלם : **[כז] בנימין זאב יטרף**. זאב הוא אשר יטרף. (א) נבא על שיהיו עתידין להיות חטפנין, וחטפתם לכם איש אשתו (שופטים כא, כא), בפלגש בגבעה. ונבא על שאול שיהיה נוצח באויביו סביב, שנאמר ושאול לכד המלוכה וגוי וילחם במואב ובאדום וגוי ובכל אשר יפנה ירשיע (שמואל א יד, מז.). : **בבקר יאכל עד**. לשון ביזה ושלל, המתורגם עדאה. ועוד יש לו דומה בלשון עברית, אז חולק עד, שלל (ישעיה לג, כד.). ועל שאול הוא אומר, שעמד בתחלת בוקרן (ס"א פריחתן) וזריחתן של ישראל : **ולערב יחלק שלל**. אף משתשקע שמשן של ישראל, על ידי נבוכדנצר שיגלם לבבל : **יחלק שלל** מרדכי ואסתר שהם מבנימין, יחלקו את שלל המן, שנאמר הנה בית המן נתתי לאסתר. ואונקלוס תרגם על שלל הכהנים בקדשי המקדש : **[כח] וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם**. והלא יש מהם שלא ברכם אלא קנטרון, אלא כך פירושו, וזאת אשר דבר להם אביהם (ב) מה שנאמר בענין, יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי, תלמוד לומר ויברך אותם, (ג) כולם במשמע : **איש אשר כברכתו**. ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד : **ברך אתם**. לא היה לו לומר אלא איש אשר כברכתו ברך אותו, מה תלמוד לומר ברך אותם, לפי שנתן ליהודה גבורת ארי, ולבנימין חטיפתו של זאב, ולנפתלי קלותו של אילה, יכול שלא כללן כולם בכל הברכות, תלמוד לומר ברך אותם : **[כט] נאסף אל עמי**. על שם שמכניסין הנפשות אל מקום גניזתן, שיש אסיפה בלשון עברי שהיא לשון הכנסה, כגון ואין איש מאסף אותם הביתה (שופטים יט, טו.), ואספתו אל תוך ביתך (דברים כב, ב), באספכם את תבואת הארץ (ויקרא כג, לט.), הכנסתם לבית מפני הגשמים, באספכם את מעשיכם, וכל אסיפה האמורה במיתה אף היא לשון הכנסה : **אל אבתי**. עם אבותי : **[לג] ויאסף רגליו**. הכניס רגליו : **ויגוע ויאסף**. ומיתה לא נאמרה בו, ואמרו רז"ל יעקב אבינו לא (ד) מת (תענית ה) :

בראשית פרק-נ

[ב] לחנט את אביו. ענין מרקחת בשמים הוא : **[ג] וימלאו לו**. השלימו לו ימי חניטתו עד (ה) שמלאו לו ארבעים יום : **ויבכו אותו** וגוי. ארבעים לחניטה ושלישים לבכיה, (ו) לפי שבאה להם ברכה לרגלו, (ז) שכלה הרעב והיו מי נילוס מתברכין : **[ה] אשר כריתי לי**. כפשוטו, כמו כי יכרה איש (שמות כא, לג). ומדרשו, עוד מתישב על הלשון כמו אשר קנית, אמר רבי עקיבא כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה כירה. ועוד מדרשו לשון כרי, דגור, (ח) שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן, ועשה אותו כרי, ואמר לעשו, טול זה בשביל חלקך במערה : **[ו] כאשר השביעך**. ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך, אבל

ירא לומר עבד על השבועה, שלא יאמר אם כן אעבור על שבועה שנשבעתי לך, שלא אגלה על לשון הקודש שאני מכיר עודף על שבעים לשון, (ט) ואתה אינך מכיר בו, כדאיתא במסכת סוטה (ל:): **[י]** גרן האטד. מוקף אטדין היה. ורבותינו דרשו (סוטה יג.) על שם המאורע, שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה, וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב, עמדו כלן ותלו בו כתריהם, והקיפוהו כתרים כגרן המוקף סייג של קוצים: **[יב] כאשר צום**. מהו אשר צום: **[יג] וישאו אתו בניו**. ולא בני בניו שכך צום, אל ישאו מטתי לא איש מצרי ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען, אלא אתם, וקבע להם מקום, גי למזרח, וכן לארבע רוחות, וכסדרן למסע מחנה של דגלים נקבעו כאן. לוי לא ישא, שהוא עתיד לשאת את הארון. ויוסף לא ישא, שהוא מלך. מנשה ואפרים יהיו תחתיהם, וזהו איש על דגלו באותות, באות שמסר להם אביהם לישא מטתו: **[יד] הוא ואחיו וכל העולים אתו**. בחזרתן כאן הקדים אחיו למצרים העולים אתו, ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו, שנאמר ויעלו אתו כל עבדי פרעה וגוי ואחר כך כל בית יוסף ואחיו, אלא לפי שראו כבוד שעשו מלכי כנען, שתלו כתריהם בארונו של יעקב, נהגו בהם כבוד: **[טו] ויראו אחי יוסף כי מת אביהם**. מהו ויראו, הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד על שולחנו של יוסף, והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לא (ו) קרבן: **לו ישטמנו**. שמא ישטמנו. לו מתחלק לענינים הרבה, יש לו משמש בלשון בקשה ולשון הלואי, כגון לו יהיה כדברך, לו שמענו, ולו הואלנו, לו מתנו. ויש לו משמש בלשון אם ואולי, כגון לו חכמו, לו הקשבת למצותי, ולו אנכי שוקל על כפי. ויש לו משמש בלשון שמא, לו ישטמנו, ואין לו עוד דומה במקרא, (ז) והוא לשון אולי, כמו אולי לא תלך האשה אחרי, לשון שמא הוא. ויש אולי לשון בקשה, (ח) כגון אולי ירא ה' בעיני, אולי ישוב ה' אותי, הרי הוא כמו לו יהי כדברך. ויש אולי לשון אם, אולי יש חמשים צדיקים: **[טז] ויצו אל יוסף**. כמו ויצום אל בני ישראל, צוה למשה ולאהרן להיות שלוחים אל בני ישראל, אף זה, ויצו אל שלוחם, להיות שליח אל יוסף לומר לו כן. ואת מי צוה, את בני בלהה, (ט) שהיו רגילין אצלו, שנאמר והוא נער את בני בלהה: **אביך צוה**. שינו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן, שלא נחשד יוסף בעיניו (יבמות סה): **[יז] שא נא לפשע עבדי אלהי אביך**. אם אביך מת אלוהיו קיים, והם עבדיו: **[יח] וילכו גם אחיו**. מוסף על השליחות: **[יט] כי התחת אלהים אני**. שמא במקומו אני, בתמיה, אם הייתי רוצה להרע לכם כלום אני יכול, והלא אתם כולכם חשבתם עלי רעה והקב"ה חשבה לטובה, והיאך אני לבדי יכול להרע לכם: **[כא] וידבר על לבם**. דברים המתקבלים על הלב, עד שלא ירדתם לכאן, היו מרננים עלי שאני עבד, ועל ידיכם נודע שאני בן חורין, ואני הורג אתכם מה הבריות אומרות, כת של בחורים ראה, ונשתבח בהם, ואמר אחי הם ולבסוף הרג אותם, יש לך אח שהורג את אחיו. דבר אחר, עשרה נרות לא יכלו לכבות (כ) נר אחד כו': **[כג] על ברכי יוסף**. כתר גומו. גדלן בין ברכיו: חסלת פרשת ויחי: